

**ATATÜRK'ÜN BAŞYAVERİ SALİH BOZOK'UN
HAYATI VE KİŞİLİĞİ (1881-1941)**

Feyyaz KOÇ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Filiz ÇOLAK

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz, 2019

**ATATÜRK'ÜN BAŞYAVERİ SALİH BOZOK'UN
HAYATI VE KİŞİLİĞİ (1881-1941)**

Feyyaz KOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Filiz ÇOLAK

Uşak

**Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz, 2019**

ÖZET

Selanik’li Cafer Bey’in oğludur. Annesi Hatice Hanım, eşi Nuriye Hanımdır. Selanik Askeri Rüştiyesini ve İdadisini bitirdikten sonra İstanbul Harp Okuluna geçmiştir. 1903’te Harp Okulunda teğmen olarak diploma almıştır. Harbiye’yi bitirdikten sonra Muratpaşa’da Bulgar sınırında bir karakola atanmıştır. Mustafa Kemal ile Selanik’te mahalle ve okul arkadaşıdır. Uzaktan akrabalıkları da vardır. İlk subaylık yıllarında beraber bulundular. 1908’de Hürriyetin ilanından sonra yolları yine Selanik’te buluşmuştur. Mustafa Kemal, onu bu yıllardan itibaren yoldaş olarak seçmiştir. İlk gençlik yıllarında hep “*Salih, senden hiç ayrılmayacağım, seni kendime yaver yapacağım.*” demiştir.

Mustafa Kemal, Milli Mücadeleyi başlatmak için Anadolu’ya geçmeden önce ve Suriye Cephesinde bulunduğu sırada Salih Bey’i başyaver olarak yanına getirtti ve sürekli beraberlik bu şekilde başlamıştı. Salih Bey yarbaylıktan emekliye ayrıldıktan sonra bile hep Mustafa Kemal’in yakınında kalmıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM’nin toplanması ve Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığa seçilmesinden sonra da başkanlık başyaverliğine atanmıştır. Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal Paşa’nın yanında oldu. Kıdemi nedeni ile önce binbaşılığa daha sonrada yarbaylığa terfi etti. Büyük Zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa’nın yanında İzmir’e geldi. Daha sonra onun Latife Hanımla evlenmesi sırasında O’nun şahidi olarak bulundu. Latife Hanım, Salih Bey için “*ikinci babamdır.*” deyimini kullanmıştır.

TBMM’nin 2. dönemi için yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa tarafından, tarihi ismi Bozok olan Yozgat’tan namzet gösterilerek milletvekilliğine seçilmiş ve Başyaverlikten ayrılmıştır. Milletvekilliği sırasında da Atatürk’ün adeta sivil başyaverliğini yapmıştır. O’nun 10 Kasım 1938’de vefatı üzerine “*Başkomutan yaversiz gidemez.*” diye intihara teşebbüs etmişse de müdahale sonunda kurtarılmıştır.

Milletvekilliği devam ederken, İstanbul’da bulunduğu sırada 25 Nisan 1941’de vefat etmiş ve cenazesi Ankara’ya nakledilerek büyük bir törenle Cebeci Şehitliğine defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Salih Bozok, Atatürk, Milli Mücadele, TBMM, Başyaverlik

ABSTRACT

His father, Mr Cafer from Thesaloniki, mother Mrs Hatice and wife Ms Nuriye. After graduation from Military Middle School and High School in Thessaloniki, he followed Military Academy in İstanbul. He promoted lieutenant at the Military Academy in 1903. After that, his first assignment was a checkpoint at Bulgarian border. Mustafa Kemal was his friend from the same school and neighbourhood as well as being remote relatives. They were together during early years of their services. They met in Thessaloniki during the date of declaration of Liberty, 1908. Mustafa Kemal has chosen him as a comrade since these years. In the early years of their friendship M.Kemal said ‘ We will be together forever and you will be my aid officer.

Mustafa Kemal brought Salih Bozok with him as his aid Officer before stepping up to Anatolia, to start up National Movement, he was at Syrian Front. Salih Bey always stayed close to Mustafa Kemal even after his retirement from the Lieutenant Colonel.

On April 1920,23 M.Kemal was selected the first Parliament Speaker , appointed Bozok as Senior Aid. During the War of Independence, he was with Mustafa Kemal Pasha. Due to seniority, he was first promoted to major and then to lieutenant colonel. After the Great Victory, he came to İzmir next to Mustafa Kemal Pasha. M.Kemal married Latife and Bozok was his witness. Latife has used to name him ‘ my second father’.

In second term of Turkish Parliamentary election Bozok was selected by Mustafa Kemal as deputy of Yozgat where historical name is Bozok and then he resigned his post ‘senior aide’. During his term as a deputy, he acted as the chief civil servant of Atatürk. Atatürk died on Nov 1938,10 and Bozok said “ Supreme commandern ever goes without his aide” and attempted suicide. He was rescued then.

While running his mission as deputy in the Parliament he passed away on April 1941,25 in İstanbul. He was buried at Cebeci Martyrdom Cemetery in Ankara.

Keywords: Salih Bozok, Atatürk, Milli Mücadele, TBMM Başkanlığı

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Tarih Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Programı 164006014 No'lu öğrencisi Feyyaz Koç'un "Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok'un Hayatı ve Kişiliği (1881-1941)" adlı tezi 02/09 / 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	
Üye	: Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN	
Üye	: Dr. Öğrt. Ü. Nezahat BELEN	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Salih Bozok, Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın arkadaşı, dostu, sırdaşı ve hatta uzaktan akrabasıydı. Atatürk'ün okul sıralarında, savaş meydanlarında, nikah masalarında, gezilerinde, hastalığında ve son olarak ölümünde daima sadık bir şekilde yanında olarak Atatürk vefat ettiğinde “Başkomutan Başyaversiz Gidemez” diyerek bir an bile düşünmeden kalbine ateş eden Başyaver Salih Bozok'un hayatını kapsamaktadır.

Bu amaçla, Salih Bozok'un ailesini, askeri ve siyasi hayatını hem kendi hatıratı hem de çevresinde bulunan yakın arkadaşlarının hatıratları ışığında yazmaya çalıştık. Bu anılar ışığında Atatürk'le aralarında geçen anılar ve birbirlerinden ayrı oldukları dönemde göndermiş oldukları mektuplar incelenmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ailesi ve yetiştiği dönem hakkındaki bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölümde Jandarma Genel Arşivindeki belgeler doğrultusunda askeri hayatı ile ilgili doğru bilgiler vermeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Mustafa Kemal Atatürk ile Latife Hanım'ın ilişkilerinde Salih Bozok'un rolü anlatılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise başyaverliğini yapmış olduğu Mustafa Kemal Atatürk ile olan anıları anlatılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışması boyunca bana en doğru yolu gösterip çalışmalarımı titizlikle takip eden değerli hocam Doç. Dr. Filiz ÇOLAK'a, bu konu hakkında çalışma yapmamı öneren değerli hocam Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN'a, Milli Savunma Bakanlığı Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü çalışanlarına yardımları için teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmalarında yardımını esirgemeyen kıymetli arkadaşım Değer GİRAY'a, babası İlhan GİRAY'a kıymetli aileme teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz 2019

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Feyyaz Koç
Doğum Yeri ve Tarihi : Sivas / Yıldızeli 03/11/1989
Lisans : Uşak Üniversitesi - Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Yüksek Lisans : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :
İş Deneyimi :
Projeleri :
İletişim : Feyyazz.koc@gmail.com

KISALTMALAR DİZİNİ

age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
agt	: Adı Geçen Tez
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
Gkur.	: Genelkurmay Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
Kur. Baş.	: Kurmay Başkanı
Kur. Bnb.	: Kurmay Binbaşı
Nr.	: Numara
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tgm	: Teğmen
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Org.	: Orgeneral
Ütgm.	: Üsteğmen
YZB.	: Yüzbaşı

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ: Salih Bey'in Yetiştği Dönemin Genel Özellikleri.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLESİ VE EĞİTİM HAYATI

1.1. Ailesi ve Eğitim Hayatı	8
1.2. Özel Hayatı ve Kişisel Özellikleri.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL İLE ARKADAŞLIKLARI VE ASKERİ HAYATI

2.1. Mustafa Kemal ile Beraberliğinin Başlaması.....	13
2.2. Askeri Hayatı.....	14
2.2.1. Rütbe Yükselme Tarihleri.....	15
2.2.2. Nişan, Madalya ve Taltifleri.....	15
2.3. II. Abdülhamit'in Muhafızlığına Atanması.....	15

2.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaverliğine Başlaması.....	18
2.5. İstanbul'a Dönüşü ve Ordudan Ayrılışı.....	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALİH BEYİN MİLLİ MÜCADELEYE KATILMASI VE ANKARA'DA YENİDEN BAŞYAVER OLMASI

3.1. Milli Mücadelenin Başlaması.....	21
3.2. Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Salih Bey.....	22
3.3. İzmir'in Kurtuluşu ve Sonrası Latife Hanım İle Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği.....	24

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ HAYATI

4.1. I.Dönem TBMM'nin feshi II. Dönem Milletvekilliği.....	34
4.2. II.Dönem TBMM'nin feshi II. Dönem Milletvekilliği.....	35
4.3. III. Dönem TBMM'nin feshi IV.Dönem Milletvekilliği.....	36
4.4. IV. Dönem TBMM'nin feshi V.Dönem Milletvekilliği.....	37
4.5. V.Dönem TBMM'nin feshi VI. Dönem Milletvekilliği.....	41

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN VEFATI VE SONRASINDA SALİH BOZOK

5.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalık Döneminde Salih Bozok.....	43
5.2 İsmet İnönü İle Mektuplaşmaları.....	49
5.3.Behiç Erkin'e Atatürk'ün Sağlığı ile İlgili Göndermiş Olduğu Mektuplar.....	51

5.4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı ve Salih Bozok'un İntihar Girişimi.....	58
5.5. Salih Bozok'un Vefatı.....	63
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA.....	69
EKLER.....	75

GİRİŞ

Salih Bey'in Yetiştığı Dönemin Genel Özellikleri

Osmanlı modernleşmesi Tanzimat devriyle sınırlanamaz, daha eskiye dayanan bir olgudur. Osmanlı modernleşmesi Avrupalılar ile ani karşılaşmanın yarattığı bir şok da değildir. Osmanlı devleti tarihi boyunca Avrupa coğrafyası ile siyasi, iktisadi yönden bir beraberlik içinde olan dinler ve dillerin kaynaştığı bir cihan imparatorluğunda, değişme deyince; tüm sistemi kapsayan eşzamanlı bir tarihsel-toplumsal olgu söz konusu olamaz. Öte yandan Osmanlı modernleşmesi salt Osmanlı Türkiye'sini kapsayan bir gelişme de değildir; Osmanlı modernleşmesi denen olgu, diğer Müslüman toplumları da kapsar. Modernleşme olgusu, Osmanlı dünyasında hakim dinin tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını birlikte getirmiştir. Bu değişimin bir yüzüydü; ama Müslümanlar kadar, Hıristiyanları ve diğer dinlerin üyelerini de kapsayan ortak yüzüydü. Din dışı bir hayat ve düşünce tarzı, Avrupa dillerinin ve biliminin etkinliği. kamu hayatı kadar aile hayatında da geleneksel kalıpların sarsılması, Osmanlı Türkiye'sinden önce Rusya Çarlığındaki Müslümanlar arasında da görülüyordu. Aynı değişimler bir süre sonra Hindistan Müslümanlarının da gündemine gelmiştir.¹

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa Devletlerinin üstünlüğünü yalnız askerî sahada gören ve mesafeyi kapatmak için, askerî müesseseleri Batı ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde, Batının her alanda kesin üstünlüğünü kabul ederek, devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Ne var ki ilk önce ıslahatın veya yeniliğin hangi alanlarda yapılması gerektiği hususunda bir plân, program ve düşünceye sahip değildiler. Fakat devletin yaşaması için ıslahat yapmanın zarurî olduğu fikrinin, az da olsa, bazı aydınlar ve devlet adamlarınca inanç olarak benimsenmesi; ıslahat hareketlerine, başlangıçta bir takım aksaklıklara rağmen, devamlılık ve nihayet, başarı sağlaması bakımından önemli bir adım olmuştur.²

¹İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 9.

² Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 1.

Osmanlı aydını ne Osmanlı düzeninin fikriyatını yapabilmiştir, ne de müesseselerini yenileyebilmiştir. Böylece ideolojik ve sosyolojik açıdan kendini temellendirememiştir. Bu durum karşısında "paniğe" kapılmıştır. Panik onu, uzun zaman içine kapanmaya sevk etmiştir. Fakat Avrupa, her şeyiyle Osmanlı kabuğunu kırmış, fikriyle, ticari mallarıyla, ordusuyla Osmanlı'yı zorlamıştır.

Osmanlı'nın yapacağı pek bir şey kalmamıştı. O halde yapılacak şey ıslahat metodunu bırakıp. "reform metodunu" benimsemektir. Çünkü ıslahat eskiye dönüşü, mevcudu muhafazayı ifade ediyor. Reform ise; mevcudu bırakıp yeni olan, Avrupai olanı almak anlamına geliyordu.³

Osmanlı Devletinde batılılaşma ve yenilik hareketleri daha ziyade askeri, siyasi, idari ve bir dereceye kadar da içtimai alanlarda, yani padişah ve sadrazamların doğrudan doğruya yetkisi ve denetimi altında bulunan müesseselerde başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Çünkü söz konusu müesseselerdeki yenilikler gerek muhafazakârların, gerek halkın dikkatini çekmediği gibi onların düşünce ve anlayışlarına da ters düşmüyordu. Hatta uzun zaman ıslahatçılar, ulema ve onun kontrolü altında bulunan halkın tepkisine yol açacak; asırların meydana getirdiği, fakat hayatini kaybetmiş kültür, eğitim, hukuk ve diğer sosyal müesseselerde ve bunların toplumda yarattığı yaşayış ve düşünce tarzında değişiklik ve yenilik yapacak köklü tedbirler almaya teşebbüs etmemişlerdir.⁴

Osmanlı Devletinde Avrupai Tarzda Açılan Askeri Okullar;

Osmanlı Devleti sistem anlayışında ordu ve devlet bir bütün olarak ayrılmaz bir yapıydı. Bugünkü anlamda asker ve ordu kavramı yoktu. Askerlik ocağı, devletin yönetici tabakasının yetiştirileceği bir sahaydı. Bunlar kullardan ya da kölelerden devşirilirdi, fakat eğitimi sadece profesyonel askerlik eğitimi değil, seçkin tabaka kadrosu eğitimi olmalıdır.⁵

Türkiye'de Avrupai öğretim müesseselerinin askeri okullarda başlamasının sebepleri; Harplerdeki yenilgiler, Batılı uzmanların tesiri ve medresenin sivil eğitim ve öğretim de çok fazla etkili olmasını sayabiliriz.⁶

³ Bayram Kodaman, **Cumhuriyetin Tarihi - Fikri Temelleri**, SDÜ Yayın, Isparta 2001, s. 24.

⁴ Kodaman, Abdülhamid Devri..., **a.g.e.**, s. 1.

⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 94.

⁶ Alaettin Avcı, **Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi**, Gnkur. Basımevi, Ankara 1963, s.4.

Avrupalı tarzda açılan ilk askeri okullar şunlardır;

Mühendishane-i Bahri-i Hümayun; XVIII. asrın ikinci yarısı, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupalı askeri mekteplerin açılmaya başlandığı devirdir. Bir Macar Beyzadesi olan Baron'de Tott, topçuluk sahasında istenilen neticeyi alamamış ve Osmanlı Donanmasının kudretinin kalmadığını gösteren Çeşme felaketi (1770) üzerine bir askeri okulun açılmasını tavsiye etmiştir. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un açılmasında en çok Cezayirli Hasan Paşa'nın yardımı dokunmuştur. Ruslara karşı yapılan deniz muharebesinde (1768), Cezayirli Hasan Paşa, ordunun hiçbir muvaffakiyet gösteremediğini görünce, çok müteessir olmuş ve hükümete bir Deniz Mektebi açmak için tekliflerde bulunmuştur. Gerek Baron'de Tott'un tavsiyeleri, gerekse Cezayirli Hasan Paşa'nın teklifleri üzerine; Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un açılması için bir irade neşredilmiştir (1773)⁷

Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1795) ;Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma yolunda, Mühendishane-i Bahri-i Hümayundan sonra açılan ikinci askeri okul, Mühendishane-i Berri-i Hümayundur. Mühendishane-i Berri-i Hümayun, ders programına ilk defa olarak yabancı dil konulması ve medreseden tamamen ayrılması bakımından büyük bir öneme sahip ve bu devre kadar kurulan okullarında en mükemmelidir.⁸

Mekteb-i Tıbbiye; Bugünkü Tıp Fakültesinin başlangıcı olan Mekteb-i Tıbbiye, ilk defa 1826 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna doktor yetiştirme gayesiyle, askeri bir müessese olarak kurulmuştur. II.Mahmud'un Hekimbaşısı olan Mustafa Behçet Efendinin verdiği takrirler ve gösterdiği lüzum üzerine açılan askeri Tıbbiye, ilk kurulduğu zaman "Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure" adını taşıyordu.⁹

Mekteb-i Harbiye; II. Mahmud, Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki muvaffakiyetlerini görmüş ve valisinden birkaç yetişkin zabitin, muallim sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Mehmet Ali, her şeyden önce Mısır'ın mamur hale gelmesini, eğitim ve öğretimin artırılmasını istediğinden Padişah'ın bu arzusunu

⁷ Avcı, a.g.e., s.4.

⁸ Avcı, a.g.e., s.10.

⁹ Avcı, a.g.e., s. 16.

yerine getirmedi. II. Mahmud'a gönderdiği "Mısır'da talimli ve tahsilli zabıt yoktur" cevabı ile Padişah'ın isteğini reddetmiştir.¹⁰

Mehmet Ali'nin Padişah'tan yüz çevirmesi üzerine II. Mahmut İstanbul'da orduya subay yetiştirecek bir Harp Okulunun açılması zaruretini daha çok hissetmiştir. O zamanlarda bazı tetkikler yapmak için İstanbul'a getirilmiş bulunan Moltke, Padişah'a Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini tavsiye etmiştir. Fahri yaverlerden Hassa Miralayı Namık Paşa ise, İstanbul'da bir askeri okulun açılmasını istiyordu. Namık Paşa, birkaç kere Avrupa payitahtlarına gitmiş, Avrupa usul ve nizamını askeri mekteplerini görmüş olduğu gibi lisana da vakıf bir zattı. Nitekim padişah'la Namık Paşa arasında tam bir fikir birliğine varılmıştır. Hassa ordusu Müşiri Ahmet Fevzi Paşa -ki Firari Ahmet Fevzi diye meşhurdur.- bu hayırlı teşebbüsten haberdar olarak Selimiye Kışlasında Sıbyan Bölükleri adı ile bir okul açılmıştır. (1831) Bu mektebe talebe olarak, dördüncü alayın ikinci taburu erlerinden genç ve istidatlı olanları alınmıştır. İşte bu okulun talebelerini (Sıbyan bölüklerini), Namık Paşa ve Ahmet Fevzi Paşa Beşiktaş civarında mevcut "Maçka Kışlasına" nakletmeleriyle " Mekteb-i Harbiye'nin" kurulması mümkün olmuştur.(1834)¹¹

II. Abdülhamit Dönemi Sivil Eğitim Sistemi Ve Dönemin Özellikleri;

II. Abdülhamid döneminin Türk modernleşmesinde özgün bir siyasi konumu vardır. Kendinden önceki modernleşme çizgisine belirli ölçülerde bağlı kaldığı söylenmelidir. Modernleşme ile kalkınma arasındaki ilişkiyi kabul etmekle, bu ilişkiyi kalkınma merkezli ele alan icraatları buna delil gösterilebilir. Modernleşmeyi ele alış biçimindeki köklü farklılık bu durumla birlikte ifade edilmelidir. Mesleki eğitimin yaygınlaşması, eğitimde reform çalışmaları, okulların ve fabrikaların sayısındaki artış, altyapı ve imar çalışmaları, demiryolu yapımı gibi gelişmeler bu dönemdeki modernist icraatlardır. II.Abdülhamid dönemi idaresinin, cumhuriyetin ilan edildiği yüzyıla kadar tahakkuk ettirebilmiş bir idare olması, günümüze uzanan gelişmelerin köklerinin bu dönemde aranabileceğine işaret eder. Türk modernleşmesinin anayasal kimliğe büründüğü 1876'dan 1923'deki cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürenin takvimsel olarak çoğunluğu bu dönem idaresine aittir.¹²

¹⁰ Avcı, a.g.e., s.24.

¹¹ Avcı, a.g.e., s.25.

¹² Atakan Soydan, **II.Abdülhamid Dönemi Türk Modernleşmesi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2018, s. 29-30.

Eğitimin modernleşmesinin; II.Abdülhamid dönemi Türk modernleşmesi için belirleyici olduğunun; kalkınma kavramının merkeze alınmasından anlaşılmaktadır. Modernleşme ile eğitim sistemindeki iyileştirici faaliyetler arasında karşılıklı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Geleneksel eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler modern devletin gereği olduğu kadar gerekçesidir.¹³

Eğitim ve öğretim sisteminin, bir toplumun yükselmesinde olduğu gibi, bazen da geri kalmasında önemli rol oynadığı muhakkaktır. Bu sistem çağın icabına ayak uydurabildiği ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece yaşamış ve toplumu yükseltici görevini yerine getirebilmiştir. Bu iki hususu yerine getiremeyen eğitim ve öğretim sistemi ise, toplumun geri kalmasını ve hatta çöküşünü hazırlar. Böyle faydasız ve zararlı hale geldiğinde, ya ıslah edilmiş ya da yerine yeni bir sistem getirilmiştir. Fakat tarihte, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde mesele bu kadar kolay ve basit olmamıştır. Zira, eğitim ve öğretim işi bir felsefe, zihniyet, din ve siyaset meselesi olmuştur. Böyle olunca, eski zihniyeti, eski dünya görüşünü değiştirmek veya yerine yeni bir dünya görüşünü ve yeni bir zihniyeti müesseseleri ile birlikte yerleştirmek ve kabul ettirmek maarif konusunda ciddî bir mücadeleyi başlatmıştır. Tanzimat'la birlikte, bu mücadele diğer sahalara da sirayet ederek, İmparatorlukta siyasî mücadele şekline dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren, eğitim ve öğretimde yenileşme hareketi bütün olarak "Batılaşma" veya "Modernleşme" hareketinin bir parçası olmuştur.¹⁴

Maarif alanında yapılacak yeniliklere en büyük engel, şüphesiz medreselerdi. Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilânına kadar memleketin eğitim-öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya; idaresine de kısmen hakim olan medreselerin, devletin istediği sivil, askerî ve adli memur ve idarecileri yetiştirmek suretiyle faydalı işler gördüğü muhakkaktır. Fakat bu medreselerin sonraları, her türlü yeniliğe ve ileri düşünceye engel olan cehalet ve taassup yuvaları haline geldikleri de bir gerçektir¹⁵

Askeri okullardan 65 sene sonra açılmaya başlanan sivil mektepler uzun bir süre beklenen katkıyı verememiş ve doğrusunu söylemek gerekirse bu okullara ötekiler derecesinde destek olunmamıştır. Türkiye'de kurulan teşekküllerin ve

¹³ Soydan, **a.g.t.**, s. 37.

¹⁴ Kodaman, Abdülhamid Devri..., **a.g.e.**, s. IX.

¹⁵Kodaman, Abdülhamid Devri..., **a.g.e.**, s. 1-2

müesseselerin yaşayabilmesi her şeyden önce bir binaya bağlı olduğundan şüphe yoktur. Askeri okullar varlıklarını ve verimlerini buna borçludurlar. İlk sivil memur mektebi olan Maarifi Adliyyeye tahsis edilen binanın tamiri biter bitmez oraya Babîâli Dahiliye dairesi taşınmış ve Maarifi Adliyenin Sultanahmet camii Hünkâr Mahfelinde açılmış olması ve ondan sonra ne kadar mektep açılmışsa hepsinin derme çatma binalarda, tahta konaklara yerleşmesi neticesi olarak sivil maarif, askerî maariften yarım asır geri kalmıştır.¹⁶

Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı dönem Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) saltanatı zamanıdır. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, padişahın kendisinin Batı'yı bir bakıma "model" olarak almış olmasıdır. II. Abdülhamit, "Baticılığı" Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askeri teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. Bu amaçla, Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetiştirilmiştir.¹⁷

Kırım Savaşından sonra memleketin milli eğitim işlerinin düzene konulması ve geliştirilmesi sorumluluğuyla Maarif Nezareti'nin kuruluşuna ve Tanzimat Dönemi'nin bu alandaki işlerine hiç dokunmadan, II. Abdülhamit devrinin sivil maarif diyebileceğimiz sistemi de, kısaca şöyle özetlemek mümkündür

Önceleri her tarafta dört, sonra şehir ve kasabalarda üç, köylerde dört yıllık bir ilköğretimin temel teşkil ettiği, üç yıllık Rüştiye (orta), dört yıllık idadi (lise) den sonra, genel olarak 3-5 yıllık bir yüksek öğrenim safhası gelmektedir. Bu da 1900'e kadar yalnız Mülkiye, Tıbbiye, Hukuk gibi meslek ihtisas okulların sınırlı kalmıştır ve tahta geçişinin yirmi beşinci yıldönümünde, sınıfların öğrenci kadrosu 90 kişi ile sınırlandırılmış ve idaresi, binasına sığdırıldığı Mülkiye Mektebi Müdürüne bırakılmış ilahiyat, edebiyat ve fen şubelerinden müteşekkil bir Darülfünun açmak suretiyle, II. Abdülhamit , devrinin irfan müesseselerini sözde tamamlamıştır.¹⁸ Bu okullar Maarif Nezaretine bağlıdır. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise yine sibyan mektepleri yada Usul-i Atika Mektepleri

¹⁶ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 309-310.

¹⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 17-18.

¹⁸ Faik Reşit Ünat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", **Bellekten**, Cilt; XXVII - Sayı: 108 Yıl: 1963 Ekim, s. 604

denilmeye devam etmiştir.¹⁹ Pek az yerde şekillenebilmiş fakat genel olarak vakıflara bağlı kalmış sıbyan mektepleriyle, imamların ve hafıza hanımların Kuran öğretme dersaneleri olan Mahalle Mektepleri, eski geleneklerine göre faaliyetlerine devam edip durmakta idiler. Memlekette fikir ve vicdan hürriyetine karşı alınmış hükümet tedbirlerinin de, bir nevi yetkilisi ve sorumlusu durumuna düşmüş Maarif Nezareti, okul ve eğitim işlerinden çok, kitap sansür etmek, devrin ideolojisine aykırı bulduğu kitapları yurda sokmamak, toplatıp yaktırmak ve genç nesillerin manen uyanmasını, milli ve medeni bir ruhla yetişmesine engel olacak tedbirleri almaktaydı.²⁰

¹⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007, s. 226.

²⁰ Ünat, **a.g.m.**, s. 604-605

I.BÖLÜM

AİLESİ VE EĞİTİM HAYATI

1.1.Ailesi Ve Eğitim Hayatı

Salih Bey, 1881, Selanik²¹ doğumlu idi.²² Babası Cafer Bey, Annesi Fatma Çelebi Hanım'dır.²³Babası Selanikli, annesi ise Sofyalıdır. Her ikisi de iyi denecek derecede öğrenimden yoksun kalmışlardır. Babası Cafer Bey rüştiye öğrenimi görmüşse de, annesi pek az bir süre mahalle mektebine devam edebilmiştir.²⁴

Yedi yaşında iken mahalle mektebine başlamıştır. İlk gittiği okul, Çınarlı Mahallesi'ndeki Halil Hoca'nın yönetiminde olan Çınarlı Mektebidir. Okuma yazmayı öğrenmeden bu okuldan ayrılıp Saatli Camii yanındaki Kerim Hafız'ın mektebine başlamıştır. Bu okulda falaka olduğu gibi, hoca oturduğu yerden uzun bir sılıkla da öğrencilerin başına gözüne vurması hiç hoşuna gitmemiş ve bu okulu da terk etmiştir.

O sırada Selanik'te ilkokullar içinde övülmeye layık üç okul vardı ki bunların biri Şemsi Efendi'nin mektebi, öteki Terakki Mektebi, üçüncüsü de Horhor Su'daki Hamidiye Mektebidir.

Hamidiye Mektebi'nden diplomasını aldıktan sonra, Mülkiye Rüştiyesine gitmiştir lakin bu okulu da üç-dört ay devam ettikten sonra bırakmıştır.

Mustafa Kemal Paşa da bu okulda okumuş ve Kaymak Hafız'dan dayak yediği için okulu terk etmiş olduğunu, 10 Ocak 1922 tarihli Vakit gazetesiyle yaptığı söyleşide anlatmıştır. Söz konusu gazetenin Paşa'yla söyleşisinde, Paşa aynen şunları belirtmişlerdir;

*"Selanik'te Mülkiye Rüştiyesi'ne kaydolundum. Okulda Kaymak Hafız adında bir hoca vardı. Bir gün sınıfımızda ders verirken ben bir çocukla kavga ettim, çok gürültü oldu. Hoca, beni yakaladı, çok dövdü; bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyükanнем zaten okulda okumama karşıydı; beni hemen okuldan çıkardı."*²⁵

²¹Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü, **Özlük Dosyası**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr:564

²²İsmail Hakkı Akansel , **Atatürk ve Yaverleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2006, s. 170.

²³Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü, **Özlük Dosyası**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr:564

²⁴Can Dündar, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

²⁵Dündar, **a.g.e.**, s.29-31.

Selanik Askeri Rüştiyesini (Ortaokul) ve İdadisini (Lise) bitirdikten sonra İstanbul Harp Okuluna devam etmiştir. 1903'te Harp Okulundan Mülazimi Sani (teğmen) olarak diploma almıştır.

Atatürk'ün akranı ve uzak akrabası olan Salih Kule kahveleri (Selanik sahilinde. Beyaz Kule yakınındaki kahveler) semtindeki karısının ailesi tarafından satın alınmış olan evlerden birinde oturuyordu. Daha sonraları Atatürk'ün sadık yaverlerinden biri olacak Salih'in kuzeni Nuri (Conker) de kapı komşusuydu. Yine Atatürk'ün yakın arkadaşı ve aynı zamanda Salih'in kayınbiraderi Fuat (Bulca)da Selanik'te büyümüştür.

Salih Bey'in oğlu Cemil Bozok, Salih Bey'in hem Ali Rıza hem de Zübeyde Hanım'ın aile tarafıyla akraba olduklarını iddia etmiştir. Cemil Bozok'un bu iddiasını Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında ki bilgilerle hazırlanan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soy Kütüğü adlı eserdeki bilgilerle de uyuşmaktadır.²⁶

1.2. Özel Hayatı ve Kişisel Özellikleri

Atatürk'e çok bağlı ve O'nun itimadını kazanmış en yakın bir arkadaşı olan Salih Bozok çok ketum ve sır sahibidir. Yazdığı hatıralarda özel hususları yazmadığı gibi kişisel konuşmalarında dahi bu ketumiyetini muhafaza etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, aralarındaki yakınlık, bir kardeş samimiyetine dayandığından kendisine yazdığı mektuplarda “*Kardeşim Salih, Merhaba Ey Hazret-i Salih, Güzel Gözlü, Burma Bıyıklı Salih*” gibi samimi hitaplarda bulunmuş ve Salih Bey'de bu samimiyete layık olduğunu hayatı boyunca kanıtlamıştır. Atatürk'ün sevdiği ve güvendiği Salih Bozok, çevresinde de aynı duygularla tanındığı ona takılan şu isimler de göstermektedir. “Salih Selanik, Erkek Salih, Sadık Salih, Şen Salih, Tatlı Salih, Muharip Salih, Bozok Salih,²⁷

Gazi'ye bir ömür boyu refakati süresince, onun bir insan olarak bazen hislerine kapıldığı nadir hallerde O'nu münasip bir şekilde sakinleştirmiş ve sonradan pişmanlığa dönüşebilecek herhangi bir harekette bulunmaması için elinden geleni yapabilecek bir şahsiyete sahip olduğunu defalarca göstermiştir. Bu yapısı

²⁶Mehmet Ali Öz, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soy Kütüğü, Dile Ofset Matbaacılık, İstanbul2014, s. 178.

²⁷ Akansel, a.g.e., s. 195.

sebebi ile daha sonraki yıllarda Atatürk'ten ayrılmamakla beraber, O'nun Başbakanlığından istifa eden İnönü'yu de zaman zaman ziyaret etmiştir.

Atatürk, Salih Bozok ve onun kayınbiraderi Nuri Conker'i çok sever ve onlara çok itimat ederdi. Onlarla çocukluk günlerinde olduğu gibi şakalaşır ve özel şeylerini onlara rahatlıkla söylerdi.

Salih Bozok çok temiz kalpli ve merhametli bir insandı. Bu karakterine bir örnek olarak, askerlikten ayrılarak İstanbul'a döndüğü vakit iş aramak maksadıyla ziyaretine gittiği arkadaşının kendisine yapmış olduğu vefasızlığa karşılık, Savaş sırasında Ankara'ya gelip kendisinden iş isteyen bu arkadaşını iyi niyetle karşılayıp iş bulma olayını gösterebiliriz.²⁸

Salih Bozok ile arkadaşı arasında geçen olay şöyledir;

Arkadaşı kendisini ordudan emekli olmaya teşvik etmiş ve “*Bırak askerliği, gel bizim yanımıza. Ticaret çok tatlı bir şeydir.*” demiştir. Emekli olunca bu arkadaşının sözlerini hatırlayıp onun yazıhanesine gitmiştir. Onu sivil elbiseli olarak görünce; “*Askerlikten çıktın mı?*” sorusuna karşılık; “*Çıktım ya*” cevabını alınca kendisini oyalamaya başladığını anlamış ve durumu gören Salih Bey; “*Benim beklemeye tahammülüm yok. Emekli maaşı ile geçinemiyorum. Askerlikte iken müteaddit defalar bana vaatte bulundun. İşte şimdi bana bir yol göster de sıkıntıdan kurtulayım.*” demiştir. Bu sözler üzerine sonradan görme zengin gülmeye başlamış ve “*Acelen ne be kardeşim? Böyle işler yavaş yavaş olur, sabırlı olman gerekir.*”

Mademki acele ediyorsun, öyle ise sana göre biçilmiş kaftan gibi bir iş var. Şimdi buradan çıkarsın, bir boğaz vapuruna binersin. Evvela, Anadolu yakasının sonuna kadar gidersin. İskelelerde ne kadar ve ne cins balık tutuluyor? Onları not edersin. Sonra Rumeli Kavağı'na geçersin. Oradan da Köprü'ye kadar olan iskelelerdeki balıkları ilave edersin ve sonra bana gelirsin. Ben de sana ne yapacağını söylerim tamam mı?”

Hırsından tir tir titreyen Salih Bey, para şımarığı ve vefasız bu eski dostunun yüzüne bir tokat atmaktan kendisini zor tutar ve oradan hiddetle ayrılmıştır.²⁹

²⁸ Akansel, a.g.e., s. 195.

²⁹ Akansel, a.g.e., s. 173-174.

Salih Bey Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaveri bulunduğu sırada Ankara'daki odasında çalışırken, kendisinden İstanbul'da bulunduğu sırada iş istediği harp zengini pişkin adam, eski dostunu ziyarete gelir. Odaya girer girmez Salih Bey'in eline sarılan bu zata ciddi bir tavırla:

"Ne istiyorsun benden?" diye sorar. O da :

"Evvvela benim burada kalmamı sağla. Sonra da bir vazife veya bir iş." diye yalvarmaya başlar.

Salih Bey tekrar sorar.

"İstanbul'da tatlı tatlı para kazanıyordun, buraya niye geldin?" O da;

"Biliyorsun İttihat ve Terakki'nin büyükleri ile ilişkim vardı. Onlar düştükten sonra işlerim bozuldu. Benim de arandığımı duyunca selameti kaçırmakta ve buraya gelmekte buldum. İşte bunun için yardımımı rica ediyordum."

Salih Bey bir süre düşündükten sonra:

"Vazife istemeyi bir tarafa bırak, seninle bir iş yapıp fazla para kazanalım. Buna benim de ihtiyacım var. Nasıl kabul mü?"

Eski harp zengini sevinçle:

"Ne demek? Sen istedikten sonra, ben dünden razıyım", der.

Salih Bey bu cevabı aldıktan sonra şöyle der:

"İnebolu'dan buraya yaylı arabayla geldin değil mi? Buradan bir yaylı arabaya bin İnebolu'ya kadar git. Yolda rast geldiğin köylerdeki kümes hayvanlarının kaçtı tavuk, kaçtı horoz? Tetkik et. Sonra geri dön, bana bir liste halinde bildir. Beraberce çalışalım zengin olalım."

Muhatabı sapsarı kesilir.

"Aman Salihçiğim. Ben ettim, sen etme, der. Bu kadarlık dersi yeterli gören Salih Bey acı acı gülmeye başlar."

"Hayat böyledir azizim, hiçbir şeye güven olmaz. Merak etme. Ben senin gibi zalim olmayacağım. Sana yardım elimi uzatacağım," der ve kendisine kahve ikram

eder. Bu sonradan görme harp zengini ve vefasız arkadaşına Salih Bey uygun bir iş bulur.³⁰

Atatürk'ün Latife Hanımla evlenişinde de Latife Hanım'ın kendisine olan saygı ve güveni sebebiyle teklifi üzerine onun şahidi olmuştur.

Onu bütün ülke temiz yürekli bir arkadaş, cesur ve mert bir insan olarak tanıdı. Onun şahsında tam bir insanlık ve vefa hisleri toplanmıştı.³¹

³⁰ Akansel, **a.g.e.**, s. 196

³¹ Akansel, **a.g.e.**, s. 195-196.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL İLE ARKAŞLIKLARI VE ASKERİ HAYATI

2.1. Mustafa Kemal İle Salih Bey'in Beraberliğinin Başlaması

Salih Bozok, Mustafa Kemal Bey gibi 1881 Selanik doğumlu idi. Hemşerisi olmakla beraber asıl önemli olan Selanik'te mahalle ve okul arkadaşı olmalarıdır. Uzaktan akrabalıkları da vardı. İlk subaylık yıllarında beraber bulunmuşlardır.

1908'de hürriyetin ilanından sonra iki okul arkadaşı yine Selanik'te bulunmuşlar ve Mustafa Kemal, onu daha bu yıllardan itibaren kendisine yoldaş olarak seçmiştir. İlk gençlik yıllarında hep:³² *“Salih, seni yaver yapacağım ve yanımdan ayırmayacağım”*³³sözünü sıklıkla tekrarlamıştır.

Mustafa Kemal 8 Ekim 1911 tarihinde Gazeteci Şerif takma adıyla İstanbul'dan Mısır'a gitmiştir. Mısır'dan da Trablus'a geçmiştir.³⁴Trablus'a giderken Salih Beyi de beraberlerinde oraya götürmeyi arzu ettiği halde bu mümkün olamamıştır. Daha sonra Salih Beyin kayınbiraderi Nuri (Conker) Bey de Trablus'a gitmiş; fakat O da Salih Beyi götürememiştir. Mustafa Kemal ve Nuri Beyler kendisine yazdığı mektuplarda onu Trablus'a götüremedikleri için özür dilemişler ve bundan dolayı üzüntülerini bildirmişlerdir.³⁵

Mustafa Kemal Bey daha sonraki yıllarda 1913'te Balkan Savaşından sonra Sofya Ataşeliğine tayin edilince Salih Bey'in de kendisi ile beraber olmasını arzu ettiği halde oraya da götürememiştir. Mustafa Kemal Bey'in Gelibolu'da 19. Tümen Komutanlığına atanması üzerine onun bu isteği gerçekleşmemiştir.

³² Akansel, **a.g.e.**, s. 170-171.

³³Hulusi Turgut, **Kılıç Ali'nin Anıları**, Kültür Yayınları, İstanbul2007, s. 519.

³⁴Ahmet Selim Ersoy, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015, s.10.

³⁵Akansel, **a.g.e.**, s. 170.

Nihayet Mustafa Kemal Paşa Suriye Cephesi'nde iken O'nu Başyaverliğine davet etmiş ve Salih Bey'de hemen Paşa'nın emrine girerek I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Başyaverliğinde kalmıştır.³⁶

2.2.Askeri Hayatı

Selanik Askeri Rüştüyesini (Ortaokul) ve İdadisini bitirdikten sonra³⁷1898 tarihinde³⁸İstanbul Harp Okuluna geçmiştir.³⁹ 22 Ağustos 1903 tarihinde Harp Okulundan Mülazim-i Sanilik olarak diploma almıştır. Harbiye'yi bitirince önce Mustafapaşa'da, Bulgar sınırında bir karakola atanmıştır.⁴⁰ Ardından 6 Haziran 1905 tarihinde Redif 103'üncü Alay Birinci İskece Taburu 4'üncü bölük Mülazim-i Saniliğine tayin edilmiştir.⁴¹ İskeçe'de bulunduğu süre içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiye girmiştir.⁴²18 Temmuz 1908⁴³ Mülazim-ı Evvelik olmuştur. Iğdır ve Bolu'ya gönderilmiştir. Bir süre sonra yeniden İskeçe Redif Taburuna verilmiştir.⁴⁴ 28 Mayıs 1910'da⁴⁵ Selanik'te yeni açılan Türk Zabit Mektebi (Subay Talimgahı)'ne öğretmen olmuştur. Okul müdürü, kayınbiraderi Nuri (Conker) idi. O dönemde Mustafa Kemal Beyle sık sık buluşup ülkenin sorunlarını konuşuyorlardı.⁴⁶ 20 Aralık 1910 tarihinde Birinci Bölük Mülazim-i Evvelliğine tayin edilmiştir. Burada 1 seneye görev yaptıktan sonra, 28 Aralık 1911 tarihinde Beşinci Kolordu 38'nci Alay Üçüncü Tabur Dokuzuncu Bölük Mülazim-i Evvelliğine tayin edilmiştir. 9 Nisan 1914 tarihinde Beylerbeyi sarayında meydana gelen olaydan sonra, Beylerbeyi Sarayı Muhafızlık görevine atanmak suretiyle jandarma sınıfına nakledilmiştir.⁴⁷

³⁶ Akansel, **a.g.e.**, s. 171.

³⁷ Akansel, **a.g.e.**, s.168.

³⁸Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

³⁹ Akansel, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁰ Akansel, **a.g.e.**, s.168.

⁴¹Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

⁴² Akansel, **a.g.e.**, s. 168.

⁴³ Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

⁴⁴ Akansel, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁵ Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

⁴⁶ Akansel, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁷ Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi**,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

2.2.1. Rütbe Yükselme Tarihleri

Salih Bey Harp Okulundan mezun olduktan sonra sırayla aşağıda gösterildiği gibi rütbe yükselmeleri olmuştur. Vekil Yüzbaşılığı Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü'nde yapılan araştırmaya rağmen tespit edilememiştir. Bu yüzden Vekil Yüzbaşı rütbesi ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Mülazim-i Sanilik (Teğmen): 22 Ağustos 1903

Harp Okulundan Teğmen olarak diploma almıştır.

Mülazim-ı Evvelik (Üsteğmen): 18 Temmuz 1908

Vekil Yüzbaşı: Tespit edilememiştir.

Yüzbaşılık: 3 Mart 1915

Kolağası veya Yüzbaşılık: 24 Ağustos 1920

Binbaşılık: 1 Mart 1921

Kaim-makamlık (Yarbay): 31 Ağustos 1922⁴⁸

2.2.2 Nişan, Madalya ve Taltifleri

Salih Bozok Mücadele'de görev aldığı için kırmızı şeritli⁴⁹ İstiklal Madalyası⁵⁰ ile ödüllendirilmiştir. İstiklal Savaş'ında aldığı kıdem ve fevkaladeden yarbaylığa terfi etmiştir.

Atatürk kendisine bir altın saatle taltif etmiştir.

Atatürk, çok eski arkadaşı, yakın dostu ve başyaveri Salih Bozok'a Tvanes marka bir cep saatini sevgi ve bağlılığının bir nişanesi olarak armağan etmiştir. 966 seri numarasını taşıyan bu saat 14 ayar altın olup arka kapağı üzerine el yazısı ile kazınmış olarak şu ifadeler mevcuttu: Salih Bozok'a – K. Atatürk⁵¹

2.3. II. Abdülhamit'in Muhafızlığına Atanan Salih Bey

Sultan II. Abdülhamit, gittikçe güçlenen İttihat ve Terakki'nin (Parti) baskısı ile 24 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-i Esasi (Anayasa)'yi yeniden yürürlüğe

⁴⁸ Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü, **Terfi'-i Meratib Tarihleri**, 3. Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri Sayfa Nr. 564

⁴⁹ Akansel, **a.g.e.**, s.197.

⁵⁰Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü, **Özlük Dosyası**, 3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri- Sayfa Nr: 574

⁵¹ Akansel, **a.g.e.**, s.198.

koymuş ve II. Meşrutiyeti ilan edilmiştir. Ancak artan huzursuzluklar ve kışkırtmalar sonunda 31 Mart Olayı olarak bilinen ayaklanma 13 Nisan 1909 günü patlak vermiştir. Selanik'te kurulan Hareket Ordusu Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında (Mustafa Kemal Bey Hareket Ordusunda Kur. Bşk. İdi.) 23/24 Nisan 1909 gecesi İstanbul'a girdi ve ayaklanmayı sert bir şekilde bastırmıştır. Padişah bu olayla ilgili olduğu gerekçesi ile 27 Nisan 1909 günü tahttan indirilip ailesi ve maiyeti ile Selanik'e gönderilmiş ve buradaki Alatini Köşkü'nde hapis hayatı yaşamaya başlamıştır.⁵²

Sultan, İttihat ve Terakki'nin güvenini kazanmış bir komutanın emrinde bulunan subaylar ve bir bölük askerle muhafaza altında tutulmaktadır. Hava almak için kendisine ayrılmış kısmın bahçesine ve balkonuna çıkarak gezinen sabık Padişahı, balkonda gören ve uzaktan gözetleyen muhafız subaylarından bir teğmen, bu sabık hükümdara eskiden beri içinde beslediği kinin yarattığı intikam hissiyle olacak, ateş eder, fakat onu vuramaz, Sultan Hamit bu hadiseden sonra bir daha balkona çıkmaz olur. Bu durum üzerine ateş eden subay ile birlikte daha bir kaçını muhafızlıktan uzaklaştırırlar, kadroda bir değişiklik yaparlar.⁵³ Salih Bey Astsubay okulundaki görevinden alınarak o genç subayın yerine verilmiştir. Selanik'teki bu görevi Balkan Savaşı'nın başlamasına kadar devam etmiştir.⁵⁴

Vazifesi icabı tahtan indirilmiş olan padişahı sık sık görmek fırsatına sahip olan⁵⁵ Salih Bozok'un II. Abdülhamit ile ilgili düşünceleri şöyledir: "*Vazifeli olarak yanına girdiğim zaman bu eski hükümdarın hep saltanat günlerini gözümün önüne getirir ve Askeri Mektepte her gün onun için 'Padişahım çok yaşa' diye avaz avaz bağırduğımızı hatırlamaktan kendimi alıkoyamazdım. 33 yıl Osmanlı ülkesini istibdadı ile titreten bu adamın bugünkü tutuklu hali ise, o günlere nazaran ne büyük bir ibret teşkil ediyordu.*"⁵⁶

1912'de Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Selanik'in elden çıkması ihtimaline karşı Abdülhamit'in Selanik'ten İstanbul'a nakli kararlaştırılmış; fakat kendisi bu nakle razı olmamış ise de sonradan ikna edilmiş ve verilen emir üzerine bir Alman yatı ile 13 Ekim 1912'de İstanbul'a hareket etmiştir. Vapur çok küçük

⁵² Akansel, **a.g.e.**, s. 171-172.

⁵³ Salih Bozok – Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayın, İstanbul 1985, s. 13-14.

⁵⁴ Akansel, **a.g.e.**, s. 172.

⁵⁵ Bozok, **Hep Atatürk'ün...**, **a.g.e.**, s.14.

⁵⁶ Bozok, **Hep Atatürk'ün...**, **a.g.e.**, s.15.

olduğundan fazla yolcu alamamıştır. Gidecekler arasında Salih Bey de bulunuyordu. Gemi İstanbul Boğazı'na girdikten sonra Beylerbeyi'ne yanaşmış, Abdülhamit, aile fertleri ve korumalar Saraya geçmişlerdir. (Abdülhamit Saray'da yaşamına devam ederek 10 Şubat 1918'de vefat etmiştir.) Daha sonra Selanik Yunanistan tarafından işgal edilince Salih Beyin ailesi de bir gemi ile İstanbul'a gelmişlerdir.⁵⁷

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlaması üzerine Müttefik Devletlerin Çanakkale Boğazını zorlamaları üzerine, bu kritik günlerde Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'u terk etme hazırlıklarına başlanmış ve Sultan Abdülhamit'in de Bursa'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kendisinden önce Salih Beyin ailesi de dahil olmak üzere diğer koruma görevlilerinin aileleri de Bursa'ya gitmişlerdi. Fakat Çanakkale Savaşı Türk Zaferi ile bitince Sultan'ın Bursa'ya naklinden vazgeçilmiş ve koruma subaylarının aileleri de geri dönmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa Anafartalar Grup Komutanı iken bir ara kısa bir süre için İstanbul'a geldiğinde Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan Abdülhamit'in Muhafızları arasındaki Salih Beyi de ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Mustafa Kemal Paşa "*Karşımızdaki düşman artık güçsüz bir hale gelmiştir. İnşallah yakında tamamen kovulur.*" demiştir.⁵⁸

II. Abdülhamit anılarında, Mustafa Kemal'in bu ziyaretini şöyle anlatmaktadır:

"Hayatımın en karanlık günlerini bu devrede yaşadım. Hakikaten gazeteler, Çanakkale'de düşmanın durdurulduğunu, büyük zayiata uğratıldığını yazıyorlardı. Ben bir türlü bu haberlere inanamıyordum. Fakat İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı'nı zorladığı ve giremediği bir hakikatti. Çıkartma yapmaya muvaffak olmuş, ama ordumuzun karşısında mihlanıp kalmıştı. Her vasıta ile cepheden haber almaya çalışıyordum. Muhafız Kumandanı Asım beyi sık sık Saray'a göndererek sahil malûmat almak için çırpmıyordum. İşte bu sırada, rabbime şükürler olsun ki, ummaya bile cesaret edemediğim zafer haberi ulaştı. Düşman, tasını tarağını toplamış, askerlerinin yarısını denize, yarısını gemilerine dökerek Çanakkale önünden çekilip gitmişti. Bu büyük zaferi, Mustafa Kemal Bey adında bir miralay (albay) kazanmış! Allah, devletime hizmeti geçenlerden razı olsun! Uzun bir

⁵⁷ Serkan Özmen, **Atatürk'ün Yaverleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2011, s. 78.

⁵⁸ Akansel, **a.g.e.**, s., 172.

müddet sonra oğlum Âbit Efendi, benimle konuşurken, bu Mustafa Kemal beyle tanıştığını söyledi. Sonradan paşa olmuş hem de burada Beylerbeyi sarayında tanışmışlar! teaccüp ettim. Şaşım; "Burada ne arıyormuş?" dedim, "Yüzbaşı Salih Bey (Bozok) arkadaşı " cevabını verdi. Ara sıra arkadaşını görmeye geliyormuş, Âbit efendi ile de bu münasebetle dost olmuşlar! Hatta Mustafa Kemal Paşa, kendisine iki ceylân yavrusu hediye etmiş Bundan memnun oldum. Devletimin yüzünü ağartmış bir Paşa'nın Âbit efendiye yakınlık göstermesi, bir şahsiyeti olduğunu anlatıyordu. Oğluma, münasip bir mukabelede bulunmasını hatırlattım. Biraz vakti hâlim olsa, "Bir Altın saat" diyecektim ama, dedikodusundan çekindiğim hem oldukça müzayeka (geçim sıkıntısı) içinde olduğum için bir şey söylemedim. — Bir daha arkadaşına gelecek olursa, haber ver, ben de göreyim, demekle iktifa ettim."⁵⁹

2.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaverliğine Başlaması

Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Cephesi'nde II. Ordu Komutanı iken Salih Beyi Başyaverliğine davet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'deki görevini başarılı bir şekilde yerine getirdikten sonra 16. Kolordu Komutanı olarak Edirne'den Diyarbakır'a intikal etmişti. Diyarbakır'da bulunduğu sırada Mayıs 1916'da Salih Beyi aşağıdaki mesajda açıklandığı şekilde kendisine başyaver olarak seçmiştir.⁶⁰

"Beylerbeyi Sarayı muhafız subaylarından Yüzbaşı Salih Bey'e

Seni Başyaverim olarak yanıma almak istiyorum. Kabul ettiğin taktirde bana telgrafla bilgi vermelisin.

Mirliva Mustafa Kemal"⁶¹

Bu telgraf üzerine Salih Bey'de bu görevi kabul ettiği hususunda cevap vermiş ve II. Ordu Seryaverliği'ne tayini çıkmıştır. Hemen hareket ederek Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiştir. Bir süre sonra Ordu Karargahını denetlemeye çıkan komutana refakat etmiştir. Enver Paşa'nın isteğine üzerine Halep'e gittiler ve Komutan orada Enver Paşa ile görüştü, daha sonra Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'yı Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı bünyesindeki VII. Ordu Komutanlığına tayin edilmesi düşünüldüğünü söylenmiştir. Ordu Karargahını teşkil etmek üzere İstanbul'a gelmesinin bildirilmesi üzerine, Mustafa

⁵⁹İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 90.

⁶⁰ Akansel, **a.g.e.**, s. 172-173.

⁶¹ Salih Bozok, **Atatürk'ün Yaveri Salih Bozok Anlatıyor**, Der: Doğu Polat, Alaca Yayınları, İstanbul 2019, s. 44.

Kemal Paşa Başyaveri Salih (Bozok) ve yaverleri Cevat Abbas (Gürer) ve Şükrü (Tezer) Beyleri yanına alarak İstanbul'a gitmişlerdir. Daha sonra İstanbul'daki çalışmaları bittikten sonra 5 Ağustos 1917'de İstanbul'dan ayrılmışlardır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa. 15 Ağustos 1917 günü Halep'e gelerek göreve başladı. Fakat bir süre sonra General Falkenheim ile aralarında askeri görüşler ve uygulanacak hareket bakımından anlaşmazlık çıktı; bu anlaşmazlık sonucu Mustafa Kemal Paşa, 1917 Ekim başlarında istifa mecburiyetinde kaldı. Kendisine tekrar Diyarbakır'daki eski görevi teklif edildi ise de kabul etmeyerek İstanbul'a geldi. 7 Kasım 1917 de Genel Karargah'ta görevlendirildi.⁶³

2.6. İstanbul'a Dönüşü ve Ordudan Ayrılışı

Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Halep'ten İstanbul'a gelirken Salih Bey de yanındadır.

Mustafa Kemal Paşa, İkinci defa II. Ordu Komutanlığına tayini üzerine, bu birliğe katılmadan yeni görevinden istifa etmiş ve Salih Beye de askerlikten ayrılmasını telkin etmiştir. O da kıdemli yüzbaşı rütbesinde iken istifa ederek İstanbul'a gelmiş ve emekli maaşı ile geçinemediğinden ticaret yapmaya karar vermiştir. Ordu mensubu iken sivil arkadaşlarından ona "Askerlikten ayrıl gel, seninle beraber iş yapalım." diyenler, bu defa ondan yüz çevirmişlerdir.

Salih Bey Suriye Cephesi'nden Mondros Mütarekesi imza edilince İstanbul'a döndükten sonra Enver Paşa tarafından resen (kimseye sormadan) emekliye sevk edildiğini öğrenmiştir. Kısa bir süre sonra aldığı⁶⁴ 411 gurusu⁶⁵ emekli maaşının azlığı sebebiyle ticaret yapmaya karar vermiştir. Bu arkadaşının yanında istediği işi bulamamıştır.

Daha sonra Salih Bey bir başka arkadaşı ile zahire ve odun ticareti yaparak nafakasını temin etmiştir. Mütarekenin acı günlerinde Kuzguncuk Tepesindeki bir evde otururken bir arkadaşı ile Bağlarbaşı'nda zahire ticareti yapmış, odun ve kömür deposu açmıştır. Bir gün polisler depoyu basarak onu evine götürdüler ve evi

⁶² Akansel, **a.g.e.**, s. 173.

⁶³ Utkan Kocatürk, **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 12-13

⁶⁴ Akansel, **a.g.e.**, s. 173-174.

⁶⁵Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü,**Safahat ve Esbab-ı Me'muriyyeti Tarihi** ,3 Nr.lı Subay Sicil Künye Defteri, Sayfa Nr: 564

ararak Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce Harbiye Nazırı'na yazdığı rapor dahil birçok evrağa el koyarak kendisini vapura bindirip Beyazıt'taki Bekirağa Bölüğüne götürdüler ve diğer tutukluların yanına koydular. Bir süre sonra Harbiye Nezareti Başyaveri Kur. Bnb. Salih Bey'in⁶⁶ yardımı ile el konulan evrakları iade ederek kendisini Divan-ı Harbe (Askeri Mahkemeye) sevk edilmeden serbest bırakılmıştır. Salih Bey Bekirağa Bölüğünden ayrıldıktan sonra ailesinin iâşesi için daha önce başlamış olduğu ticaret hayatına devam etmiştir.⁶⁷

⁶⁶Akansel, **a.g.e.**, s. 174; "Cumhuriyet döneminde Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Org. Salih Omurtak"

⁶⁷ Akansel, **a.g.e.**, s. 174.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALİH BEYİN MİLLİ MÜCADELEYE KATILMASI VE ANKARA'DA YENİDEN BAŞYAVER OLMASI

3.1 Milli Mücadelenin Başlaması

Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, I.Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir durumda kalmıştır. Millet ve memleketi I.Dünya Savaşı'na sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten kaçmışlardır.⁶⁸

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Suriye'deki Yıldırım Orduları'na bağlı VII. Ordu'nun Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra, Alman General Liman Von Sanders'in ayrılmasının ardından Yıldırım Orduları Komutanlığına atanmıştır.⁶⁹ Ancak çok geçmeden (7 Kasım 1918) hem komutanlık hem de VII. Ordu lağvedilerek Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine verilmiştir.⁷⁰ Mustafa Kemal ondan sonra İstanbul'a gelecek, Anadolu'da İstiklal Mücadelesine başlamak fırsatını beklemiştir. Mütarekenin o ilk günlerinde olduğu gibi, kendisine hakim olan başlıca fikir elde kalan silahlan ve kuvvetleri mümkün olduğu kadar içeriye alarak muhafaza etmek ve ilk ayaklanmada kullanmaktır.⁷¹

Mondros Mütarekesi ile ülkeye derin bir karamsarlık çökmüştü. Çok kişi bezgin ve ümitsizdi. Avrupa'nın Türk'ü yaşatmamaya kararlı olduğunu biliyorlardı. Türkler savaşta yenilmişlerdi ve bu yenilginin getireceği sonuçlara katlanmak icap ediyordu. Bu ümitsiz görünen günleri, daha az kayıpla atlatmak için birşeyler yapmak gerekiyordu.

Mütareke hükümleri, askerler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. En çok dikkati çeken husus, galiplerin Türk ülkesinde istedikleri yerleri, mütarekenin

⁶⁸Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz; Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 3.

⁶⁹ Temuçin Faik Ertan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 90.

⁷⁰ Tuncer Baykara, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 86.

⁷¹ Falih Rıfki Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 13.

7. maddesine dayanarak işgal edebilecekleri gerçeğiydi. O zaman askerlerin tuttıkları savunma mevziinin, fiili ateş-kes hattının hiçbir yararı olmayacaktır.⁷²

İşte böylesi bir ortamda, 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve Çevresindeki asayişini sağlamakla görevlendirilmiş ve 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştır.⁷³ 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 23'ü subay, 25'i personel olmak üzere, 48 kişi sıkıntılı bir yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsuna ayak basmıştır.⁷⁴

3.2. Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Salih Bey

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu (daha sonra III. Ordu adını almıştır) Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıktığı zaman Salih Bey, O'nun maiyetindeki kişiler arasında bulunmuyordur. O, emekli olduğundan İstanbul'da kalmıştı.⁷⁵ İkinci Yaver olarak 19 Mayıs 1919'da Atatürk'le Samsun'a çıkanlardan biri Muzaffer Kılıç'tır.⁷⁶ Diğer yaver ise Cevat Abbas (Gürer)'tir. Ütgm. Hayati'de müfettişlik Özel Kalem Müdürüdür.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi sırasında askerlikten istifa etmiş,⁷⁷ Cevat Abbas ve ikinci yaver Muzaffer (Kılıç) Beyler de Ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmişlerdir.⁷⁸ Sivas Kongresinden sonra 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa maiyeti ve Heyet-i Temsiliye üyeleri ile Ankara'ya gelmişler ve Ankara eski istasyonunda (Direksiyon Binası) kalmaya başlamışlardır.⁷⁹

Yeni kurulan Türk Devletinde, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla, Meclis Başkanlığına bağlı olarak, eski yaverlerinin yanı sıra, Salih Bey'in (Bozok) başyaver olarak atanması ile Başyaverlik Kurumu oluşturulmuştur.⁸⁰ Salih Bey atama emrini duyunca doğacak ve Muzaffer adını alacak olan ikinci çocuğunun dünyaya gelmesini beklemeden Ankara'ya gitmek üzere gizli olarak bir vapurla hareket etmiştir.

⁷² Tuncer Baykara, **Milli Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 36.

⁷³ Ertan, **a.g.e.**, s. 91.

⁷⁴ Ertan, **a.g.e.**, s. 96.

⁷⁵ Akansel, **a.g.e.**, s. 175.

⁷⁶ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.293.

⁷⁷ Akansel, **a.g.e.**, s. 175.

⁷⁸ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 297.

⁷⁹ Akansel, **a.g.e.**, s. 176.

⁸⁰ Ali Vedat Balseven, **Türkiye'de Yaverlik Kurumu ve Atatürk'ün Yaverleri**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 7.

İnebolu'da karaya çıktıktan sonra büyük zorluklarla Ankara'ya ulaşarak 6 Eylül 1920 tarihinde yeniden Başyaverliğe başlamıştır.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa Suriye'de iken diğer yaverleri olan Cevat (Abbas) ve Muzaffer Beylerden kıdemli olduğu için Salih Bey sivil bir Başyaver olarak göreve başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın hukuken askeri bir sıfatı yoktu; ama fiilen komutan ve liderdir.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da günümüzde Devlet Demiryolları Müzesi olan Direksiyon Binasında kalmaya devam etmiştir. Salih Bey istasyon yakınındaki başka bir binaya yerleşmiştir. O sırada Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey,⁸² Salih Bey'in, Nuri (Conker) ve Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biridir. Salih Bey bir süre sonra aile fertlerinden büyük oğlu Cemil'i eğitimine devamı için Ankara'ya aldırılmıştır. O da babasının Anadolu'ya geçerken kullandığı yolu seçerek birçok zorluklarla Ankara'ya ulaşmıştır.

İstiklal Savaşı devam ederken Salih Bey hep Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ve emrinde olmuş, cepheye giderken cephede ve Ankara'ya dönerken de ona refakat etmiştir.

İkinci İnönü Zaferinden sonra (Nisan 1921) Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Ankara'da Çankaya'ya intikal etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Bulgurluzade Tevfik Bey'in evine yerleşmiştir. Salih Bey de Seratlarzade Kamil Efendinin bağ evine taşındı. Sakarya Zaferinden sonra 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM'ce kabul edilen bir kanunla "Mareşallik" rütbesi ve "Gazilik" unvanı verildi. Salih Bey'de tekrar ordu kadrosuna katılmış ve rütbesi de binbaşılığa yükseltilmişti.

Büyük Taarruzdan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Trikopis ve diğer Yunan generallerin Uşak'taki kabulü sırasında Salih Bey'de yanında bulunuyordu.

⁸¹Akansel, **a.g.e.**, s. 177.

⁸²Kamil, Erdaha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1974, s. 246; "Milli Mücadelede hizmet etmiş valiler arasında en şanslısıdır. Yaptığı hizmetlerle kıyaslanamayacak ölçüde yaygın bir üne sahip olmuş, adı nerede geçse hakkında övgüler yazmak adet haline gelmiştir. Yahya Galip (Kargı) Bey, Şeyh Ali Rıza Efendinin oğludur. 1874 yılında İstanbul'da doğdu. Özel bir eğitim gördü. 15 yaşında iken Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) 'a devama başladı. Maliye ile ilgili çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1911 yılında defterdarlığa yükseltildi. 17 Kasım 1917'de Ankara Defterdarlığına atanmıştır.

Salih Bey ailesini Büyük Zafer'den sonra İstanbul'dan İnebolu yolu ile Ankara'ya nakletmişti.⁸³

3.3. İzmir'in Kurtuluşu ve Sonrası Latife Hanım İle Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos'taki Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonunda Yunan Ordusu bozguna uğramıştır.⁸⁴ 30 Ağustos Zafer'inden sonra⁸⁵ kurtulan Yunan kuvvetleri ise panik halinde İzmir'e doğru kaçmaya başlamıştır.⁸⁶ Türk kuvvetleri 1 Eylül 1922'de Uşak'ı geri almıştır. Uşak'tan çekilen Yunan kuvvetleri Alaşehir istikametinde takip edilmiştir.⁸⁷ Türk Ordusu Yunanlıları önlerine katarak 9 Eylülde İzmir'i düşmandan kurtarmıştır.⁸⁸

İzmir'in üzerinde dalgalanan Türk Bayrağı kaleye çekilirken Atatürk ve onun kahraman kumanda heyeti, göğüslerini iftiharla kabartan, gözlerini sevinç göz yaşları ile dolduran bu şanslı manzarayı, İzmir'e hakim bir tepeden seyretmişlerdir.⁸⁹ Gazi, rüyalarını üç yıldır süsleyen İzmir'e ordusuyla girerken, sadece kendi özlemine kavuşmamıştı, İzmirliilerin ona ve muzaffer ordusuna özlem duyduğu bir bekleyiş de aynı gün gerçekleşmiştir.

8 Eylül günü Yunan askerleri İzmir'i terk ederken, gerilerden savaş artıkları İzmir'e doğru akmaya devam ediyordu. İşgalcilerle iş birliği yapan binlerce Rum ve Ermeni, İzmir'den kaçmak için deniz kenarına yığılmışlardı. Onların İzmir'den ayrılması günler sürmüştür. Başkomutanın Karşıyaka'da misafir kaldığı İplikçizade Köşkü'nün arkasında Levantenlerin ve Rumların yerleşik olduğu mahalleler bulunmaktaydı. Gündüzleri karargah olarak Alsancak'ta kaldığı konağın arkasında ise Levantenlerin, Rumların ve Ermenilerin mahalleleri vardır. Başkomutan karargahından Karşıyaka'da kaldığı konağa gelip giderken yeteri kadar emniyette değildir. Garp Cephesi Kurmay Başkanı Yarbay Asım Bey (Gündüz), Gazi'nin

⁸³ Akansel, **a.g.e.**, s. 176-177.

⁸⁴ Ertan, **a.g.e.**, s. 141.

⁸⁵ Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 312.

⁸⁶ Ertan, **a.g.e.**, s. 138.

⁸⁷ Yalçın, **a.g.e.**, s. 312.

⁸⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev; Metin Kıratlı, TTK Yayınları 1993, s. 254.

⁸⁹ **Zafer Yollarında Mustafa Kemal'e Yapılan Tezahürat**, Cumhuriyet Gazetesi, 30.08.1941, s. 5.

emniyetli bir yere taşınması için yaptığı çalışmayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:⁹⁰

"Başyaver Salih Bey'e

Güvenlik yönünden Başkomutan için burası uygun olmaz, başka bir yer bulalım, lütfen gezin, bir yer bulun bana bildirin, dedim.

Onun yanında uzun süre bulunmuş, yaradılışı bakımından vefa dolu bir insan olan Salih Bey aramış, taramış Göztepe'de bir tepecik üzerinde bir villayı seçmişti. Ne tuhaf rastlantıdır ki, villanın sahibinin kızı olan bayan da Gazi Başkomutanı evinde misafir etmek için harekete geçmişti.

Villa, Uşakizadelerden Muammer Bey'indi. Kendileri Fransa'da Nice'deydiler. Sonradan öğrendiğime göre kızları Latife Hanım, Türk Orduları Sakarya'da Yunanlıları dize getirince ailesine "Babacığım, ben inandım, İzmir kurtulacak, Mustafa Kemal yakında ordularıyla İzmir'e girecek, ben onların girişini görmek için gideceğim, bana müsaade et" diye dayatmış, dadısıyla gelip köşke yerleşmiş. Salih Bey, bunu köşkün bahçıvanından öğrenmiş, doğruca Latife Hanım'ı görerek düşüncesini anlatmış. Latife Hanım büyük bir heyecanla:

Gazi'yi konuk etmekten şeref duyarım demiş. Ben bu günleri görmek için buralara koştum geldim. Ona ben hizmet edeceğim, elbette oralarda kalması tehlikelidir, demiştir".⁹¹

Başyaver Salih Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, Uşakizade Köşkü'ne gelişini ve Latife Hanım'ın kendilerini karşılayışını şöyle anlatmaktadır:

Muammer Bey'in evine gittiğimiz zaman, bizi Latife Hanım karşılamıştı. Babası ile annesi ve kardeşleri Avrupa'da bulduklarından, Latife Hanım büyükannesiyile yalnız olarak evde oturuyormuş. Latife Hanım, aydın bir kız olduğu için ifadeleri ile ve her türlü bilgi, görgü, tutum ve davranışlarıyla Paşa'yı memnun etmişlerdi. Fakat Gazi Mustafa Kemal Paşa her nedense orada kalmak istememişlerdi. Rıhtımda karargah olarak ittihaz ettiğimiz (tuttuğumuz) binaya naklettikten sonra İzmir'de büyük bir yangın çıktı ve bizim ikamet ettiğimiz binaya

⁹⁰ Ahmet Gürel, Eren Akçiçek, **Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşküne Latife - Mustafa Kemal**, Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.31.

⁹¹ Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s.186-187.

*kadar yaklaşınca, oradan Muammer Bey'in evine nakletmek mecburiyetinde kaldık.*⁹²

"İzmir'i teşrifinizle Türk Milleti muradına erdi. Evime şeref vermenizle, ben muradıma ermiş bulunuyorum. Hoş geldiniz Paşam! Hoş geldiniz Paşalarım! Bu gecenin minnettarlığını ömrümün sonuna kadar taşıyacağım."

*"Böyle karşıladı evinin kapısında, Uşakizade Latife Hanım, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını".*⁹³

Latife Hanım konuklarını yerleştirdikten sonra köşkü karargaha bırakıp babaannesiyile birlikte evden ayrıldı. Karşıyaka'daki eve yerleşip Beyaz Köşk'ü uzaktan idare etmeyi denedi. Ancak işlerin düzgün yürümediğini öğrenince üçüncü günün sabahı evi kontrole gitti; bütün düzen bozulmuş, ev yaşanmaz hale gelmişti. Adamlar getirtip evi temizlettirdi, evi uzaktan çekip çeviremeyeceğini anlayınca geri döndü ve Beyaz Köşk'ün bahçesindeki müstemilata yerleşti. Latife ilk günlerde Mustafa Kemal'i rahatsız etmemek için gölgede kaldı, ama kendisine ihtiyaç duyulduğu an isteneni yapmıştır.

İzmir günlerine ilişkin bilinmeyen bir gerçek de Mustafa Kemal'in rahatsızlığıdır. Çağırılan doktor, Mustafa Kemal'in kalp spazmı geçirdiğini söyleyip içki ve sigara konusunda ciddi kısıtlamalar getirmişti. Latife Hanım doktorun tavsiyelerini hemen uygulamaya koyuldu; ortadaki içki şişelerini kaldırttı, yemek ve ev düzenini değiştirdi. Kemal Paşa'nın başucuna geceleri sadece iki tek sigara bırakılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, isteklerine karşı gelinmesine hiç alışık değildi, kısıtlamalara itiraz etti, sinirlendi. Ama tepkisini Latife'nin önünde hiç açığa vurmadı. Kendisine hizmet edenlere bu derece söz geçiren bu genç kızı yakından tanımak istedi. Uzun uzun konuştular. Gazi, Latife Hanım'dan etkilenmiştir.⁹⁴

Latife Hanım ile Salih Bey'in arasındaki yakınlığın başlamasını Salih Bey 5 Şubat 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde anlatmış olduğu anılarında şöyle aktarmıştır.

⁹²Bozok, Hep Atatürk'ün...,a.g.e., s. 203.

⁹³ İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor Latife ve Fikriye İki Aşk Arasında Atatürk**, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s.79.

⁹⁴ İpek Çalışlar, **Latife Hanım**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 27.

"Latife Hanımın en büyük zevki, bana Atatürk'ten bahsetmekti. Onunla konuştuğumuz şeyler hakkında gün aşırı Atatürk'e malumat vermeyi adet edinmiştim. Yakından görüp hissettiklerimi çok samimi olarak arz ediyordum. Atatürk'e gönderdiğim mektuplardan bir tanesini, Latife Hanım her nasılsa okumuş. Hakkımdaki düşüncelerimden fevkalade mütehassis olmuş bulunacak ki, o günden itibaren bana karşı muhabbet ve hürmeti bir kat daha arttı.

Bir gün bana;

'Salih Bey..' demişti, 'sizin benim hakkımda iyi hisler besleyen bir zat olduğunuzdan öteden beri emindim. Fakat son günlerde ben sizi hakiki bir baba yerine koymaya başladım.'⁹⁵

Salih Bey, Ankara'ya döndükten sonra, Latife Hanım'ın arzusunu yerine getirmiş olmak için, Gazi'nin iznini alarak, Latife Hanım'a Ankara'ya rahat bir şekilde ulaştıklarını telgrafla bildirir. Bu küçük haber Latife Hanım'ı son derece memnun bırakmıştır.⁹⁶

Latife Hanım'ın, Salih Bey'in mektubuna karşılık şu cevabı vermiştir;

"Muhterem Salih Beyefendi, İzmir Göztepe

19 Teşrinievvel 1338 (Ekim 1922)

Sadakatınızın minnettariyım. Ankara'ya selameten muvasalat haberini müş'ir (ulaşma haberinizi duyuran) telgrafınızla beni ne derece mesut ettiğinizi tasavvur etseydiniz, herhalde bir iki kelimecik daha lütfederdiniz. Bugüne kadar bütün arkadaşların sükutuna, fazla meşguliyete atfederek müteselli oluyordum. Esasen mufarakatınızdan beri bu bahtiyar yuvayı tezyin ile pek muhterem ve pek mukaddes misafirimin güzelliği seven... gözlerini okşayacak ufak tefek tefrişat ve tertibatla meşgul oldum. Görüyorsunuz ki hayalen ayrılmamıştık. Geçen gün akrabanızdan bir zatın İzmir'de olduklarını haber aldım. Derhal burada öğle yemeğine davet ettim. Maateessür yatakta olmak münasebetiyle kendilerini göremedim. Kaptan vasıtasıyla biraz malumat alabildim. Burada eski debdebe yoktur. Fakat Başkumandanlık boş olmakla beraber şerefi muhafaza edilmektedir. Yalnız içinde siyahlar giymiş müteessir ve mükedder bir vücut vardır. Bu kadar samimiyet ve ünsiyetten sonra

⁹⁵ Selahaddin Güngör, **Mustafa Kemal Evlenme Kararını Nasıl Verdi**, Cumhuriyet Gazetesi, 05.02.1939, s. 5.

⁹⁶ Gürel, **a.g.e.**, s. 18.

yapyalnız kalmak, hayatının kara sahifelerini tekrar açmaya ve birçok çirkinlikler tasavvur ederek derin bir teessürün altında ezilmeye mahkum bir ben varım. Paşa Hazretlerine müteaddit mektuplar yazdığım halde takdime cesaret edemedim. “Mektup istemem, telgraf kafidir” buyurmuşlardı. Halbuki son telgrafıma da cevap alamayınca bir daha tasdiden (rahatsız etmekten) sarfınazar ettim. Büyük yerden gelen sükuta hürmet lazımdır. Ben de yalnız size cevap vermekle iktifa ediyorum. Sizin burada bırakmış olduğunuz hatıra pek kıymettardır. Eminim ki Paşa Hazretlerine karşı taşıdığım temiz ve ebedi sadakati hiç kimse Seryaver Bey kadar taktir etmemiştir. Siz de beni mahzun etmeyin. Hiç olmazsa birkaç kelimecikle sıhhatları hakkında malumat verin olmaz mı Salih Bey? Gazeteleri muntazaman takip ediyorsam da aldığım malumatla iktifa edemiyorum. Deli gibiyim. Ve işte bazen pek mesut günler yaşatanlar aksini hissettirmekten mütelezziz olurlar. Paşa Hazretleri de rica ve istirhamıma rağmen Ankara’da en ufak bir vazife ile bile istihdam ederek beni beraberlerinde bulundurmamak istememişlerdi. Yalnız bir bi-payan (sonsuz) denizlere benzeyen mühlik gözlerini bana dikerek, “Bir yere gitmeyin, beni bekleyin. Bunu emrediyorum” demişlerdi. Bu cümleyi hatırladıkça belki bir daha kavuşmak mümkün olacaktır diyor, kemal-i memnuniyetle yeni bir saadete intizar ediyorum. Bu satırlara gülerseniz doğru değildir; zira güneşin daimi ziyası altında yaşayanlar medid (uzun süren) bir karanlığın ne müthiş bir uçurum olduğunu bilmezler.

Bu akşam bizim muhafızları bahçeye davet ettim. Güzel güzel oyunlar yaptılar. Ben de kendilerine ikram ettim. Tabii memnun oldular. Hepsi de hatırımı sayıyor. Paşa Hazretlerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Buraya Başkumandanlık bürosu namını vermekle benim alam ve ekdarımı (elemlerimi ve kederlerimi) bir dereceye kadar tahfif ettiklerine (hafiflettiklerine) emin olsunlar. Zavallı babam son mektubunda “Fakirhaneme bir levha asacağım ve bütün Müslümanların ziyaretgahı olacaktır” diyor. Daha birçok sözleri vardır. Fakat başınızı fazla ağrıtmak istemem. Paşa Hazretlerine kemal-i hürmet ve samimiyetle iki ellerini öptüğümü ve daima emirlerini ifaya amade olduğumu söyler misiniz? Beni unutmadığınızdan dolayı arz-ı teşekkür, teyid-i hürmet eylerim, efendim”.⁹⁷

Latife Hanım, Paşa'dan habersiz kaldıkça kendi kendini yiyordu, ama Çankaya'da konuşulanları duymuş olsa boşuna dertlendiğini anlayacaktı. Zira,

⁹⁷Bozok, Hep Atatürk'ün..., a.g.e., s. 214-216.

Mustafa Kemal Paşa her fırsatta, ondan, bilgisinden, kültüründen, derinliğinden söz ediyordu. Bir gün Çankaya’da arkadaşlarına açık açık sordu, “Ne düşünüyorsunuz Latife hakkında?” diye. İsmet Paşa’nın yanıtı netti:

"Ben her bakımdan Latife Hanım'dan yanayım. Birincisi kültürlü bir kadın. Sadece kolej okumuş, bitirmiş değil, çağımızın önemli kitaplarını okumuş, anlamış bir genç kızımız. Dünyayı ve memleketimizi tanıyor. Bildiği yabancı diller, gelecek yıllarda daha da gelişecek diplomatik münasebetlerimizde pašamıza daha da yararlı olacak. İzmir'in soylu ve zengin bir ailesinin kızı... Görebildiğim kadar size de tapıyor Paşam! Güzel, seven, bilgili, soylu bir genç kız için bilmem ki başka ne söylenebilir?"

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa; *"Görüyorum ki, bilgi, soy ve güzellik üzerine hepiniz birleşmişsiniz" dedi. "Ben, Latife'yi fazla güzel bulmadığım için kendisiyle evlenmeyi düşünüyorum. Bir ressamın portresinde bile bir anlam, bir derinlik varsa onu tutuyoruz. Latife'de bir anlam, bir derinlik sezmedim. Eğer sonradan değişmezse -bugünkü çerçevede- evlenme için ideal bir portre.*

Mustafa Kemal'in her akşam sofrada lafı döndürüp dolaştırıp İzmir'deki kıza getirmesi Zübeyde Hanımın da dikkatinden kaçmamıştır. *"Görsen anne..."* diyordu. *"Sen de beğeneceksin. Çok anlayışlı kız".* Zübeyde Hanım, oğlunun evlenmek istediğini fark etmişti. Bu nedenle de müstakbel gelin adayını yakından tanımak istemiştir.⁹⁸

Bir gece yarısı yatağına girmiş, uyumak üzere olan Salih Bey telefonun sesiyle uyandı. Zübeyde Hanım İzmir'e gönderilecekti. Bu görev, yine Salih Bey'e veriliyordu. İzmir'e giden heyette Salih Bey, eşi Pakize Hanım, Dr. Yzb. Asım (Arar) Bey vardı.⁹⁹

Mustafa Kemal annesini istasyondan uğurlarken, Salih Bozok'a şöyle demişti: *"Salih annemin hastalığı çok vahimleşti. Korkarım ki, yolda kendisine bir hal olmasın. Son isteğini yerine getirmek için engel olmak istemedim."* Zübeyde Hanım trende yol boyu Salih'le Latife'yi konuştu. *"Vardır bir Lütfiye İzmir'de. Benim oğlum beğenmiş o kızcağızı, gidip bir bakayım nasıl bir kızdır, oğluma yakışır"*

⁹⁸ Çalışlar, a.g.e., s. 34.

⁹⁹ Altan Deliorman, **Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 190.

mi yakışmaz mı? Sen ne biçersin bu işe anlat hele.” diyordu. Zübeyde Hanım oğluna eş olacak kızı görmek ve tanımak için gidiyordu İzmir’e.

Latife Hanım Zübeyde Hanım’ı karşılamaya gelmişti. Onları yaver Salih tanıştırdı. *“Bak anacığım, bu kızcağızdır Latife”* deyince, *“Kızımız çok güzelmiş Salih oğlum”* diye karşılık verdi.¹⁰⁰

Uzun yıllar boyunca Mustafa Kemal Atatürk’ün yakınında bulunan Sabiha Gökçen kendisiyle yapılan röportajda, Zübeyde Hanım’la Latife Hanım’ın karşılaşmalarını şu şekilde anlatmıştır;

"Atatürk'ün annesine çok hürmeti vardı. Bu konuda annesinin rızasını almadan bir şey yapmak istemiyor. Ankara'ya dönüyorlar. Atatürk annesine söylüyor: 'Latife Hanım'la evlenmeyi düşünebilir miyim?' diyor. 'Sen onu görürsen, beğenirsen, ancak o zaman evlenebilirim!' diyor. Annesi o sıralarda hasta. Salih Bozok'la beraber İzmir'e gönderiyor annesini. Hatta Abdurrahim Tunçok da beraber. Abdurrahimi tanıdınız siz Şemsi Bey hatırlayacaksınız. 'Mualla Tunçok Hanımefendi'nin kocası Abdurrahim, değil mi?' Evet... O zamanlar Abdurrahim çocuk daha... Atatürk, İzmir'e gönderiyor onları... Latife Hanım'ın evine... Annesi daha çok hastalanıyor orada... Ve Latife Hanım'ı uygun görmüyor, beğenmiyor annesi... Salih Bozok'a diyor ki: 'Oğluma söyle... Uygun bulmadım bu hanımla Gazi Paşa'nın evlenmesini!' diyor... Ben bunu sofrada sohbetlerinde resmen Atatürk'ten duydum... sofrada anlatırken. Ama İzmir'de, Atatürk'ün annesi gelmiş, Latife Hanım'la Gazi Paşa evleneceklermiş, diye yaygın bir söylenti var. Konu böylece afişe olunca, Salih Bozok, annesinin düşüncesini söylemiyor Atatürk'e. Olumlu şekilde söylüyor. Atatürk de evleniyor... Ayrıldıktan sonra bunları Atatürk'e açıklıyor Salih Bozok."¹⁰¹

1923 yılı Ocak ayının 29'uncu günü Uşakizade Konağına çaya davet edilenlerin çoğu bunun nikah merasimi için olduğunu tahmin bile etmiyordu. Bütün Uşakizade ailesi konakta toplanmıştı. Latife Hanım'ın kız kardeşleri salondaydılar. Ondan daha küçük olan iki kız kardeşi ile erkek kardeşi Ömer misafirleri karşılayıp ağırlıyorlardı.

¹⁰⁰ Çalışlar, a.g.e., s. 36

¹⁰¹ Şemsi Belli, *Atatürk'ün Aşk Hayatı*, İnceleme Yayınları, İstanbul 1988, s. 53.

Köşkün üst katındaki sofaya kapısı açılan büyük odalardan birine bir masa konulmuş, etrafına da masa ve sandalyeler dizilmişti. Nikah salonuna önce İzmir Kadısı girdi. Onun arkasından Gazi, yanında Latife Hanım olduğu halde içeri girdi.¹⁰²Gazi'nin şahidi Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'dır. Latife Hanım'ın ise, İzmir Valisi Kazım Paşa, Abdülhalik Bey ve Mustafa Kemal'in Başyaveri Yarbay Salih Bey'dir.¹⁰³Gazi sivil, kruvaze, lacivert bir elbise giyinmişti. Başında her zamanki gibi yassı, koyu renkli, astrakan bir kalpak vardı. Latife Hanım da koyu renkli bir rop giymiş ve başını ölçülü bir şekilde örtmüştür. Muammer Bey'in gözleri yaşlıydı. Pencerenin yanında duruyordu. Davetliler arasında Galib ve Emin Paşa'lar da bulunmaktaydı.

Bütün sesler kesilmişti. Biraz kısık, vakur bir ses, İzmir Kadı'sına hitap etmişti. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın sesiydi:

"Efendi Hazretleri, biz Latife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Lütfen muamele-i lazimesini yapar mısınız?" Kadı Efendi, Mustafa Kemal'i dikkatle dinliyordu. O'nun sözü bitince, Latife Hanım'a dönerek sormuştur:

"Hanımefendi, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda takarrür eden mihri muaccel ile hazin bilmeclis Gazi Mustafa Paşa Hazretleriyle tezevvüci kabul ediyor musunuz?" Latife Hanım, beklenen cevabı vermiştir: *"Kabul, ettim,"* cevabını alan Kadı Efendi, bu sefer Gazi'ye dönerek aynı soruyu sormuştur: *"Paşam, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda takarrür eden mihri muaccel ile haziri bilmeclis Latife Hanımefendi ile evlenmeyi kabul ediyor musunuz efendim?"*

"Kabul ettim!" Hayatında ve kadılık görevinde şerefli bir hizmeti yaptığına sevinen kadı, cübbesinin kollarını süratle sıvayarak ellerini göğşe doğru kaldırmıştır, yeni evlilerin sağlık ve saadetine ve bu evlenmenin vatan için de hayırlı olması için hazır bulunanları duaya davet etti. Duadan sonra, Latife Hanım'ın iki kızkardeşi, misafirlere çay, şekerleme, şerbet ikram etmeye başlamışlardır. Müşir Fevzi Paşa, hayatında kimseye göstermediği bir yakınlıkla, gözleri yaşlı olarak Gazi'nin sırtını okşuyordu. Şimşekler ve fırtınalar arasında geçmiş kırk üç yıllık hayat gemisi artık sükunet limanına girmek üzereydi. Latife Hanım, kaç zamandır özlediği hayata kavuşmuştu. Gazi'yi ilk gördüğü andan beri bu dakikayı beklemiştir.

¹⁰² Deliorman, a.g.e., s.194-195.

¹⁰³ Willy, Sperco, **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001, s. 121.

29 Ocak 1923 günü saat 17'den itibaren, Gazi Mustafa Kemal Paşa da artık evliler arasındaydı.¹⁰⁴

Ancak zamanla, Paşa'nın okul yaşamından beri alışmış olduğu gece yemekli toplantıların eskisi gibi yapılmamasından sıkıldığı belli oluyordu. Latife Hanım'da kültürlü ve olgun bir hanımefendi olmasına rağmen zamanla Paşa'nın kendisine gösterdiği saygıyı istismar ederek, bazı yerlerde Paşa'nın alışmış olduğu hareket şeklini aşmaya başlamıştı. O güne kadar hiç kimsenin hakimiyeti altına girmemiş olan Mustafa Kemal'in bu durumdan canı iyice sıkılmaya başlamıştı. Zamanla hava değişmişti, anlaşmazlıklar ve tartışmalar başlamıştı.¹⁰⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ın evliliği, önce Tokat'ta ve sonra da Sarıkamış'ta yaşanan olaylar nedeniyle epeyce sarsılmış ve adeta kopma noktasına gelmiştir. Gazi, Sarıkamış'ta yaşananlar üzerine aldığı eşinden ayrılma kararına rağmen, Latife Hanım'ı affederek Kayseri'de kararından geri adım atmış ve evliliğine bir süre daha devam etmiştir. Bu yaşanan olaylardan on ay sonra, evlilik Çankaya Köşkü'nde muhafız erlerinin gözü önünde sona erecektir.¹⁰⁶

21 Temmuz gecesi Çankaya Köşkü'nde meydana gelen olaydan sonra, Latife Hanım'ın Salih Bey'e yazmış olduğu mektup şöyledir;

“Göztepe, 11 evvelde, 29Temmuz

Salih Bey;

Tanıştığımız, içinde günlerce bütün bir samimiyetle yaşadığımız beyaz evden yazıyorum. Gerçi en elemli dakikalarımı yaşarken beni aramadınız. Sizi, Mahmut (Soydan) Bey'den birkaç kereler sordum. Hatta veda vazifesini de kendisine tevdi ettim. Belki bu lakaydinizden (ilgisizliğinden) dolayı sizi Ankara'da aramak cesaretini kendimde bulamadım.

Fakat nasiyesinde (alnında) bir tek leke olmayan ecdad (cetler, atalar) evinde siz en uğurlu, en hayırlı bir misafir olarak mukayyetsiniz (yazılırsınız). Burada sizi hatırlamamam güzel bir maziyi (geçmiş) gömmek demektir. Halbuki ben nankör

¹⁰⁴ Deliorman, a.g.e., s. 195-197.

¹⁰⁵ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 23.

¹⁰⁶ Gürel, a.g.e., s. 265.

değilim. Salih Bey, sen kızarsın söylenirsin fakat büyük meziyetlerin vardır. Samimisin. Ve daima hakikati söylersin. İnsanların yüzüne söyleyemeyeceğin şeyi de arkadan söylemezsin. Babasın. Evlatların için ağlarsın. Zavallı annem mütemadiyen seni sayıklıyor. Çünkü o kara ruhlu herifin yerine sen olsaydın, beni bir cambaz gibi ipte oynatmazdın. Bana hakikati söyledin. Fakat zarar yok. Bu dünya elbet ona da kalmaz. Salih Bey, bundan 3 yıl önce bana karşı babalık vazifesini ifa edeceğine, babama vaat etmiştin. O şimdi Avrupa'da, işlerine mani olmamak için, burada olduğumu haber bile vermedim. Artık bir teessür yığını gibi her tesadüf ettiği koltuğa çöken bir annem ve ihtiyar halinde benim yüzümden fena bir muameleye dışar olmuş olan bir büyükannem var. Öksüzüm. Kimsem yok. Onun için babalık vazifesini deruhte eden ve sözünün eri olan Salih Bey'e yazıyorum. Git Paşa görüş. Ben kocamdan eminim. Çünkü kadirşinastır (değerbilirdir). Yüksek ruhludur. İnsandır. Aramızdaki gerginliğe nihayet vermesini, güzel bir mazinin vereceğini kuvvetle rica et. Ben kendisine yazdığım mektupta seni refikanla göndermesini rica ettim. Bir haftadır uykusuz, gıdasız, idama mahkumum.

Esbabı çocukluk. Halbuki çocuklar bu ağır cezadan muaftır. Salihsin. Salah ve sulh getireceğine eminim."¹⁰⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşakizade Muammer Bey' in kızı Latife Hanım arasındaki evlilik, işte 2 yıl, 6 ay, 4 gün sürmüştür.¹⁰⁸ 21 Temmuz gecesi, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında Çankaya Köşkü'nde yaşanan olaydan sonra evlilikleri bitme noktasına gelmiştir. Gazi'nin evliliğinin düzelmeyecek bir birliktelik haline geldiğine inanmış ve kararını uygun bir zamanda hayata geçirmeyi aklına koymuştur.¹⁰⁹ 25 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasındaki evlilik sonra ermiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Bozok, Hep Atatürk'ün..., a.g.e, s., 219-220.

¹⁰⁸ Bozdağ, a.g.e., s. 180.

¹⁰⁹ Gürel, a.g.e., s. 267.

¹¹⁰ Bozdağ, a.g.e., s. 180.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ HAYATI

4.1. I. Dönem TBMM'nin feshi ve II. Dönem Milletvekilliği

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkeyi düşmandan kurtarmış, yeni Türk Devletini kurmuştur. 1 Nisan 1923 tarihli oturumda Aydın Mebusu Esad Efendi (İleri) ve 120 arkadaşı tarafından verilen bir önerge ile seçimlerin yenilenmesi istenmiştir.¹¹¹ 16 Nisan'da son toplantısını yaparak dağılmıştır. Meclisin aldığı seçimlerin yenilenmesi kararının ardından, Haziran-Temmuz 1923'te ikinci dönem seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler de İntihab-ı Mebusan Kanun-ı (Mebus seçimi geçici kanunu) esas alınarak, iki dereceli, basit çoğunluk seçim sistemine göre yapılmıştır. 11 Ağustos 1923'te II. Meclis çalışmalarına başlamıştır.¹¹²

Bu seçimlerde Mustafa Kemal Paşa, Salih (Bozok) Beyi tarihi adı Bozok olan Yozgat'tan milletvekili adayı göstermişti. Salih Bey'in Yozgat'tan aday gösterilmesinin sebebi de şudur;

Milli Mücadele başlarında ortaya çıkan isyanları, o zamanki çete kuvvetleri ile Çolak İbrahim Bey'in emrinde olarak bastırılmasında Salih Bey'in üstün başarı ve kahramanlık göstermesidir. (1934 yılında Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra Mustafa Kemal Paşa ona "Bozok" soyadını vermeyi uygun görmüştür.)¹¹³ TBMM'nin II. Dönemi için yapılan seçimde 12 Temmuz 1923'te¹¹⁴ 330 oy¹¹⁵ alarak Bozok'tan milletvekili seçilmiştir.¹¹⁶ Bu sonuç üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa ona gönderdiği 14 Temmuz 1923 tarihli tebrik yazısında aynen şöyle diyordu:¹¹⁷

"Başkumandanlık Seryaveri Kaymakam Salih Beyefendiye;

¹¹¹ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem 1923-1927**, I. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.3.

¹¹² **Milletvekili Genel Seçimleri**, 1923-2011, TÜİK, Ankara, 2012, s. IX.

¹¹³ Akansel, **a.g.e.**, s.180-181.

¹¹⁴ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem 1923-1927**, III. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.156.

¹¹⁵ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_466_1_2.pdf, TBMM – 2. Dönem Milletvekili Salih Bozok'un Seçim Mazbatası (20.4.2019)

¹¹⁶ Kazım Öztürk, **a.g.e.**, II. Dönem, s. 156.

¹¹⁷ Akansel, **a.g.e.**, s.181.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası namına Yozgat livasından gösterilmiş olan namzet (aday) listemiz muvaffakiyet kazanmış ve bunların arasında bulunan zatıalileri gibi kıymetli bir arkadaşımızın Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığına intihap buyurulmuş (seçilmiş) olduğunu iblağ vesilesiyle beyan-ı memnuniyet ve temenni-i muvaffakiyet eylerim efendim.

Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Reisi

Gazi M. Kemal”¹¹⁸

Salih (Bozok) Bey’in milletvekili seçilmesi üzerine yarbaylık rütbesi ile ordudan ve Başkomutanlık Başyaverliğinden ayrılmıştır. Görevini 1 Kasım 1923’te Piyade Yüzbaşı Rüsuhi (Savaş) Beye devretmiştir. Ancak Salih Bey Atatürk’ün sivil Başyaveri olarak vefatına kadar daima yanında, yakınında, seyahatleri dahil emrinde bulunmuştur. Bu süre içinde de onun fedakar, vefakar ve cefakar en yakın arkadaşı olarak kalmıştır. Bu arkadaşlığı Ata’nın ebediyete intikaline kadar sürmüştür.¹¹⁹

4.2. II. Dönem TBMM’nin feshi ve III. Dönem Milletvekilliği

Genel seçimlerin yenilenmesine karar verilince önce geçmiş deneyimlerin yaşanan olayların ışığında geleceğin gereksinimleri dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Amaçlanan hedef, tarihin benzerini kaydetmediği değişimin toplumca benimsenip inkılâpların yerleşmesini sağlayacak geniş dünya görüşlü aydın kişilerin çoğunlukta olduğu bir meclisin meydana getirilmesidir. Bu amaçla önce 23 Haziran 1927’de Cumhuriyet Halk Partisi, Parti Nizamnamesini değiştirerek milletvekili adaylarını saptama yetkisini Parti Divanından alarak doğrudan Parti Başkanına vermiştir.¹²⁰

30 Temmuz - 5 Ağustos 1927 tarihleri arasında ikinci seçmen seçimleri yapılmıştır. Tek partinin katıldığı Üçüncü Dönem seçimlerine 2 Eylül 1927’de saat 08.00’de başlanmıştır.¹²¹

Salih Bey Üçüncü dönem seçimlerine de katılmıştır. Yapılan seçimde¹²² 390 oyla¹²³ Yozgat’tan milletvekili seçilmiştir. 5 Ekim 1927’de Mazbatasını almıştır ve

¹¹⁸ Bozok, Hep Atatürk’ün..., a.g.e., s.120.

¹¹⁹ Akansel, a.g.e., s. 181.

¹²⁰ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931**, I. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.32.

¹²¹ Öztürk, a.g.e.,I.Dönem, I.Cilt, s. 36.

1 Kasım 1927'de de Meclise katılmıştır. 2 Kasım'da mazbatasını almıştır. Bu Dönemde Milli Savunma Komisyonunda çalışmıştır.¹²⁴ II. Dönem milletvekilliği süresince Salih Bey'in parlamentoda yazılı veya sözlü hiçbir faaliyeti bulunmamaktadır.

4.3. III. Dönem TBMM'nin feshi ve IV. Dönem Milletvekilliği

IV. Donem seçimlerinde, III. Donem seçimlerinde olduğu gibi bazı hükümleri 3 Nisan 1923 gün ve 320, 16 Aralık 1923 gün ve 385 ve 16 Haziran 1927 gün ve 1079 sayılı kanunlarla değişik, 20 Eylül 1324 (1908) günlü Takvimi Vekayi'de yayımlanmış bulunan "İntihabı Mebusan Kanunu" uygulanmıştır.

24 Nisan 1931 günlü yapılan seçimlerde C.H.P'nin gösterdiği 287 aday, listede olduğu gibi seçilmiş, bağımsız olarak adaylığını koyacakların seçilmesi için boş bırakılan seçim çevrelerinden seçilen aşağıda seçim bölgeleri ve adları yazılı 20 milletvekili ile mevcut 307 olmuştur. Bolu, Burdur ve Manisa'da bağımsız adaylar için boş bırakılmış olan yerlerden seçilen 3 milletvekilinin, ayrıca seçildikleri İstanbul, Kütahya ve Malatya milletvekilliklerini tercih etmiş bulunmaları itibariyle 3 İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'da bağımsızlar için ayrılan boş yerlerden kimse seçilmediği için 7 olmak üzere 10 milletvekilliği boş kalmıştır.¹²⁵

Salih Bey 24 Nisan 1931 tarihinde yapılan genel seçimlerde 276 oyla Bilecik'ten milletvekili seçilmiştir.¹²⁶ 4 Mayıs 1931'de meclise katılmış, dönem boyunca Milli Savunma Komisyonun da çalışmıştır. Fazıl Ahmet Bey (Elaziz) ve iki arkadaşının, bazı gazetelerin izledikleri yayın tarzı hakkında verdikleri gensoru önergesine Başbakan İsmet Paşa'nın 5 Temmuz 1931'de Genel Kurul'da yaptığı konuşmasının yayın ve ilanına dair 17 arkadaşı ile birlikte verdiği önerge 11 Temmuz'da kabul edilerek yerine getirilmiştir.¹²⁷

¹²² Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931**, III. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.617.

¹²³ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d03/SM_466_1_3.pdf, TBMM – 3. Dönem Milletvekili Salih Bozok'un Seçim Mazbatası (20.4.2019)

¹²⁴ Öztürk, **a.g.e.**, III. Dönem, III.Cilt s.617.

¹²⁵ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM IV. Dönem 1931-1935**, I. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.42-43.

¹²⁶ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_466_1_4.pdf, TBMM – 4. Dönem Milletvekili Salih Bozok'un Seçim Mazbatası (20.4.2019)

¹²⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM IV. Dönem 1931-1935**, II. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.107.

4.4. IV. Dönem TBMM'nin feshi ve V. Dönem Milletvekilliği

TBMM'nin 5 Aralık 1934'teki birleşimde İsmet İnönü (Malatya), Cemil Uybadın (Tekirdağ) ve Recep Peker, (Kütahya) Meclis Başkanlığa bir önerge vererek TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verilmesini önermişlerdir Genel Kurulda okunan önerge oy birliği ile kabul edilmiş, bu suretle IV. Donemi sona erdirecek yol açılmıştır.

Sonraki günlerde, aralarında Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan 2598 ve 2599 sayılı. Tapu ve Kadastro mevzuatının yenileştirildiği 2613 ve 2644 sayılı ve diğer bazı önemli kanunların bulunduğu 74 kanun kabul edilmiştir. 23 Aralık 1934 birleşiminde Tekirdağ milletvekili Cemil Uybadın Başkanlığına bir önerge sunarak Kurultayın bu toplantı senesi içinde gelen işlerin bitirmesi ve intihabın yenilenmesinin de Kurultayca onaylanmış bulunduğuna göre bu devrenin 1 Mart 1935 tarihine kadar tatiline karar verilmesini önermiş, oylanmış önerge oybirliği ile kabul edilmiştir.¹²⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçim karan aldıktan sonra ülkede siyasî yaşamın canlanması gerekirdi. Ancak 1935'te böyle bir canlanmayı göremiyoruz. Zira demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden olan çok partili yaşam henüz gerçekleşmemiştir. Daha önceleri 1924'te, 1930'da yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Genel Seçimde Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışında bir parti yoktur. Dolayısıyla siyasî yaşamı da Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki hareketlilik belirliyordu. 5 Aralık 1934'te Anayasada değişiklik yapıldıktan sonra kadınlar da seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur. Bu hakkın kullanılabilmesi için kadınların da siyasal yaşamın içine alınması gerekiyordu. Bu bilinçle CHP Umumi Katibi Recep Peker, 2 Aralık 1935'te bir tamim yayınlarak kadınların partide aktif görev almaları için çağrıda bulunmuştur.

1935'de milletvekili olmak için başvuruların sayısı 2000'i geçmiştir. Basına sızan haberlere göre; Meclis'te 15 kadar kadın 10 tane de bağımsız milletvekili olacak, Meslek erbabı sayısı arttırılacaktır. Karı-koca ve kardeşlerin milletvekili olmasına izin verilmeyecektir.¹²⁹

¹²⁸ Çoker, a.g.e., IV. Dönem, I.Cilt, s. 731.

¹²⁹ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM V. Dönem 1935-1939**, I. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.16.

Salih Bozok 300 oyla¹³⁰ V. Dönemde yeniden Bilecik'ten Milletvekili seçilmiştir. 16 Şubat 1935'de seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te meclise katılmıştır. Seçim tutanağı 7 Mart 1935'te onaylanmıştır. Dönem boyunca Milli Müdafaa Encümeni üyeliğinde bulunmuştur.¹³¹

1937 yılında Salih Bozok ile İsmet İnönü arasında stadyum olayı gerginliği yaşanmıştır. Bu gerginlik TBMM çatısı altında meydana gelmiştir. 1937 yılı sonbaharından Peşte Karması ile Ankara Karması maçı oynanmıştır.¹³² İsmet İnönü'de bu maçı izlemek maksadı ile stadyuma gitmiştir. Maç esnasında maçı izlemeye gelenler tarafından yoğun bir ilgi ile karşılanmıştır.¹³³ Hatta seyirciler İsmet İnönü için "Bizi bırakıp nereye gittin" diye bağırılmışlardır.¹³⁴ Stadyum olayının olduğu esnada olaylara yakından tanıklık eden Kazım Özalp'in oğlu Teoman Özalp anılarında yoğun ilgi ve alakayı şöyle anlatmıştır:

"İsmet Paşa stadyuma girince çok büyük tezahürat yapıldı. Maç bile bir süre durdu. Paşa halkı elle selamladı. Maçtan sonra şeref tribününden ayrılırken kapıda büyük bir kalabalığın beklediğini gördük. Kapıya geldiğimizde otomobile bile girmek zorlaşmıştı. Paşa hemen arabaya atladı, bende yanındaydım, beni kolumdan içeri çekti, kapıyı kapadı. Ömer ve Erdal dışarıda kalmışlardı. Paşa şoföre acele et dedi. Bana dönerek, 'Bu gibi gösterilerin ne boyuta ulaşacağını tahmin etmek zordur, buradan çabuk uzaklaşmalıyız. Beni Ankara Palas'a bırakın sonra geri dönün sen Ömer'le Erdal'ı stadyumdan al, doğru Çankaya'ya bizim eve gidin.' Ancak halk arabayı halk eller üzerine kaldırdığından yürümemizin imkanı yoktu, tekerlekler yere değmiyordu. Bir süre havada götürüldük. Yere bıraktıklarında biraz yol alabildik."¹³⁵ Teoman Özalp stadyumda gerçekleşen olayı bu şekilde aktarmıştır.

Bu yoğun ilgi Salih Bozok'un hoşuna gitmeyerek İsmet İnönü'ye mecliste soru sormasına neden olmuştur. Salih Bozok'un İsmet İnönü'ye sormuş olduğu soru şöyledir;

¹³⁰https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/SM_466_1_5.pdf, TBMM – 5. Dönem Milletvekili Salih Bozok'un Seçim Mazbatası(20.4.2019)

¹³¹İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM V. Dönem 1935-1939**, II. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.106.

¹³²İsmet İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)**, Yeni Gün Haber Ajansı, Ankara 1998, s. 72.

¹³³ İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları.**, s. 79.

¹³⁴ Necdet Uğur, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 19.

¹³⁵ Özalp, **a.g.e.**, s. 93.

"Geçen hafta futbol maçına gitmişsiniz. Orada bir tezahürat yapılmış. Ben bunu çok tabii görürüm. Şimdiye kadar yaptığınız büyük işleri takdir eden bir adamım. Ve daima alkışlarım. Fakat o tezahürattan istifade etmek isteyen bazı bedbahtlar olmuş ve bu aramıza kadar gelmiştir. Ben hakikati bildiğim için bunun herkes tarafından bilinmesini ve şüphenin aramızdan kalkmasını istiyorum. Bunu lütfederseniz teşekkür ederim."¹³⁶

İsmet Paşa bu sorunun Atatürk'ten kaynaklandığını düşünmüştür,¹³⁷ beklenmedik ve nazik bir soru olmasına rağmen sakin bir şekilde cevap vermiştir.¹³⁸ İsmet İnönü'nün Salih Bozok'un sorusuna cevabı şöyle olmuştur:

"Futbol maçına gittim. Biraz sonra alkışladılar. Maçı veya dışarısını alkışlıyorlar. Ne ise ... İşi uzattılar. Baktım, bana tezahürat yapıyorlar. Çocuklarım da beraberdi. Otomobille çıkmayacaktım. Ben esasen yürümek niyetiyle çıkmıştım. Dışarıda birkaç mektep talebesi, izciler ve halk kalabalığı vardı. Kalabalıktan bir kısmı kapının etrafında bulunuyordu. 'Yaşa' diye bağırmaya başladılar. Selamladım ... Bırakmadılar ... Onun üzerine orada bulunan bir açık otomobile atladım ve yürüttüm. Hatta yanıma çocuklarımı dahi alamadım. Biraz yürüyebildik. Polis, jandarma, yol açmak için uğraşıyorlardı. Bağırانlar içinde, yaşa dan fazla veya başka bir söz işitmedim. Böyle değişme zamanlarında ne hadise olabilir? Böyle herhangi bir memlekette, herhangi bir sebeple sempati tezahürleri olabilir. Böyle anlarda kalabalık içinde birkaç tahrikçi sureti mahsusa da teşvikler de yapabilir. Fakat evvelce de arz ettiğim gibi, halktan 'Yaşa' sözünden başka bir şey işitmedim. Çok kalabalıktı. Zaten fazla işitir bir adam olmamakla beraber, herhangi bir mülahazaya sebebiyet verecek bir şey hissetmedim. Böyle zamanlarda türlü türlü sebeplerle, belki aramıza ve partiye nifak sokmak isteyenler bulunacaktır. Cumhuriyet, ilk günden beri büyük imtihanlar geçirdi. Yeni bir devlet, yeni bir rejim ve cemiyet kurmak kolay bir iş değildir. Çok daha zengin ve daha varlıklı memleketlerde bu tecrübelerden müsbet neticeler alınmamıştır. Yenilerden de ne netice alınacağı bilinmez. Onun için Türkiye'nin varlığı, dahilde, hariçte itimat telkin eden büyük bir varlıktır. Memleketler için, milletler için en mühim ve en zararlı şey,

¹³⁶ İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları**, s. 79.

¹³⁷ Erol Mütercimler, **Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal**, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 1133

¹³⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C. 1, Haz; Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 253.

ichte nifaktır. Şimdi böyle zamanlarda, bizim aramıza nifak sokmak için gösterilecek gayretlerin hepsinin beyhude olduğunu ispat etmeye mecburuz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz zamanlarda bu esasen sabit olmuştur. Fakat daha zaman geçmeye lüzum olursa hepimiz namus karane, vatan pervarane varlık göstermeye mecburuz. Kendi aklımıza, kendi vicdanımıza, kendi vatanperverliğimize, kendi varlığımıza inanıyoruz. Salih Bozok, bana azizlik yapmaktan başlayarak, iyi bir sistemin başlangıcını da göstermiş oluyor. Eller böyle dedikodu ile veyahut yanlış tefsirlerle, arkadaşlar arasında, parti içinde bir takım şüpheler hasıl olduğunu işitirsek, herhangi bir arkadaşın kürsüden açık konuşmaya davet edilmesi faydalı olacaktır. Ben zannederim ki, bu ümitleri kesilinceye kadar, nifak yapmak isteyenler, benim üzerimde oynamaya çalışacaklardır. Arkadaşlarımın bana itimat etmelerini rica ederim. Böyle dedikoduları veya nifakları tahrik edecek temayüllere müsait olmak için en az istidadı olan, hiç istidadı olmayan bir yaradılıştayım. Bunun çok sebepleri vardır. Fakat sebepleri başında, size sözlerimin başında söylediğim gibi, Atatürk'ün bana olan yakın arkadaşlığıdır. Arkadaşlar, bu sefer de ayrıldığı zaman, bana, 'Yine eskisi gibi arkadaşım ve kardeşimsin' dedi. Atatürk'ü ben yalnız bu teveccüh ve hitapları ile değil, resmi ve hususi maişet hayatımda kendisini velinimet olarak tanıdım ve ölünceye kadar da böyle tanıyacağım. Bu sözlerim, aramızda fena bir rol oynamak isteyenleri her türlü cesarettten mahrum edecek kuvvettedir. Bu nümayişi yapanlar kimlerdir ve ne maksatla yapmışlardır? Atatürk'e düşmanlık göstermek için benim orada bulunuşumu ve çekilmemi bir fırsat mı bilmişlerdir? Yoksa, masumane, şuursuz bir gösteriden mi ibaretti? Bunun hakkında bir teşhis koyacak durumda değilim. Hükümetin elinde her türlü imkan vardır. Hadiseye kimler karışmıştır? Ne maksatla yapmışlardır? Bunları tahkik edebilir. Gerçek, ne ise, meydana Çıkabilir. Arkadaşlarım, parti içinde bana teveccüh edecek her vazifeyi en şerefli ve en yüksek vazife aşkı ile çalışarak yapacak bir emniyet ve liyakatte beni görmenizi bilhassa rica ederim."¹³⁹ diyerek bundan sonra konunun açılmasını istemediğini belirtmiştir.¹⁴⁰

Olay Çankaya'da Atatürk'e çok büyütülerek anlatılmış. Hatta İsmet Paşa'nın bu olayı kendisinin düzenlediğini söyleyenler dahi olmuş. Halbuki İsmet Paşa, bu

¹³⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 105-106.

¹⁴⁰ Ahmet Kızıllırmak, *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp*, TBMM Yayınları, Ankara 2012, s. 232.

gibi tezahüratların ne şekilde dönüşebileceğinden kuşku duyduğu için çocuklarını bile almadan kalabalıktan uzaklaşmış. Ancak, Atatürk kendisine aktarılanlardan üzüntü duymuş.¹⁴¹ Lakin daha sonra İsmet İnönü'nde gayretleriyle olay kapanmıştır.

Grupta cereyan eden bu görüşmelerden bir iki gün sonra Falih Rıfkı Atay'ın İsmet İnönü'nün yanına gelerek, akşam köşkte bulunduğunu ve bu olayın tekrar açıldığını söylemiştir. Falih Rıfkı Atay'a göre Atatürk bu konuyla ilgili ciddiyetle masadakilere şunları söylemiştir:¹⁴²

İnönü gibi devlete bunca zaman hizmet etmiş olan İnönü'ye gösterilen ilginin doğal olduğunu, büyük bir ulusun bu tür gösterileri yapması gerektiğini, bu tür davranmayan topluluklara ulus denemeyeceğini belirten Atatürk, eski Başbakanı her yerde saygı gösterilmesini istemiştir.¹⁴³

Hatta birkaç gün sonra Atatürk, Hikmet Bayur'la konuşurken, *"Ben, bizim çocukların vesveselerini anlamıyorum. Ne olmuş bir eski Başbakan halk tarafından alkışlanmışsa, itibar görmüşse. Sen de çalış, sen de sevil, seni de alkışlasınlar ... "* diyecekti. Fakat Atatürk, Ankara'dan son kez ayrılmadan önce, Anadolu Kulübü'nde İsmet İnönü ile karşılaşacak, Kılıç Ali'nin anılarından öğrendiğimize göre, *"Kalk İsmet konuş! ... "* diye hitap edecek denli de elektrik yüklü olacaktır.¹⁴⁴

4.5.V.Dönem TBMM'nin feshi ve VI. Dönem Milletvekilliği

1939 Genel Seçimleri, 1908 tarihli İntihâb-ı Mebusân Kanunu'na göre yapılan son seçimdir. 1939 yılının Ocak ayının sonunda Büyük Millet Meclisi yeni seçime gitmeyi kararlaştırmıştır. Bu tarihlerde seçimle ilgili haberlerin basında sık sık yer aldığı görülmektedir. 10 Şubat 1939 tarihli Ulus gazetesinde yer alan bir haberde, C.H.P.'nin bütün illerde aday göstereceği, birkaç ilde de bağımsız mebusluklar için boş yer bırakılacağı belirtilmiştir. 17 ve 20 Şubat 1939 tarihli Tan gazetesinde, mebus olmak isteyenlerin sayısının birkaç bine ulaştığı ifade edilmiştir. Genel Seçimin ilk safhası olan ikinci müntehip seçimi için aday listesi 13 Mart'ta ilân edilmiş, seçim ise 15 Mart'ta başlamış ve 21 Mart akşamı tamamlanacağı ifade edilmiştir.

¹⁴¹ Kızılırmak, **a.g.e.**, s. 231

¹⁴² İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 554.

¹⁴³ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı-Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 124.

¹⁴⁴ Mütercimler, **a.g.e.**, s. 1133.

"Aydın Tarihi"nde yer alan Anadolu Ajansı kaynaklı ve 14 Mart 1939 tarihli bir haberde şu husus yer almıştır: "*İkinci müntehip seçimine memleketin her tarafında 15/Mart/1939 Çarşamba sabahı başlanacak ve 21/Mart/1939 günü akşamı bu seçim her tarafta bitmiş olacaktır.*"¹⁴⁵

Salih Bozok, 26 Mart 1939'da yapılan seçimde 324¹⁴⁶ rey alarak Bilecik Mebusu seçilmiştir. 3 Nisan 1939'da Meclise katılmıştır. Dönem içinde Millî Müdafaa Encümeni Azalığına seçilerek görev yapmıştır.¹⁴⁷V. Dönem milletvekilliği süresince Salih Bey'in parlamentoda yazılı veya sözlü hiçbir faaliyeti bulunmamaktadır.

Salih Bozok'un 25 Nisan 1941'deki vefatından sonra, boşalan Bilecik Mebusluğuna Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal seçilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ş. Şenal Günay, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM VI. Dönem 1939-1943**, I. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, s.38-39.

¹⁴⁶https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_466_1_6.pdf, TBMM – 6. Dönem Milletvekili Salih Bozok'un Seçim Mazbatası (20.4.2019)

¹⁴⁷Ş. ŞenalGünay,**a.g.e.**, VI. Dönem, s.102.

¹⁴⁸**T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, 28/10/1941 tarih, 6031 dosya no., 30-10-0-0 fon kodu ve 76-502-11 yer no.lu "*Bilecik Milletvekili Salih Bozok'un vefatı üzerine yerine Memduh Şevket Esendal'ın seçildiği*" belgesi

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN VEFATI ÖNCESİ VE SONRASINDA SALİH BOZOK

5.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalık Döneminde Salih Bozok

1938 yılı ortalarında Atatürk'ün sağlık durumu bozulmaya başlamıştı. Ata'nın bir süredir ayakta geçirmeye çalıştığı karaciğer hastalığı ilerliyordu. Buna rağmen O, 19 Mayıs 1938 günü Ankara'da Gençlik ve Spor Bayramı'nı 19 Mayıs Stadyumu'nda izlemişti. Hatay Davası ile ilgili hususların halledilmesinin gecikmesi üzerine hasta hali ile aynı gün akşamı trenle Mersin'e hareket etmiş ve ertesi gün orada askeri birliklerin geçit resmini ayakta izlemiş ve halsiz düşmüştür.¹⁴⁹

Atatürk'ün muhafızı İsmail Hakkı Tekçe anılarında, Mersin gezisinde Atatürk ile Salih Bozok arasında geçen diyalogu şu şekilde anlatmaktadır:

"Mersin'den ayrıldık. Pozanti'yi geçerken, Salih Bozok'a 'Ben öleceğim Salih!' demiş, 'çünkü benim hastalığım sirozdur. Bu hastalık beni ölüme götürecektir. Okudum, tetkik ettim. Bu hastalıktan kurtuluş yoktur. Siroz insani muhakkak öldürür.' Salih Bozok bize bunları anlattı. Hepimiz büyük üzüntü ve ıstırap içindeydik. Ankara'ya döndük ve oradan İstanbul'a hareket ettik".¹⁵⁰

Hastalığının gittikçe ilerlediğini takip eden doktorlar, Ata'nın dinlenme ve tedavisi için kendisine İstanbul'a gitmesini önermişlerdir. O da 25 Mayıs'ta Ankara'ya dönmüş ve 27 Mayıs günü trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Bu, Ata'nın İstanbul'a son seyahati olacaktır.

Atatürk Cumhurbaşkanlığı yatağı olarak devlet tarafından satın alınan ve 1 Haziran 1938 günü İstanbul'a gelen Savarona yatına aynı gün öğleden sonra geçmiştir. Ata'nın hastalığı ilerliyor ve doktorların ifadesine göre sona doğru yaklaşıyordu.¹⁵¹

¹⁴⁹ Akansel, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁵⁰ Hasan Pulur, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor- Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.59.

¹⁵¹ Akansel, **a.g.e.**, s.185. ayrıca; Bu yat satın alındıktan sonra 24 Mart 1938'de İngiltere'nin Southampton Limanı'nda törenle Türk bayrağı çekilmiştir. Atatürk 1 Haziran'da geldiği yatta 25 Temmuz 1938 gününe kadar, kalacaktır.

Kılıç Ali, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği günlerde Salih Bozok'un hal ve davranışlarının da ki değişimi şu şekilde anlatmaktadır:

"Arkadaşımız Salih Bozok, Atatürk'ün tutulduğu bu hastalıktan o kadar müteessir ve elemli bir haldeydi ki teessüründen ne yapacağını ve ne de yaptığını bilir vaziyetteydi. Atatürk'ün günden güne fenalığa gittiğini gördükçe gayet samimî olarak: <Bu adam ölürse ben yaşayamam!> der ve bu sözlerini namus ve şerefi üzerine yemin ederek teyid ederdi.

Salih Bozok bu teessür saikasıyla hastalığın vehametini Celâl Bayar'a telefonla söyledikten sonra -her nedense- İsmet Paşaya da vaziyeti haber vermişti. Atatürk, Salih'in İsmet Paşaya da bu malûmatı verdiğini haber alınca fena halde hiddetlenmişti. O gün Salih'le birlikte Büyük ada da oturan merhum Fethi Okyar'a gitmiş, hep beraber dertleşiyorduk. Bir polis geldi; <Şimdi Savarona'dan telefon ettiler, acele olarak Kılıç Ali Beyle Salih Beyi çağırıyorlar!> Dedi. Derhal kalktık motorla yata geldik, Atatürk Salih'e: <İsmet Paşaya benden niçin bahsediyorsun, neden telefon ediyorsun? Bunun manası nedir? Bu hareketini hiç beğenmedim?> Diyerek muahezelerde bulunmuşlardı. Başka bir defa da Salih Beyin İsmet Paşaya sureti mahsusa da bir mektup göndermiş olduğunu haber almış ve bu mektubun üzerinde de hayli durmuşlardı".¹⁵²

Atatürk'ün hastalığının gün geçtikçe daha da artması üzerine 25 Temmuz 1938'de iki ay kadar kaldığı Savanora yatından Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiştir. Ata, artık yatağa düşmüştü hekimler tarafından tedavisi devam etmek idi. Bu büyük insanı çocukluğundan beri adeta taparcasına sevmiş ve bağlamış olan Salih Bozok'un bütün neşesi kaçmıştı. Günün bütün saatlerini Savanora Yatı ile Dolmabahçe Sarayı'nda Ata'sının yanında nöbet tutarak geçiriyordu.¹⁵³

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından İbrahim Süreyya Yiğit, Atatürk'ü ölmeden son bir kez görmek için geldiği Dolmabahçe'de Salih Bozok ile aralarında geçen diyalogu şu şekilde anlatmaktadır.

"İbrahim Süreyya, Atatürk'ün yokluğunda bir hayatın ne menem bir şey olacağını düşünmek bile istemiyordu. Tek arzusu, ta Bulgaristan Yenicesi'nden, Trablusgarp çöllerinden, Çanakkale siperlerinden, Amasya, Erzurum

¹⁵² Kılıç Ali, **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.35-36.

¹⁵³ Akansel, **a.g.e.**, s.185

yollarından, Meclislerden ömrünü beraber geçirdiği, kardeş gibi sevdiği bu muhteşem insanı bir kez daha görmek, ellerini, yüzünü öpmekti. Hemen o gece, trene bindiği gibi soluğu İstanbul'da aldı...

İbrahim Süreyya, Taksim Sıraselviler'den Gümüşsuyu Caddesi üzerinden Dolmabahçe rıhtımına indi. Saat kulesinin yanından yürüdü, nizamiye kapısındakilere TBMM kimliğini gösterip hızlı adımlarla bahçeyi geçti. Merdivenin başında, kendisini bir görevli önledi ve nereye gittiğini sordu. İbrahim Süreyya, Kocaeli milletvekili olduğunu, Salih Bozok Bey'le mutlaka görüşmek istediğini, eğer o yok ise Kılıç Ali Bey'le görüşebileceğini belirtti. Görevli, İbrahim Süreyya'yı alıp üst kata çıkardı. Salih Bozok merdiven başındaydı; gözleri ağlamaktan kan çanağına dönmüştü. İbrahim Süreyya ile birbirlerine sarıldılar, bir süre öylece kaldılar. Sessizliklerini, Salih Bozok'un sözleri bozdu: "Süreyya, çok, ama çok hasta... Doktorlar kimseyi yanına sokmuyorlar. Heyecanlanmaması gerekiyor. Bildiği bir sima veya beklemediği bir bakış krize sokabilir diyorlar. Ben bile yanına girmiyorum. Geçen gün Dr. Refik gelmek istedi ona da yasak uygulamak zorunda kaldık. Üzgünüm içeri alamam seni." İbrahim Süreyya buna hazırды...Böyle bir engelle karşılaşacağını bile bile gitmişti. Sadece "anlıyorum" diyebilirdi..¹⁵⁴

Salih Bozok anılarında Atatürk ile son günlerini şöyle anlatmaktadır:

29 Mayıs 1938:

"Vakit gece yarısını iki saat geçiyor.

Atatürk çok hasta. Kesin teşhisin uyandırdığı endişe beni tarif edilmez derecede rahatsız ediyordu. Adeta kendimden geçmiş bir haldeyim. Saatin bu kadar ilerlemiş olduğunu düşünemeyerek telefona sarılıyorum. Ankara'yı bulup veriyorlar. Karşıma çıkan bizzat Başbakan Celal Bayar'dır. Kendisine aynen şunları söylüyorum:

-Hastamızın durumu iyi değildir. Korktuğumuz ihtilatlardan birisinin meydana gelmiş olmasına ihtimal veriyorum. Çünkü kilosu, dikkatimi çekecek kadar arttı. Karnında ve ayaklarında şişler var. Ne yapmak gerekeceğini artık siz taktir edersiniz. Gece yarısından sonra rahatsız ettiğim için affınızı dilerim.-

¹⁵⁴Nuyan Yiğit, **Atatürk'le Otuz Yıl- İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim 2004, s.305-306.

Başbakanın, vermiş olduğum haberden üzgün olmuştu. Titrek bir sesle “Anladım Salih, Meşgul olacağım” dedi

Ve hemen ertesi günü trene atlayıp İstanbul’a geldi. Atatürk’ün “siroz” denilen o lanet karaciğer hastalığına yakalanmış olduğu kesin olarak anlaşıldıktan sonra sarayın içini derin bir keder havası kaplamıştı. Hastalık, her gün gözle görülebilecek bir hızla ilerlemekteydi. Savanora yatından saraya dönmek çok üzücü oldu. Büyük Şef artık bir yatak esiriydi.

2 Eylül 1938 tarihine rastlayan bir perşembe günü kendisine ikinci bir ponksiyon yapılmıştı. Doktorlar o günden itibaren Atatürk’ün hiçbir ziyaret kabul etmemesini karar altına aldılar. Bize de ayrıca yanına kimseyi sokmamak için kesin talimat verilmişti. Atatürk büyük bir kriz geçirmekteydi. 4 gün 4 gece hastanın yanı başındaki oda da bekledik. Gücünü bütün dünyaya teslim ettiren Atatürk’ün, yatıp kalkmak gibi en basit fiziki hareketler için bile başkalarının yardımına muhtaç olması yüreklerimizi paralyor, ara sıra içerideki odadan iniltileri kulağıma geldikçe tüylerimin ürperdiğini hissediyorum.

O gece sabaha karşıydı, saat 06.30’a geliyordu. Yatak odasındaki zili acı acı çaldı. Hemen ayakkabılarımı çıkararak ayaklarımın ucuna basa basa oda kapısına geldim. Atatürk yatağı içine oturmuş sigara içiyordu. Kapıdan baktığımı görünce ‘Ve aleykümselam.’ dedi. ‘Nöbetçi sen misin?’

Sonra gülümsemeye çalışarak ilave etti:

‘Salih gördün mü şu başıma gelenleri?’

Kendimi zor tutarak ‘Hepsi Gececek Paşam’ dedim. ‘İnşallah tamamen iyileşeceksiniz.’

O sırada kendisine ‘borş’ denilen çorbadan getirmişlerdi. ‘Şimdi bir çorba içip yatacağım. Su alındıktan sonra epeyce rahat ettim. Doktorlar almak istemiyorlardı. Fakat ben dayanamadım, suyu aldurdım.’ dediler.

Yanlarından çıktığım zaman içimde belli belirsiz bir ferahlık vardı. Onun rahatladığını görmek beni rahatlatmıştı. Yalnız çok zayıf düşmüş olması canımı sıkıyordu. Aslında konuşmasında hiçbir olağan dışılık yok. İştahı da yerinde fakat ben yine endişeliyim.

İşte yine geçici sessizlik dönemi sırasındaydı. Atatürk bir rüya görmüş. Arkadaşım Kılıç Ali, telefon etti:

'Salihçiğim, Atatürk rüyasında senin vurulduğunu görmüş, kendileri tarafından geçmiş olsun demeye görevliyim. İhtimal ki sana da açacaktır. Haberin olsun.' dedi. Biraz sonra da ben saraydaydım. Berberi Mehmet'e telefonla 'Nasıl' diye sordum. 'Çok iyidir. Neşesi de yerindedir.' cevabını verdi. Bunun üzerine Mehmet'e 'Ben Fethi Okyar ile birlikte Başyaver Celal'in odasındayım. Emirlerini bekliyorum.' dedim. Biraz sonra berber Mehmet'ten Fethi Okyar ile beni yanına çağırdıkları haberi geldi. Biz Atatürk'ün odasına çıkarken Başbakan Celal Bayar'da saraya gelmişti. Hep birlikte Atatürk'ün yanına girdik. Kendisi yatağı içinde oturmuştu. Beni görünce gülererek 'Geçmiş olsun' dedi, sonra gülümsemelerine devam ederek 'Bilmem rüyamı söylediler mi?' diye sordu. 'Evet' dedim. 'Bu sabah Kılıç Ali haber verdi.'

'Öyle ise dur sana anlatayım.' Atatürk'ün gördüğü rüya şu idi:

Büyük bir otelin salonunda Atatürk oturuyormuş. Ben de yanındaymışım. Salonun köşesinde bir bilardo masası varmış. Masanın başında arkası kendisine dönük olan bir kişi oturuyormuş. Tam bu sırada odanın kapısı açılmış ve iri yarı otuz kadar adam içeri girmişler. Bunlardan biri, eline bilardo masasından bir ıstaka alarak masanın önünde oturan Atatürk'ün teşhis edemediği kişinin omzuna bütün kuvvetiyle indirmeye başlamış. Omuzu vurulan kişi, ayağa kalkarak kendini savunmakta ve 'Bana niye vuruyorsun' diye öfkeyle haykırmaktayken ben, bu bilinmeyen saldırganı karşı ne yapmak gerekeceğini Atatürk'ten göz ucu ile sormuşum. Atatürk ise sakin ol kıpırdama anlamına gelen bir işaretle sessiz ve sakin olmamı istemiş. Bu sırada eli ıstakalı adam, bize doğru yaklaşarak karşımızda tehdit edici bir durum almış. Bu sefer ben, yine müdahale etmek istemişim. Ve aynı sessiz işaretle ne yapalım, diye sormuşum. Atatürk bana tekrar 'Sus' işaretini verdikten sonra o azılı herife dönerek sen kimsin, ne istiyorsun? diye sormuş. Fakat adam bu soruya cevap vereceği yerde cebinden bir tabanca çıkararak iki kurşun sıkmış, biri Atatürk'e, öteki bana. Sonra bu adam bize kalkın dans edelim emrini vermiş. İkimizde kalkıp onun huzurunda dans etmişiz.

Bu karışık rüya, Atatürk'ün yine bunalımlı bir gece geçirdiğini gösteriyordu. Kendisine "Bu bir şey değil." dedim. "Ben daha korkunç rüyalar görmüştür. Hele bir tanesini hiç unutmam. İzin verirseniz anlatayım."

"Anlat bakalım"

"Efendim, beni bir gece rüyamda korkunç bir öküz kovalamıştı. Alabildiğine kaçıyordum. Fakat öküz bana gitgide yaklaştı. Biraz sonra da bir yarın dibine sıkıştırarak boynuzları ile tartaklamaya başladı. Bir yandan haykırıyor, bir yandan da yatağımı kirletmişim. Gözümü açtığım zaman her tarafım sırlıklıydı."

Ben daha rüyamı bitirmeden Atatürk, gülmeye başladı. Bu onun son gülüşüydü, son gülüşü... o günden sonra onun gülümsediğini bile görmek kismet olmadı.

En büyük özlemi Ankara'ya bir an önce gidebilmektir. İki de bir "Ah Ankara'ya gidemedik, ah Ankara'ya atılamadık." diye söylenirdi. Mutlaka Ankara'ya gidip Mecliste nutkunu söylemek istegindeydi fakat vücutça çok düşküncü. Hekimler bu seyahati onaylamadılar. Atatürk de fazla ısrarda bulunmadı. O günlerde bir gazeteci bana şöyle bir soru sordu:

'Büyük Şef Atatürk, İsmet İnönü ile hastalığı sırasında haberleşmiş miydi?'

Bunu bilmiyorum. Fakat İnönü, Atatürk'ün daima en güvendiği adamdır. İsmet İnönü, ideal hükümet şefi olmak niteliğini Atatürk'ün gözünde bir an bile kaybetmemişti. Atatürk, İnönü'nün yüksek görev duygusunda, zekasından, duyarlılığından her türlü ölünün üstünde olan çalışmalarından bize sık sık bahsederdi. Bana kaç defa tekrar etmişti: "İnönü, iş başındadır. Kendisine güveniyorum. Rahatım." demişti. Onun bu güveni, İnönü'nün yüksek yönetim yeteneğine olan derin ve sarsılmaz güveninden ileri gelmekteydi. En zor anlarda iş başına geçen İnönü, onun kuvvetli yardımcısı ve yapıcısı olmuştur".¹⁵⁵

Atatürk, gördüğü son rüyayı Afet İnan'a anlatmıştı. Bu olay 26 Eylül 1938 tarihinde, Atatürk'ün ilk defa rahatsızlığıyla ilgili bir koma atlattığı gece meydana gelmişti. Afet İnan, olayı şöyle anlatmaktadır:¹⁵⁶

¹⁵⁵Bozok, Atatürk'ün, a.g.e., s.127-130.

¹⁵⁶ Ali Güler, **Karamanlı Sarı Paşa**, Karaman Belediyesi Yayınları, Karaman 2008, s. 319.

"O geceyi rahatsız olarak geçirdi. İlk hafif komayı o zaman atlatmıştı. Ertesi sabahki izahlarında, 'Demek ölüm böyle olacak' diye uzun uzun gördüğü rüyayı anlattı. Rüyadaki olay, Selanik'te ihtilale ait bir komitecilik vakası idi. 'Salih'e söyle, ikimiz de kuyuya düştük. Fakat o kurtuldu' demiştir.¹⁵⁷

Atatürk'ün burada 'kuyuya düşme" sembolü ile gördüğü rüya vizyonu, kendisinin de söylediği gibi, ölüm habercisiydi. Salih Bozok'un kuyudan kurtulması ise, Atatürk'ün vefat ettiği gün, buna çok üzülen Salih Bozok'un intihar etmesi ve sonunda kurtarılmasını simgeliyordu¹⁵⁸

5.2.İsmet İnönü ile Mektuplaşmaları

Salih Bozok ile İsmet İnönü arasında Ağustos 1938'da Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı ile ilgili olarak mektuplaşmalar gerçekleşmiştir. Salih Bozok, Atatürk'ün durumunun iyi olmadığını yurt dışından gelen doktorların da durumun ciddi olduğunu ifade ettiklerini anlatmıştır. İsmet İnönü ise mektubundan bu vahim durum karşısında üzüntülerini belirtmiştir.

Atatürk'ün hastalığı sırasında Salih Bozok ile İsmet İnönü arasında aşağıdaki mektuplaşmalar gerçekleşmiştir:

"2 Ağustos 1938 "Aziz Muhterem Büyüğüm İnönü,

Ben bu mektubu sonuna kadar yazmaya, siz de okumaya bilmem başarabilecek miyiz? Parmaklarım kırık, gözlerim kör olsaydı da ben size böyle acı bir mektup yazmasaydım. Fakat vatan aşkı, millet ve memleket sevgisi ile duyduklarımı, gördüklerimi acı ve kötü de olsa size bildirmeyi bir borç bildim. Ve bu mektubu yazmak zorunluluğunu hissettim.

Sevgili Paşa'm, büyük kurtarıcımız Atatürk'ümüz dün yabancı profesörlerin de bulunduğu bir sağlık heyeti tarafından muayene edildi. Konsültasyon sonucunda gerekenler yapıldı. Fakat bu konsültasyonda bulunan bazı doktor arkadaşlar tarafından bana, özel olarak söylenenlere ve benim de görüp anladığıma göre bugünkü durum Atatürk'ümüzün sağlık durumu, korkulacak kadar kötüdür. Kalbim parçalanarak size bu gerekli haberi vermek zorunda kaldığım için ayrıca acı duymaktayım. Artık buna göre ne yapmak ve nasıl önlem almak gerektiğini, bilemem.

¹⁵⁷ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 21.

¹⁵⁸ Güler, a.g.e, s. 319

Ankara'da bulunduğunuz için buradaki durumdan sizi memleket ve milletimin büyüğü, kıymetli İnönü'müzü haberdar etmekle vicdani görevimi yapmak istedim.

Gözyaşlarımla ve derin duygularımla ellerinizden öperim.

Salih Bozok"¹⁵⁹

Salih Bozok'un gönderdiği bu mektuba, İsmet İnönü'nün gönderdiği cevap ise şöyledir:

"3 Ağustos 1938

Kardeşim Salih,

Mektubunuzu büyük üzüntüyle okudum. Dayanılmaz bir biçimde yüreğim bir daha sızladı. Acılı duygularımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Vefalı vatansever kalbinizin üzüntülerini anlıyorum. Elimden geldiği kadar durumu takip ettim. Hastalığın ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetli ümidimi koruyorum. Hastalığın duraklama haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi olanağı daima vardır. Son alınan sağlık önlemlerinin de canımızdan sevgili hastamızın sağlığı için yeni bir ümit ışığı olduğuna inanıyorum.

Kardeşim Bozok, sevgili Atatürk'ü gördükçe onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sağlık iyiliği, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir. Beni haberdar etmek iyiliğinize çok minnettarım, Bozok.

Üzüntülü, ümitli olarak ve candan dua ederek takip ediyorum. Alman Dr. Bergmann tecrübeli, ünlü bir doktormuş. Bu hastalığın gidişatında birdenbire iyilik, duraklama devresi meydana geldiği oluyormuş. Bu ihtimaller çok ümit bağladığımız ışıklardır.

Atatürk'ü gördüğün zaman yormayarak, benim tarafımdan ellerini, yüzünü hasretle öper misin?

Mektuplarını daima beklerim. Gözlerim yaşlı olarak sevgisiyle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim.

İsmet İnönü"

¹⁵⁹Dündar, a.g.e., s. 179-180.

Atatürk'ün hastalığında bir ara görülen geçici bir iyiliğin ardından Vedit (Uzgören) Bey'e (İsmet Paşa'nın özel kalem müdürü, sonra da milletvekili) gönderdiği mektuba İsmet İnönü'nün cevap mektubu şöyledir:

"14 Ağustos 1938

Sevgili Kardeşim Salih Bozok

12 tarihli mektubunuzu Vedit, verdi. Evimize şenlik oldu. Güzel, sevgili Atatürk, tekrar neşesi ile canlı ve can verici hali ile ailemize sevinç dağıtacak. Müjde pek büyük, pek kıymetlidir. Zaten bir defa vücut yenmeye, kazanmaya başladı mı çabuk ilerler ve kesin olarak ilerler. Beni bu üzüntülü günlerde unutmadığınız için size çok teşekkür borçluyum ve minnettarım Bozok

Atatürk, geçen gün Doktor Aras ile lütfetmiş, selam yollamıştı. Bay Soyak aracılığıyla saygılarımı sundum. Atatürk'ü neşe ve sağlık içinde tekrar görmek özlem ve heyecanı hayalimin başlıca mutluluk müjdesidir.

Gözlerinden öperim. Çok teşekkür ederim kardeşim Bozok.

İsmet İnönü"¹⁶⁰

5.3.Behiç Erkin'e Atatürk'ün Sağlığı ile İlgili Göndermiş Olduğu Mektuplar

Behiç Erkin; Kurtuluş Savaşı'ndan sonra demiryollarını yabancı işletmelere geri vermek isteyenlere karşı gelerek, millileştirilmesini sağlayan, Gerek demiryollarının işletme lisanını, gerekse İ.T.Ü' nün derslerini Türkçeleştirerek başka bir ilke imza atan, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa özerkleştirmeyi getiren ve İ.T.Ü'yü özerkleştiren,Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kamu müzesini kuran, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk demiryolları mektebini kuran, Milli istihbarat Teşkilatımızın fikir babası ve Atatürk'le beraber kurucu 13 imzadan biri, 2. Dünya Savaşı esnasında bulunduğu Paris Büyükelçiliği görevinde ise Hitler'in uyguladığı korkunç soykırım esnasında Hitlere karşı gelme cesaretini gösteren, milyonlarca canlı canlı öldürülürken, 20.000'e yakın Yahudi'nin hayatını Türk Vatandaşlık Sertifikası vererek kurtarma cesareti gösteren, bir komutan, bir milletvekili, bir bakan ve bir büyükelçi'dir.¹⁶¹

¹⁶⁰Bozok, Atatürk'ün, **a.g.e.**, s.124-126.

¹⁶¹ Emir Kıvırcık, **Büyükelçi**, GOA Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 9-10.

Salih Bozok 8 Ağustos 1938 tarihli mektubunda Behiç Erkin'e Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı ile ilgili bilgiler vermektedir. Mektupta şunlar anlatılmıştır:

"8-8-1938

Osman Bey

Lütüfperver beyim efendim.

İltifât-nâmenizi aldım. Bizim seyyâhlar hakkındaki lütuflarınıza teşekkür ederim. Ma'lûm olan rahatsızlığa binâen çok üzüldüğünüzden bahsediyorsunuz. Üzüntünüzün derecesini tahmin eder ve bunu pek tabî' görürüm. Her bir vatanperverin büyük bir endişe içinde bulunduğuna şüphe yoktur. Bilhassa sizin gibi seneler ve senelerce evvel yakın olanların ve çok genç yaşından beri kendisini tanıyarak merbûtiyet gösterenlerin endişe ve te'essürüne pâyân olamayacağına inananlardanım. Ma'mâfih te'essür ve âlâmınızı tahfif için 'arz ideyim ki birkaç gün evveline nazaran hastamızda büyük bir salâh eseri görülmüştür. Harâret derecesi hâl-i tabî'ye düşerek şikâyetleri azalmış ve normal bir sûrette kesb-i kuvvet iderek kendileriyle görüşmek ve konuşmak imkânı hâsıl olmuştur. Geçen gün emr ve müsâ'adeleriyle yanlarına girdim ve benimle her zamanki gibi iki sa'at kadar neşe ile konuşmak lütfunda bulunmuşlardır. Esâsen rahatsızlık tabî' seyrini yaparken Viyana'dan getirilen profesörün rejim ve tedâviyi tebdil itmesi yüzünden birden bire harâretin derecesi yükseldiği için birkaç gün hepimizi endişeye düşürecek kadar büyük bir zafiyet ve ıztırab çekmiştir. Hamdolsun bugün ıztırab ve zafiyetleri zâil ve bertaraf olmuştur denilebilir. Tedâviye büyük bir iti'na ve ehemmiyetle devâm olunmaktadır. İnşallah bir müddet sonra herşey hâl-i tabî'ye gelerek hastamız i'âde-i sıhhat ve 'âfiyet ideceklerdir. Bugünkü vaziyete göre bu husûsdaki ümidlerimiz kuvvetlidir. Hâricde devâm iden şâyî'alara ehemmiyet vermeyiniz. Ben sizi mümkün olduğu kadar sık sık haberdâr itmeğe çalışacağım. Hergün doktorlarla temâs iderek 'umûmi vaziyet hakkında ma'lûmat aldığım gibi kendilerini de ara sıra yakından görmekdeyim. Şimdi mektubumun bu son cümlesini yazdığım sırada yanbaşımdaya duran telefon çaldı. Açtığım zaman karşıma Mehmed Ali çıktı. Kendisine, size mektub yazmakta olduğumu söyleyince hürmetle ellerinizden öpdüğünü 'ilâve itmemi ricâ itdi. İşte ben de yazıyorum. Mehmed Ali ellerinizden öper.

Bizim seyyâhların cum'a günü veyâhûd iki gün evvel buraya 'avdetlerinde hiçbir be'is yoktur. Geçen gün çok sıkılmış ve üzülmüş olduğum için bir ân evvel

‘avdetlerini bildirmişdim. Fakat bugünkü vaziyet hamdolsun memnûniyet bahşeder. Amân ne garib ve ne tuhaf bir tesâdüf beyefendim? Şimdi de Abdullah telefon etdi. Ona da size mektûb yazmakda olduğumu söyledim ve biraz evvel birâderinin telefon itdiğini anlatdım. Bilhassa benim de beyefendinin ellerinden öptüğümü yazarsınız didi. İşte size Abdullah’ın da hürmetlerini ‘arz idiyorum. Fakat bu tesâdüfe çok hayret itdim. Size mektûb yazdığımı biliyormuş gibi Mehmed Ali’nin ve onu müte‘âkib Abdullah’ın ayrı ayrı yerlerden telefon itmeleri hayrete şâyân çok garîb bir tesâdüfdür. Geçenlerde me’zûnen İstanbul’u teşrîf ideceğinizi işitmişdim. Hatta bundan evvel takdîm itdiğim mektûbu alabileceğinizden şübhe itdiğim için Nuri Bey’in oğlu Mahmud’la elden göndermişdim. Sizden aldığım mektûbda me’zûniyetinizden hiç bahsetmiyorsunuz. ‘Acabâ benim işitdiğim yanlış mıdır? Bu mevsimde bir müddet için burayı teşrîf itmek istemez misiniz? Çünkü bizim de sizi göreceğimiz gelmiştir. Yakında ellerinizi öpmek ve saygılarımızı sunmak isteriz. Artık daha fazla rahatsız itmemek için mektubuma burada nihâyet vireceğim. Saygı ile ellerinizden öper ‘âfiyet ve muvaffakiyetler temenni iderim muhterem beyim efendim.

S. Bozok¹⁶²

Salih Bozok’un 19 Ağustos 1938 tarihli mektupta; Behiç Erkin’e Peşte’de ailesine göstermiş olduğu misafirperverlikten dolayı şükran duyduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün sağlığı hakkında bilgiler vererek Behiç Erkin’in Atatürk’e olan bağlılığından ve sevgisinden bahsetmiştir. 19-8-1938 tarihli gönderilen mektupta şunlar anlatılmıştır;

¹⁶²Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, **Salih Bozok’un Mektupları**, Kutu No:190, Gömlek No:9, Belge No: 9-74.

"19-8-1938

Osman Bey

Mürüvvetperver beyim efendim,

Lütüfnâmenizi aldım. Refikamla kızım ve damadım da İstanbul'a sâlimen geldiler. Gerek lütüfnâmenizle hakkımda gösterdiğiniz teveccüh ve iltifatdan, gerek 'âileme karşı Peşte'de ibrâz buyurulan yüksek nezâket ve misâfirperverlikden fevkalâde mütehassis olarak ârz-ı minnet ve şükrân eylerim. Bütün efrâd-ı 'âilem de benim hissiyâtıma ve teşekkürâtıma iştirâk iderek sıhhat ve 'âfiyetinizi hepimiz cândan dileriz.

Size gönderdiğim son mektûbunda hastamız hakkında virdiğim beşâretli ma'lûmâtdan memnûn olduğunuzu bildiriyorsunuz. Bunu gâyet tabî' bulurum. Çünkü merbûtiyetinizin derecesini bilirim. Hamdolsun hastamız iki haftadan beridir büyük bir sükûnet içinde hergün ibrâz-ı rahâ iyileşmekte ve yavaş yavaş kesb-i kuvvet itmekdedir. Derece-i harâreti tabî' bir şekilde devâm ittiğinden ızdırabı yoktur. Evvelce izhâr-ı endişe itmiş olan ba'zı doktor arkadaşlar büyük ümidlerle hepimizi müteselli itmekte ve bu yüzden kalblerimiz inşirâh bulmaktadır. Birkaç gün evvel iki üç sa'atdan fazla yanlarında bulunduğum gibi dün akşam da emr ve müsâ'adeleriyle yanlarına giderek gece yarısına kadar neşeli bir sûretde görüşdüklerine şâhid oldum. Sizden aldığım mektublardan bahsettim ve hürmetlerinizi söyledim. Pek memnûn oldular. Hergün müntazaman gazeteleri bi'z-zât okumakta ve memleket işleri hakkında virilen ma'lûmatı dinleyerek 'icâb iden emirleri virmekdedirler. Hemen her gün başvekillle görüşdükleri gibi arasıra da Ankara'dan gelen vekilleri kabûl iderek kendilerinden herşey hakkında ma'lûmat almaktadırlar. Bu ma'rûzâtımdan da anlaşılacağı üzere bugünkü vazîyetleri şâyân-ı memnûniyet bir derecededir. İnşallah büsbütün i'âde-i 'âfiyet iderek eskisi gibi tâmü'l-sihha bir hâle geldiklerini görmekle mes'ûd ve bahtiyât oluruz. Hepimizin temennisi budur. Artık sizi de yakında İstanbul'da ve aramızda görmek istiyoruz. Çünkü sizi görmek ihtiyâc ve iştiyâkımız büyüktür. Hürmetle ellerinizden öper 'âfiyet ve sa'âdetinizi dileriz beyim efendim.

*Salih Bozok*¹⁶³

¹⁶³Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, **Salih Bozok'un Mektupları**, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-71.

Salih Bozok'un 10 Ekim 1938 tarihli mektubunda Behiç Erkin'e Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumun biraz daha iyi olduğundan bahsedilmiştir. Bütün duaların sağlığının daha da iyiye gitmesi için olduğunu söylemiştir. Salih Bozok, Behiç Erkin'e ailesi için yaptıklarına karşılık minnet duygusu içinden olduğundan bahsetmiştir. 10-10-1938 tarihli gönderilen mektupta şunlar anlatmıştır.

"10-10-1938

Dolmabahçe

Mürüvvetperver lütufkâr beyim,

Asâlet ve necâbetinizin meftûnu olan ben (Salih Bozok) 7-10-[19]38 tarihli iltifât nâmenizi almakla hissettiğın sürûra pâyân yoktur. Bana ve efrâd-ı 'âileme karşı göstermekde olduğunuz teveccühâta karşı 'arz-ı minnet ve şükrân-ı bir vecîbe bilirim. Bütün 'âilem nâmınna sonsuz saygılarımı sunarken sıhhat ve 'âfiyetinizin devâmını da cândan diler ve her ân mes'ûd ve bahtiyâr olmanıza du'âlar iderim.

Biz, burada bıraktığınız vaziyetdeyiz. Ba'zı günler sevinecek kadar iyilik âsârı görülmekte ise de devamlı esaslı ümid verici günlere henüz nâ'il olamadık. Ma'mâfih bu günkü hâl ve vaziyete göre de büsbütün ümitsiz değiliz. Dâimâ bir ümid şu'lesi mevcûddur. Bi'l-hassa üç dört günden beridir derece-i harâretin normal bir hâlde bulunması hepimizi sevindirmektedir. Bu vazîyet iki hafta kadar devam edecek olursa çok büyük ümidler ve sevinçlerle 'ilân-ı şâdmân ideceğiz. Bir iki günden beridir ziyâretler kabul iderek neşeli bir sûretde görüşmekte olduklarını size meserretle tebşîr idebilirim. İnşallah 'aynı hâl – 'arz itdiğim gibi – iki hafta kadar devâm iderde hepimiz büyük bir endişeden kurtulmuş oluruz. Fırsat ve imkân buldukça sizi, emriniz vechile hayırlı haberlerimle sevindirmeğe çalışacağımı 'arz ile ellerinizden öper teveccühlerinizin bekâsını dilerim muhterem beyim efendim.

*Salih Bozok.*¹⁶⁴

¹⁶⁴Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk'ün Sağlığı Hakkında Salih Bozok'un Bir Mektubu**, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-72.

Salih Bozok, 8 Aralık 1938 tarihli mektubunda Behiç Erkin' Atatürk'ün vefatından sonraki intihar girişiminden dolayı çektiği ıstırabından bahsetmiştir. İntihar girişimini önceden detaylı bir şekilde hesapladığını fakat işlerin istediği gibi gitmediğini ifade etmiştir. Atatürk'ün vefatından dolayı içinde bulunmuş olduğu durumlardan bahsetmiştir. 8-12-1938 tarihli mektupta şunlar anlatılmıştır;

"8-12-938

Osman Bey

Lütüfperver beyim efendim,

Bu def'aki rahatsızlığım esnâsında lutfen göstermiş olduğunuz çok samîmi alâkadan dolayı başta ben olmak üzere bütün efrâd-ı 'âilem ayrı ayrı 'arz-ı minnet eyleriz.

Hergün biraz daha iyileşmekte olduğuma bilmem ki şükür mü itmeli yoksa te'essüf mü? Ben kurtularak ıztırâb çekeceğimi bilmiş olsaydım böyle bir işe teşebbüs itmezdim. Fakat evdeki hesap parazara uymadı. Her dürlü hazırlığımı yapmış olmama rağmen kurtulmuş oldum. Herhalde bunda da bir hayır vardır mülahazasıyla yine hamdetmek daha muvâfik olur sanırım. Yalnız şunu da 'arz ideyim ki Atatürk'ün benden evvel terk-i hayât itmiş olmasına 'ömrüm oldukça cayır cayır yanacağım. Her sûretle sâhib-i kuvvet ve kudret olan Atatürk gözlerimin önünde mum gibi eridi gitdi. Onu asla unutamayacağım...

Dört beş gün evvel ufak bir 'ameliyâtla vücudumda kalmış olan kurşunu çıkardılar. Bu 'ameliyâtdan iki gün sonra hastahânedен eve nakl itdim. Yarından sonra da yaramın dikişleri sökölerek evden çıkabileceğim. Niyetim birkaç gün için Ankara'ya giderek meclisden me'zûniyet almaktır. Me'zûniyet aldıktan sonra da lütüfkâr da'vetinize icâbetle Peşte'ye gidüb ellerinizi öpmek istiyorum. Akribâmdan Pertev Bey'in de Peşte'ye nakl itdirildiğini haber aldım. Terbiyeli, çalışkan ve sizin sevebileceğiniz bir ahlâk ve tabi'atda bulunan bu genci bu mektûbumla takdîm iderim. Çok câna yakın bir zâtdır. Herhâlde kendisinden hoşlanacağınızı ve hizmetinden memnûn kalacağınızı ümîd iderim.

Mehmed Ali ve Abdullah beylerle hemen hergün bizzat veyâhûd telefonla görüşmekdeyiz. Abdullah da me'zûniyet alarak benimle birlikte Peşte'ye gelmek istediğini söylemişse de bilmem bu arzusunu tatbîke muvaffak olacak mıdır?

Refikam, kızlarım, damadlarım ayrı ayrı iltifâtlarınıza ‘arz-ı şükrân iderek takdîm-i ihtirâmât eylerler. Ben de tececcühünüzün bekâsını temennî ile ellerinizden öper ‘âfiyet ve sa‘âdetinizin temâdisini dilerim pek muhterem ve lütufperver beyim efendim.

*Salih Bozok*¹⁶⁵

Salih Bozok, 25 Ocak 1939 tarihli mektubunda Peşte ziyaretinde kendisine ve ailesine göstermiş olduğu misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini iletmiştir. 25-1-1939 tarihli mektupta şunlar anlatılmıştır;

"25-1-1939

Osman Bey

Büyük lütuflarının minnetdârı bulunduğum muhterem beyim efendim.

Her şeyden evvel gördüğüm büyük lütuflarınızın ve yüksek nezâketinizin meftûnu ve ‘ömrümün sonuna kadar da minnetdârı bulunduğumu ‘arz itmek isterim ve bunu kendim için bir borç bilirim. Sâyenizde, on beş gün Peşte’de şâhâne ta‘birîne mâtûf bir şekilde geçirdiğim günleri asla unutmuyacağımdan emîn olabilirsiniz. Asıl ve necîb rûhunuz, gıbtaya şâyân olan yüksek nezâketiniz esâsen sizi yakından tanıyanların ma‘lûmudur. Büyük lütuflarınıza nâ’il olanlar çokdur. Bunlardan birisi de ben ve bana mensûb olan bütün efrâd-ı ‘âilemdir. Binâen ‘aleyh size karşı ne kadar teşekkür itsek azdır. Hiçbir sûretle edâsına imkân olamayan minnet ve şükrânımız az da olsa sizin hüsn-i kabûl buyurarak bizi ayrıca iltifâtınızdan mahrûm itmeyeceğinize îmânım kadar emînim. İşte bu emniyete istinâd iderek hürmetle ve minnetle ellerinizden öpmek üzere şu ‘arızamı tevkîl idiyorum. Benim için bir borç bildiğim bu vazifeyi ifâ eyledikten sonra diğer mektublarımı orada va’d ittiğim gibi yazmaya çalışacağımı ‘arz iderim. Bana karşı hiçbir yabancılık hissi vermeyen ve dâimâ lütuf ve nezâketle mu‘âmele ve mukâbelede bulunan çok kibâr ve lütufkâr madmazole de hürmetlerimi sunar ‘âfiyet ve sa‘âdetler temenni iderim, lütufkâr beyim. Hürmetkârnız ve minnetdârınız.

*S. Bozok*¹⁶⁶

¹⁶⁵Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, **Salih Bozok’un Mektupları**, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-73.

¹⁶⁶Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, **Salih Bozok’un Mektupları**, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-75

5.4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı ve Salih Bozok'un İntihar Girişimi

Mustafa Kemal Atatürk, 1936 sonlarında halsiz ve yorgun görünüyordu.¹⁶⁷ Atatürk'ün ölümüne sebep olan meşum karaciğer hastalığının başlangıcını, hiç şüphesiz ki daha bu tarihlerde aramak hatalı olmaz. Vakıa henüz en dikkatli mütehassısları bile şüphelendirecek her hangi bir alamet görülüyordu, fakat 1936 senesinin sonunda halinde bir başkalık olduğunu kabul etmemeye imkan yoktu; daima biraz halsiz ve yorgun, hatta solgun görünüyordu, mutad vechile hiçbir şeyden şikayeti mevcut değildi; zaten hekim ve ilaçla başı hiçbir zaman hoş olmayan Atatürk'ten böyle ufak tefek rahatsızlıklar için şikayet beklemek de doğru değildi.

Yalnız hadiseler geçtikten ve bilhassa takriben bir sene sonra öldürücü hastalığın arızları görülüp de kati teşhis konulduktan sonra, geriye bakıldığı zaman öyle birtakım vakalar göze çarpıyor ki, bunları o fena hastalığın alametleri olarak kabul etmemeye imkan yoktur.¹⁶⁸

1937'de Gazi'de karaciğer yetmezliği uzun aralıklarla, sonraları sıkça görülmeye başladı. Ruşen Eşref (Ünaydın), Prof.Dr. Nihat Reşat Belger ile yaptığı konuşmada, Belger'in kendisine Atatürk'ün hastalığı nedeni ile “1937 senesinde *sihhat durumu yavaş yavaş bozulmaya yüz tutan Atatürk'te biraz zayıflama, bilhassa bacaklarda kaşınma gibi kendinin, hem de etrafındakilerin nazar-ı dikkatini celp eden bazı gayr-i tabi haller görünmüşse de, bunlar pek ehemmiyetli addedilmemiştir*” dir demektedir.¹⁶⁹ Görülüyor ki Atatürk'e karaciğer hastalığı teşhisi konmamıştır. Vücudundaki kaşıntılar Çankaya Köşkünü karınca basması ile ilgili görülmüş ve Köşk bir ara ilaçlanmıştı. Ancak 23 Ocak 1938'de, Dr. Neşet Ömer, Yalova'da Atatürk'ü muayene etmiş ve Reşat Belger ile hastalığın karaciğer büyümesi ve sertleşmesi olduğu sonucuna varmışlardı. Ancak Belger'in o sıralarda Atatürk'e en az üç hafta dinlemesinin, tedavi görmesinin gerekli olduğunu duyurduğunu, Atatürk'ünde bunu uygulamayıp, 1 Şubat günü Bursa'ya ve 3 Şubat günü de İstanbul'a geçtiğini bilmekteyiz.

Atatürk, ilk kez ağır komaya, 16 Ekim 1938'de girdi. Ancak, 19 Ekim günü yavaş yavaş komadan çıkmış ve 20 Ekim'de durumu düzelmişti. 21 Ekim'de bir bildiri ile Ata'nın “Geceyi ve gündüzü rahat geçirdikleri ve genel durumun

¹⁶⁷ Yücel Özkaya, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, AKDITYK, Ankara 2003, s.572.

¹⁶⁸ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten hatıralar Cilt-II**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s.733.

¹⁶⁹Özkaya, **a.g.e.**, s. 574

iyileşmeye doğru” gittiğine dair bir tebliğ yayınlamıştı. Bundan dolayı sevinen kişi ve kuruluşlar, Cumhurbaşkanlığı’na telgraf çekmişlerdi. Ancak, hastalık artık son safhasına süratle yaklaşmaktaydı. Ata’nın iştahı kesilmişti. Karnında toplanan mayi (sıvı) kendisini rahatsız etmeye başlamıştı. Ata, ikinci komaya girmeden önce, Dr. Nihat Reşat Belger’i çağırmış ve “Doktor karnımdan bu suyu çekmek zamanı geldi. Çünkü, bu mayi benim nefesime dokunuyor. Soluk almamı güçleştiriyor. Bunu çekip alın” demişti.¹⁷⁰

1938 yılı 29 Ekim 15.yıl Cumhuriyet Bayramı şenlikleri yapılıyordu. Atatürk çok bitkin ve de takatsizdi.¹⁷¹Başvekil Celal Bayar O'nun namına hazırladığı ve ona dinlettiği hitabeyi onun namına Ankara'daki törende okumuştur. Sarayda yattığı odanın perdeleri daima iniktir. Fakat bayram şenliklerinin gürültüleri bu odaya kadar ulaşır. Sarayın önünden geçen bir vapur dolusu gencin “Yaşa” sesleri onu hem rahatsız eder,hem de gözlerini yaşartır. Gece Üsküdar sahillerinde patlatılan havai fişeklerinden de tedirgin olmuştur. Halsizliği ise son haddine varmıştır. Son nöbet defterinde 29 Ekim günü doktorların ona tayin ettikleri gıda reçetesi, biraz süt, biraz meyve suyu ve bir parça bamyadan ibarettir.

9 Kasım’da ikinci komaya girmiştir ve artık uyanamayacaktır. Koma karındaki suyun ikinci defa alınışından 8 saat sonra başlamıştır. Tam 36 saat sürer. Doktorların ve arkadaşlarının, başının ucunda çırpınmaktan ve ağlamaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktur¹⁷²

Salih Bozok en yakın dostu, arkadaşı ve daha önemlisi Komutanı olan Atatürk’ten sonra yaşamamaya karar vermişti. Ölmeyi komutanının siroz teşhisinin konduğu 1938 ilkbaharında aklına yerleştirmiş, hatta tanıdığı doktorlara en rahat ölüm şeklinin ne olduğunu, mesela şakağa (göz ile kulak arası) ateş etmenin kesin ölüm getirip getirmeyeceğini bile sormuştu.¹⁷³ Bu olayı Dr. Asım Arar şu şekilde anlatmaktadır: “*Salih Bey, Atatürk’ün bütün yakınları gibi, kendisine son derece bağlı idi. Ölümü halinde kendisinin de yaşayamayacağını ve mutlaka kafasına bir kurşun sıkarak intihar edeceğini söyler dururdu. Hekim arkadaşlar da kendisini ürkütmek maksadı ile, başa sıkılan kurşunun bazen adamı öldürmediğini ve aksi bir*

¹⁷⁰ Özkaya, a.g.e., s. 574-575.

¹⁷¹ Nuri Ulusu, **Atatürk’ün Yanı Başında**, der: Mustafa Kemal Ulusu, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 234.

¹⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt- III**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1992, s. 529.

¹⁷³ Akansel, a.g.e., s.186.

*tesadüfle körlük yapabileceğini söyleyerek bu emelinden vazgeçirmeye çalışılırlardı.*¹⁷⁴

Öldürücü noktanın neresi olduğunu da öğrenince yeni bir günlük adet edinmişti. O noktayı kalbinin üzerine her gün tentürdiyot ile işaret ediyordu. Artık işi sabahları tıraş olduktan sonra göğsünün üzerine tentürdiyot sürmek ve doktorlardan gelecek haberi beklemektir. İntihara o kadar kararlıydı ki, Atatürk'ün ölümünden 5 ay kadar önce (7 Haziran 1938'de) biri çocuklarına, diğeri eşi Pakize Hanıma olmak üzere Savarona yatında iki mektup hazırlamıştı. Bunlardan eşine bıraktığı veda mektubu şöyledir:¹⁷⁵

"Sevgili Pakize,

Yirmi sene oluyor ki hayatımızı birleştirerek ve çok severek yaşadık. Bir gün her fani gibi bizim de yok olacağımızı düşünürdük.

İşte o gün gelmiştir. Ben artık aranızdan çekiliyorum. Senden çok memnun olarak ayrılıyorum. Çünkü beni, bütün hayatım boyunca mutlu yaşattın. Her istediğimi severek yerine getirmek istediğini bu mektubuma minnetle ve şükranla kaydetmeyi bir borç bilirim. Benim bütün kusurlarıma büyük bir alçakgönüllülük göstererek daima göz yumdun. Beni rencide etmemek için her türlü fedakarlıkta bulundun. Hiçbir zaman nezaketinden, insaniyetinden ayrılmadın. Her hal ve hareketinle beni kendine bağlayarak her aile için gıpta edilecek büyük bir onurla mutluluğumuzun devamına çalıştın ve bunda da başarılı oldun. Bundan dolayı sana binlerce minnet ve binlerce teşekkür Pakize'm. Hayatımda olduğu gibi öldükten sonra da ruhumu şad etmek istersen – ki buna şüphem yoktur fazla üzüntüye kapılarak kendini hasta ve güçsüz bir duruma düşürmemelisin.

Çok sevdiğini bildiğim oğlum Muzaffer, millet ve memleketimize faydalı hizmetler yapabilecek bir duruma gelinceye kadar kendisi ile meşgul olmalısın. Sana düşen bu görevi sonuna kadar yapmaya çalışmalısın. Ancak bu şekilde her türlü görevini tamamlamış olacaksın. Ben sizin hiçbirinizi hiç kimseye muhtaç bir durumda bırakarak hayatı terk etmiyorum. Milletimizin ve her Türk'ün minnetle anacağı Atatürk'ümüzün sayesinde şerefınızı, onurunuzu koruyarak ömrünüzün

¹⁷⁴ Asım İsmail Arar, *Son Günlerinde Atatürk: Dr. Asım Arar'ın Hatıraları*, Selek Yayınları, İstanbul 1958, s. 65.

¹⁷⁵ Akansel, *a.g.e.*, s. 186-187.

sonuna kadar sıkıntısızca yaşayabileceğiniz her şeyi yapmış bulunuyorum. Siz de bıraktıklarımı iyi bir şekilde idare ederek hayatınıza devam edersiniz.

Ben hayatımı Atatürk'ümüzün hayatına bağlamış ve ondan sonra yaşamamaya karar vermiş bulunduğum için hayatıma son verdim. Bu kararımdan seni de seneler öncesinden haberdar etmiştim. Dolayısıyla akla gelmeyecek bir olayla karşılaşmış değilsin. Onun için fazla üzölmeye gerek yoktur. Her şeyi olgunlukla karşılayarak çocuklarınla sağlık ve esenlikle yaşamamı dilerim ve bunu senden rica ederim.

Hayat sigortası ile bankada ve özel kasamdaki varlığımdan hisse senetleri ise gayrimenkulümden kendi hissene ait olanları usulüne göre çocuklarla aranızda hiçbir anlaşmazlığa ve tartışmaya meydan vermeden bölüştürdükten sonra istediğin şekilde yönetebilirsin. Artık daha fazla bir şey yazmaya gerek görmüyorum. Ayrıntılara ait olanları esasen çok zaman önce düşünerek malum olan deftere yazmıştım. O defterler de hem Ankara'da, hem de buradaki kasamda saklıdır.

Her zaman bana şefkat ve sevgiyle bakan güzel gözlerini sonsuz sevgilerimle seni kucaklayarak öperken ömrünün sonuna kadar çocuklarınla esenlikle ve üzüntüsüz olarak yaşamamı diler saygıyla da ayrıca ellerinden öperek sonsuz selam ederim sevgili karıcığım, Pakize'm...

Salih Bozok¹⁷⁶

Salih Bozok eşi Pakize Hanım'a intihar girişimden önce yazmış olduğu bu mektupta; İntihar girişiminin sebebini açıklamıştır. Eşi Pakize Hanım'a sevgisini, bağlılığını dile getirdikten sonra çocuklarını eşine emanet ederek vatana ve millete hayırlı bir fert olmasını temenni etmiştir.

Maddi manevi hiçbir kuvvet, hiçbir mucize artık onu kurtaramayacaktı.¹⁷⁷Son komaya girmezden biraz önce Atatürk'ün son suali:

“— Saat kaç?” demek olur. Nihayet 10 Kasım Perşembe günü sabahı derin bir dalgınlık içinde hayata gözlerini yumar: Saat 9.05 Atatürk ölmüştür.

Salih Bozok anılarında o anları şöyle anlatmaktadır:

¹⁷⁶ Bozok, Atatürk'ün..., a.g.e., s. 136-137.

¹⁷⁷ Bozok, Atatürk'ün, a.g.e., s. 135.

Saraya, uykuda yürüyen adamlar gibi gidip geliyordum. O günlere ait hiçbir hatıramı tespit etmeye başarılı olamadım. Birisi belki adımı sorsa cevap verecek halde değildim. Yalnız Atatürk'ün öldüğü günü hiç unutamıyorum. Hekimler büyük ölünün odasından çıktıkları zaman yüzüm kim bilir nasıl korkunç bir hal almış ki operatörü Mim Kemal Bey telaşlanarak "Nereye gidiyorsun?" diye sormak zorunda kaldı.

"Hiç! Gidiyorum, işim bitti artık." dedim.

Fakat Mim Kemal Bey, bırakmadı. Kolumdan tutarak aşağıya kadar indirdi. Kalbim iki değirmen taşı arasına düşmüş bir buğday tanesi olsa ancak bu kadar ezilirdi. Ne ağlayabiliyor ne konuşabiliyor ne de konuşulanları anlıyordum. Bir ara büsbütün kendimden geçmişim. Odadan deli gibi fırladım.

"Nereye?" diye arkamdan koştular.

"Şimdi geliyorum!" dedim.

Fakat bundan sonrasını hiç ama hiç hatırlamıyorum.¹⁷⁸

Salih Bozok kendisi hatırlamamakla beraber Ata'nın vefat ettiğini öğrendiği an odasına girmiş ve büyük adamın ellerinden öperek O'na veda ettikten sonra "Başkomutan başyaversiz gidemez!" diyerek sarayın merdivenlerinden aşağıya koşmuş, alt katta muhafız komutanı İ. Hakkı Tekçe'nin odasına dalıp kapıyı kapatmıştır.

Atatürk'ün Muhafızı İ. Hakkı Tekçe anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Hepimiz hıçkırık hıçkırık ağlıyorduk. Mehmet Kamil, Mim Kemal'in boynuna yaslanmış perişan haldeydi. Önce Hasan Rıza Atatürk'ün elini öptü, sonra ben 'Bir tarih kapandı' diyerek elini öptüm ve yorganın altına soktum. Bütün dünyayı ve memleketi sarsan heyecan burada bitiyordu.

"Birkaç dakika sonra odaya Salih Bozok geldi. Manasız gözlerle ve garip bakışlarla baktı. Daha önce hepimize söylemişti. 'Atatürk ölürse ben intihar ederim!' demişti. Fakat o anda hepimiz o sözü unutmuştuk. Sonra aşağıya indi. Benim odama girmiş ve tabancasını çekerek kalbine ateş etmiş.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Bozok, Atatürk'ün, a.g.e., s.135.

¹⁷⁹ Pulur, a.g.e., s. 61.

Onun daima temiz ve lekesez kalmış olan erkek ruhu, bir eski başyaver sıfatı ile O'nun arkasında kalmaya tahammül edemedi. Atatürk sevgisi o kadar büyüktü ki, o yüzden dünyada kalmayı bu kadar anlamsız buluyordu.¹⁸⁰

Atatürk'ün doktorlarından Dr. Asım Arar anılarında Salih Bozok'un intihar girişimini şöyle anlatmaktadır:

Ben, diğer arkadaşlarla beraber, hazin işlerimizle uğraşırken birden sarayın alt katından koşarak bir hademenin getirdiği bir haberden telaşa düştüm. Meğer Atatürk'ün yakınlarından eski yaveri mebus Salih Bozok alt katta intihara teşebbüs etmiş. Derakab aşağıya indim. Sarayın büyük methalinin sol tarafındaki büyük odada kendisinin yerde ve inleyerek yattığını gördüm. Beşiktaş Emniyet Amirliği komiserlerinden biri de yanında ve tahkikat ile meşgul bulunmakta idi. Müşahedeme nazaran merhum Salih Bozok bir rovelver kurşunu ile göğsünün sol tarafından kendisini yaralamış idi ve yarası da ağır görünüyordu. Kurşunun seyrine nazaran kalbe dokunmamış olması bir mucize idi. Komiser tahkikat ile meşgul iken ben de bir yandan zavallıyı tedavi çarelerini arıyordum. Bunun için de her şeyden evvel yukarıda bulunan merhum Mim Kemal gelmesini rica ettim.¹⁸¹

Fazla kan kaybettiğini gören operatör Mim Kemal Öke onu derhal Şişli Sağlık Yurduna kaldırıp ameliyata almak sureti ile hayatını kurtarmıştır.¹⁸²

5.5. Salih Bozok'un Vefatı

Salih Bozok hastanede yatarken üç hafta sonra ikinci bir ameliyat geçirmiş ve akciğerinin arka kısmında kalan mermi çekirdeği çıkarılmıştır. Hastanede bulunduğu için aziz arkadaşı Ata'sının cenaze törenine katılamamış ve bu yüzden hayata veda edinceye kadar çok üzüntü duymuştur. Birçok kimse kendisini aramış ve geçmiş olsun temennisinde bulunmuştur.

Salih Bozok ikinci ameliyattan bir süre sonra şifa bularak hastaneden taburcu edilmiştir. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten kısa bir süre sonra normal zamanından beş ay önce,3 Nisan 1939'da seçime gitme kararı almıştır. İsmet İnönü Salih Bozok'u Bilecik Milletvekili seçirtmiştir. Bilecikliker daha önce ona fahri

¹⁸⁰ Akansel, a.g.e., s. 186.

¹⁸¹ Arar, a.g.e., s.64-65.

¹⁸² Akansel, a.g.e., s., 186.

hemşehrilik vermişlerdi. Bu seçimde Atatürk'ün maiyetinde bulunmuş olanlardan bazı kimseler mesela Atatürk'ün yaverlerinden Cevat Abbas Gürer seçilememiştir.

Eski arkadaşlarına büyük vefa hisleri ile bağlı olan Salih Bozok milletvekili seçilemeyen arkadaşları için çok üzülmüştür. Bu yüzden esasen yıldızları pek barışmayan İnönü'ye karşı gücenmesi artmıştır.¹⁸³ İsmet İnönü yenilene seçimlerde Atatürk'ün ve Salih Bozok'un en yakınında bulunan kişileri milletvekili adayı olarak belirlememiştir. Celal Bayar'a göre, Atatürk'ün yakınında bulunan bazı kişilerin milletvekili adayı olarak dahi gösterilmemesinin nedeni; bu kişilerin Atatürk hayatta iken İsmet İnönü'nün seçim dışı kalması için hazırlıklar içinde bulunmalarıdır. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra bu kişilerin siyasetten hatta Ankara'dan uzaklaştırılmalarını bile istemiştir.¹⁸⁴ Salih Bozok'un, İnönü'ye tepkisinin sebebi bu olmuştur.

Ata'yı kaybetmenin büyük elem ve kederi, intihar teşebbüsü ve birkaç yıldan beri çekmekte olduğu¹⁸⁵ anjin de puatrin¹⁸⁶ hastalığı Salih Bozok'u çok sarsmıştı. O sadece fiziken yaşıyor gibiydi. İkide bir "Ben Ölmeliydim. Böyle yaşamanın ne manası var." diyordu. Ata'nın vefatı ile onun dünyası yıkılmıştır.¹⁸⁷

Atatürk'ün uşağı olan Cemal Granda, anılarında Salih Bozok'u son görüşünü şöyle anlatmaktadır:

"Atatürk'ün ölümünden bir süre sonra Salih Bozok'u Köprü altında rastlamıştım. Elini öptüm:

- "Nasılsınız?" diye sordum.

- "Nasıl olacağız Çelebi Efendi" dedi. Başladı kendini tutamayıp Köprü altında hüngür hüngür ağlamağa. Beni görünce eski günleri hatırlamış ve morali bozulmuştu. Kendisini Kadıköy iskelesine kadar götürüp uğurladım. Bir daha da görmek kısmet olmadı".¹⁸⁸

¹⁸³ Akansel, **a.g.e.**, s.188-189.

¹⁸⁴İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk- Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 115.

¹⁸⁵ Akansel, **a.g.e.**, s.198.

¹⁸⁶Aka Gündüz, **Salih Bozok Vefat Etti**, Yeni Sabah Gazetesi, 26 Nisan 1941, s.5.

¹⁸⁷ Akansel, **a.g.e.**, s.198.

¹⁸⁸ Cemal Granda – Turhan Gürkan, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Kasım 1973, s. 422-423.

Ölümlerle neticelenen hastalığı da o günlerin yadigarıdır. Bilhassa son günlerde sıhhati ciddi surette bozulmuştur. Pek az şey yiyebiliyordu. Devamlı bir rejim, onu büsbütün zayıf düşürmüştür. Gitgide sıklaşan kalp buhranlarından şikayet ediyordu. Fakat ölümünden birkaç gün öncesinde sıhhati bir parça düzelmiş gibi görünüyordu.¹⁸⁹

Nihayet, büyük Atatürk'le 50 yıldan fazla süren bir arkadaşlığın arkasından 2,5 yıl süre ile yaşamına devam edebilmiş ve geride Ata ile ilgili hatıralar, değerli bir hayat arkadaşı olan eşini ve 4 yetim evlat bırakarak 24/25 Nisan 1941 gecesi: 05:30'da¹⁹⁰ Suadiye' deki köşkünde vefat etmiştir.¹⁹¹ Bu sırada Ankara'da bulunan 3 çocuğu vasiyeti üzerine¹⁹² Salih Bozok'un cenazesi merhumun Suadiye vapur iskelesi yakınındaki evinden 13:45 de kaldırılmış, araba ile Haydarpaşa garına getirilerek oradan kalkan 14:25 treniyle Ankara'ya gönderilmiştir. Garda İstanbul Vali ve Belediye Reisi Lütfü Kırdar, Örfi İdare Komutanı Ali Rıza Artunkal, İstanbul Kumandanı İshak Avni, Emniyet Müdür Vekili Salahaddin Korkut, şehrimizdeki mebuslar, vilayet ve parti erkanı ile merhumun dostlarından mürekkep büyük bir kalabalık bulunuyordu. Cenaze eller üstünde vagona nakledilmiş, gönderilen bir çok çelenkler de vagona yerleştirilmiştir. Tren hareket ederken bir kıta ve bir polis müfrezesi merhuma ihtiram resmini ifa etmiştir.¹⁹³ 26 Nisan 1941 günü Hacı Bayram Camii'nde öğle namazından sonra cenaze namazını müteakip Cebeci'de bulunan şehitliğe defnedilmiştir.¹⁹⁴

Salih Bozok; ölürken Ankara topraklarında, Conkbayırı kahramanı Nuri Conker gibi, kendinden önce ölen arkadaşlarının arasına gömülmesini vasiyet etmiştir. Defnedilmek için Ankara'yı seçmiştir. "Beni Atatürk'ün yanına gömün." diyemezdi. Bunu demeyecek kadar akıllı ve sözünü bilen bir insandır. Ankara'da defnedilirse hem Atatürk'ün hem de Nuri Conker'in yakınında olacaktır. Bu vasiyeti yerine getirilmiştir.¹⁹⁵

Bozok'un cenaze töreninde; dönemin Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Milli

¹⁸⁹ Bilecik Mebusu Salih Bozok Dün Vefat Etti, Cumhuriyet, 26 Nisan 1941, s. 5.

¹⁹⁰ Akansel, a.g.e., s.198.

¹⁹¹ Salih Bozok, Vatan Gazetesi, 26 Nisan 1941, s. 5.

¹⁹² Akansel, a.g.e., s.198.

¹⁹³ Salih Bozok'un Cenazesi Ankaraya Gönderildi, Vatan Gazetesi, 27 Nisan 1941, s. 1

¹⁹⁴ Akansel, a.g.e., s.198.

¹⁹⁵ Bozdağ, Atatürk'ün..., a.g.e., s.9-10.

Savunma Bakanı Saffet Arıkan, Milletvekillerinden Kazım Özalp, Hasan Saka ile Emekli Korgeneral Pertev Demirhan ile bazı emekli generaller ve İrfan Ferit, Şükrü Koçak, Edip Servet, Abdülhak Şinasi Hisar, Falih Rıfkı Atay, Büyükelçi Cemal Hüsnü Taray, Yakup Kadri Karaosmanoğlu bulunmuşlardır. Salih Bozok'un oğlu Cemil Bozok anılarında; cenaze törenine dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katılmadığını, hatta yaverini dahi yollamadığından bahsetmiştir.¹⁹⁶

Cenaze askeri törenle kaldırılmıştı. Kalabalık bir halk kitlesi cenazeyi takip etmişti. Bu görüntü eski Başyaver Salih Bozok'un şahsında Ata'ya sevgi ve saygının ifadesi idi. 26 Nisan 1941 günü Hacıbayram Cami'nde öğle namazından sonra cenaze namazına müteakip Cebeci'de bulunan şehitliğe defnedilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Bozok, Hep Atatürkün... a.g.e., s.134

¹⁹⁷ Akansel, a.g.e., s. 198.

SONUÇ

Salih Bozok da 1881’de Selanik’te dünyaya gelmiştir. Mustafa Kemal ile önce mahalle, daha sonra da okul arkadaşlığı yapmışlardır. Bu arkadaşlık daha o yıllardan onun kaderini çizmiş olacaktır. İkisi de aynı okullarda okuduktan sonra aynı yıl Harp Okulunu bitirmişlerdir. Salih Efendi jandarma sınıfına seçilmiş, Mustafa Kemal ise Akademiye devam ederek kurmay olmuştur. Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi başlatmak üzere Anadolu’ya geçmeden önce ve Suriye Cephesi’nde bulunduğu sırada Salih Beyi başyaver olarak yanına getirtmiştir.

Atatürk’ün ölümüne kadar sürecek beraberlikleri de böyle başlamıştır. Yüzbaşı Salih, Mustafa Kemal’in yanında, Heyeti Temsiliye’de görevli olarak Ankara’ya gitmiştir, Mustafa Kemal Meclis Başkanı iken o da Meclis Başkanı başyaveri olmuştur. Salih Bey’in başyaver olarak atanmasından sonra Başyaverlik Kurumu oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilince Yarbay Salih de Cumhurbaşkanlığı başyaveri olmuştur. Salih Bey yarbay rütbesinde askerlikten emekli olduktan sonra da Mustafa Kemal Atatürk’ün yakınında kalmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk Salih Bozok’u o dönemki adı Bozok olan Yozgat’tan milletvekili adayı yapmıştır. Salih Bozok II. Dönem seçimlerinden Yozgat’tan milletvekili seçilmiştir. IV. Döneme kadar Yozgat’tan milletvekili olarak seçilmişti, lakin IV. ve V. Dönem de ise Bilecik’ten milletvekili seçilmiştir. Salih Bozok milletvekilliği döneminde çeşitli komisyonlarda görev almıştır, fakat çok aktif bir siyasi yoktur. O daha çok Mustafa Kemal Atatürk’ hizmet edebilmek için uğraşmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk’ün kendisine tam manasıyla sadık ve bağlı olan Salih Bozok, ömrü boyunca Atatürk’e karşı yaverlik görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Atatürk’e bağlılığı o derece büyüktür ki; Mustafa Kemal Paşa sayesinde yaşadım ve her şeye kavuştum. Şimdi samimiyetle söyleyeyim ki artık yaşamaktan, Mustafa Kemal’in olmadığı bir dünyada yaşamaktan, hiç mi hiç zevk almıyorum.” diyerek Atatürk’ün ölümünün ardından canına kıymak istemiştir.

Neredeyse bütün yaşamını Atatürk’ün yanında geçiren Salih Bozok, 10 Kasım günü Ata’sının öldüğünü anlayınca Dolmabahçe’de boş bir odaya girer ve kalbine bir kurşun sıkarak yere devrilir, ancak Salih Bozok o gün ölmez. Göğsüne

sıktığı kurşun kalbini bir-iki milimetrelik bir sapmayla sıyrır, akciğerini boydan boya delip geçerek sırtına saplanıp kalır. Bu olayın sonrası, Atatürk'ün Yaver Salih Bozok Anlatıyor adlı eserde şu şekilde anlatılmıştır;

Evet, Salih Bozok Kendisini hastanede bulmuştur. Çünkü Atatürk Öldüğü an, odasına girmiş ve o büyük adamın ellerini öperek veda ettikten sonra aşağıya inerek boş bulunduğu Muhafız Komutanı İsmail Tekçe'nin odasına kendisini atmıştır. Birkaç saniye sonra odadan bir silah sesi işitenler, kapıyı açıp girdiklerinde onu, kanlar içinde yerde bulmuşlardır. Tabancasından kalbine sıktığı kurşun onu, yere yıkmıştı.

Bir iki Milimetrelik sapma ile kalp hedefini bulamayan bu mermi, bütün ciğerini boydan boya delip geçmiş, sırtında saplanıp kalmıştı. Çok fazla kan kaybettiğini gören Operatör Dr. Mim Kemal Bey, onu derhal Şişli Sıhhat Yurduna kaldırıp ameliyata alarak kurtulmasına yardımcı olmuştur.

25 Nisan 1941'de Salih Bozok o çok sevdiği Atatürk'e kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV BELGELERİ

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 28/10/1941 tarih, 6031 dosya no., 30-10-0-0 fon kodu ve 76-502-11 yer no.lu “*Bilecik Milletvekili Salih Bozok’un vefatı üzerine yerine Memduh Şevket Esenal’ın seçildiği*” belgesi

Jandarma Genel Komutanlığı- Jandarma Genel Arşiv Müdürlüğü, 3Nu.lı Subay Sicil Künye Defteri- *Salih Bozok’un Safahatı*, Sayfa Nu: 564

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, *Salih Bozok’un Mektupları*, Kutu No:190, Gömlek No:9, Belge No: 9-71

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, *Atatürk’ün Sağlığı Hakkında Salih Bozok’un Bir Mektubu*, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-72

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, *Salih Bozok’un Mektupları*, Kutu No:190, Gömlek No:9, Belge No: 9-73

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, *Salih Bozok’un Mektupları*, Kutu No:190, Gömlek No:9, Belge No: 9-74

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, *Salih Bozok’un Mektupları*, Kutu No:190, Gömlek No:9, Belge No: 9-75

B) KİTAPLAR

AKANSEL, İsmail Hakkı; **Atatürk ve Yaverleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007.

ALİ, Kılıç, **Atatürk’ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

ARAR, Asım İsmail, **Son Günlerinde Atatürk: Dr. Asım Arar’ın Hatıraları**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, (Haz; Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

ATAY, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

AVCI, Alaettin, **Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1963.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt- III**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992.

BAYKARA, Tuncer, **Milli Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2009.

BELLİ, Şemsi, **Atatürk'ün Aşk Hayatı**, İnceleme Yayınları, İstanbul, 1988.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

BORAK, Sadi, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Erdini Yayınevi, İstanbul, 1980

BOZDAĞ, İsmet, **Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok Anlatıyor Latife ve Fikriye İki Aşk Arasında Atatürk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.

BOZDAĞ, İsmet, **Bilinmeyen Atatürk- Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul 2009,

BOZDAĞ, İsmet, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985.

BOZOK, Salih, **Atatürk'ün Yaveri Salih Bozok Anlatıyor**, Alaca Yayınları, İstanbul, 2019.

BOZOK, Salih; Bozok Cemil S, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

ÇALIŞLAR, İpek, **Latife Hanım**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM IV. DÖNEM 1931-1935 II. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara.

DELİRORMAN, Altan, **Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.

DÜNDAR, Can, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

ERDAHA, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974

GÜLER, Ali, **Karamanlı Sarı Paşa**, Karaman Belediyesi Yayınları, Karaman, 2008.

GÜNAY, Ş. Şenal, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM VI. DÖNEM 1939-1943 V. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ, Asım, **Hatıralarım**, haz. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM V. DÖNEM 1935-1939 II. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara.

GÜREL, Ahmet, AKÇİÇEK Eren, **Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşküne Latife - Mustafa Kemal**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

GRANDA, Cemal, GÜRKAN Turhan, **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Kasım, 1973.

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERTAN, Temuçin Faik, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

Fotoğraflarla Atatürk-Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar, TBMM Kütüphanesi, 1971

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İNÖNÜ, İsmet, **Cumhuriyetin İlk Yılları II (1923-1938)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Cilt I , haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2009.

KIVIRCIK, Emir, **Büyükelçi**, GOA Basım Yayın, İstanbul, 2007.

KIZILIRMAK, Ahmet, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp**, TBMM Yayınları, Ankara 2012.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

KODAMAN, Bayram, **Cumhuriyetin Tarihi - Fikri Temelleri**, SDÜ Yayın, Isparta, 2001.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Yeni Bin Yıl Yayınları, İstanbul, 1999.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MÜTERCİMLER, Erol, **Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul, 1987.

ÖZ, Mehmet Ali, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soy Kütüğü**, Dile Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2014.

ÖZALP, Kazım; ÖZALP, Teoman, **Atatürk'ten Anılar**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

ÖZKAYA, Yücel, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, AKDITYK, Ankara, 2003.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. DÖNEM 1923-1927 III. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM III. DÖNEM 1927-1931 III. Cilt, TBMM Yayınları, Ankara, 1983.

PULUR, Hasan, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor- Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten hatıralar Cilt-II**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.

SPERCO, Willy, **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı-Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TURGUT, Hulusi, **Kılıç Ali'nin Anıları**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

UĞUR, Necdet, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

ULUSU, Nuri, **Atatürk'ün Yanı Başında**, der: Mustafa Kemal Ulusu, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2008.

YALÇIN, Durmuş , **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012

YİĞİT, Nuyan, **Atatürk'le Otuz Yıl- İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim, 2004.

C. MAKALELER

ÜNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Bellekten, Cilt; XXVII - Sayı: 108 Yıl: 1963 Ekim*.

D)GAZETELER

Aka Gündüz, *Salih Bozok Vefat Etti*, **Yeni Sabah Gazetesi**, 26 Nisan 1941.

Bilecik Mebusu Salih Bozok Dün Vefat Etti, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Nisan 1941.

Güngör, Selahaddin, *Mustafa Kemal Evlenme Kararını Nasıl Verdi*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 05.02.1939.

Salih Bozok, **Vatan Gazetesi**, 26 Nisan 1941.

Salih Bozok'un Cenazesi Ankara'ya Gönderildi, **Vatan Gazetesi**, 27 Nisan 1941.

Zafer Yollarında Mustafa Kemal'e Yapılan Tezahürat, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ağustos 1941.

E) TEZLER

BALSEVEN, Ali Vedat, **Türkiye'de Yaverlik Kurumu ve Atatürk'ün Yaverleri**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007

ERSOY, Ahmet Selim, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayati (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015

ÖZMEN, SERKAN, **Atatürk'ün Yaverleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2011

SOYDAN, Atakan, **II. Abdülhamid Dönemi Türk Modernleşmesi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2018.

F) İNTERNET ERİŞİM ADRESLERİ

<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019.]

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_466_1_2.pdf [14.4.2019]

EKLER**Ek 1 :**Salih Bozok henüz Harp Okulu öğrencisi iken. (solda)

Kaynak:<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]

Ek 2: Atatürk'ün yaveri olduğu yıllarda Salih Bozok.

Kaynak: <https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]

Ek 3: 1918 yılında Halep'te Yıldırım Orduları Grubu Komutanı iken Mustafa Kemal Paşa yaverleri ile birlikte çekilmiş olan fotoğraf. Mustafa Kemal Atatürk'ün sağ tarafında Salih Bozok yer almaktadır. (Şükrü Tezer - Cevat Abbas)

Kaynak: **Fotoğraflarla Atatürk - Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar**, TBMM Kütüphanesi, 1971, s. 38.

Ek 4: Mustafa Kemal Atatürk ile Sakarya Muharebesinde idare alanında iken çekilmiş bir fotoğraf. (10 Eylül 1921)

Kaynak :Fotoğraflarla Atatürk - Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar, TBMM Kütüphanesi, 1971, s. 90

Ek 5: 1920 yılında bugünkü Ankara Hipodromun'da bir at yarışından sonra kazananlara ödülleri dağıtırken çekilmiş bir fotoğraf. Mustafa Kemal Atatürk'ün sol tarafında Salih Bozok bulunmaktadır.

Kaynak: Fotoğraflarla Atatürk - Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar, TBMM Kütüphanesi, 1971, s. 55.

Ek 6: Salih Bozok Florya'da, Atatürk ve Kılıç Ali ile yüzerken. 7 Temmuz 1935

(Mustafa Kemal Atatürk'ün sol tarafında Salih Bozok, sağ tarafında ise Kılıç Ali yer almaktadır)

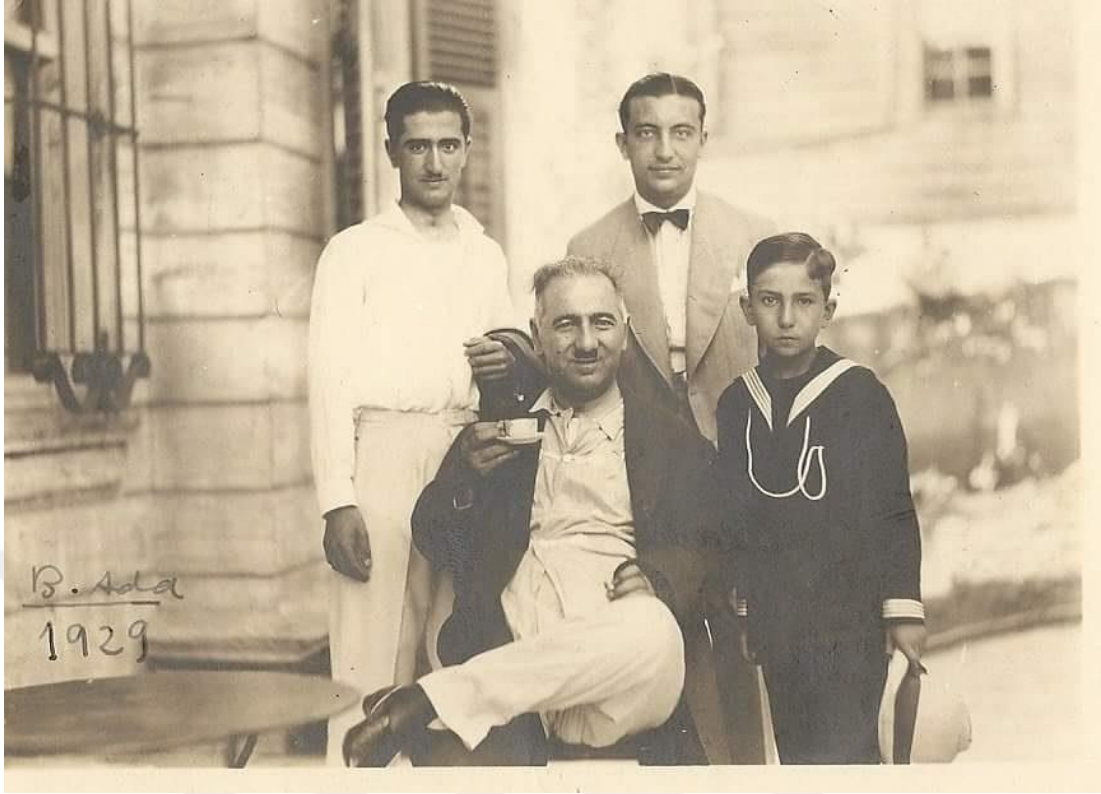
Kaynak:<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]

Ek 7:Salih Bozok ve Eşi ile çekilmiş bir fotoğraf.

Kaynak:<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]

Ek 8:Salih Bozok Çocuklarıyla beraber.

Kaynak:<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]

Ek 9: Salih Bozok'un intihar girişiminden kurtulduktan sonra hastanede çekilmiş olan son fotoğrafı.

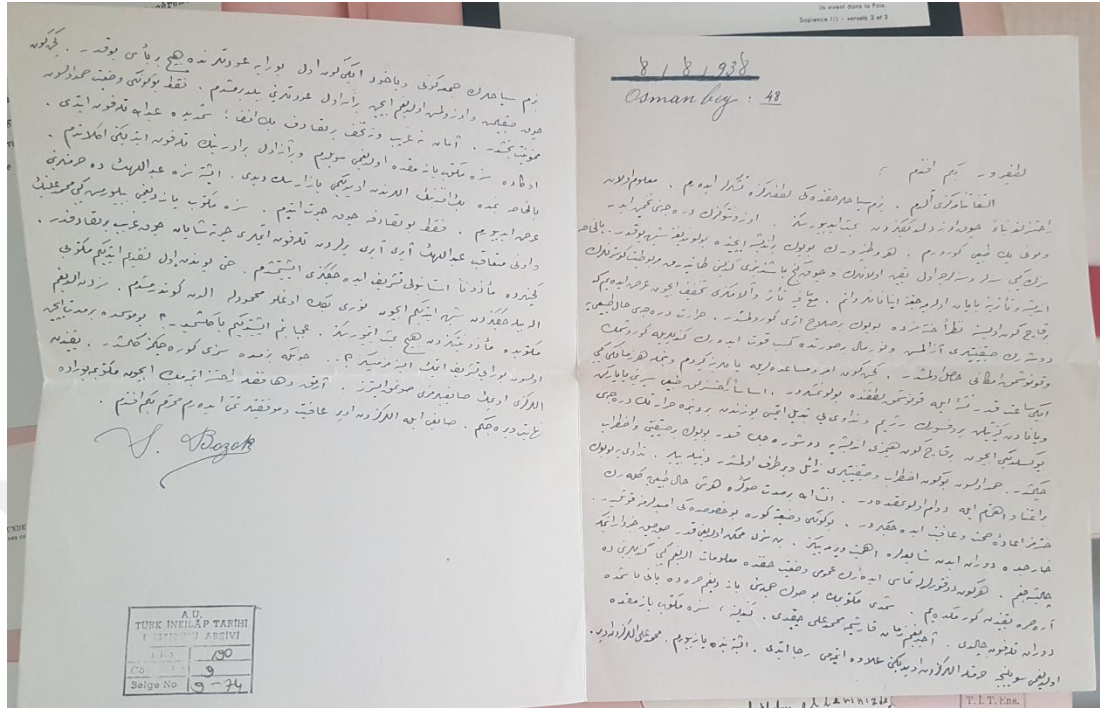

Kaynak:<https://mustafakemalim.com/ataturkun-yaveri-salih-bozokun-az-bilinen-13-fotografi/> [23.7.2019]4

Ek 10:Salih Bozok'un Cebeci Şehitliğindeki mezarı.

Ek 11:Salih Bozok 8 Ağustos 1938 tarihli mektubunda Behiç Erkin'e Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı ile ilgili bilgiler vermektedir.

Kaynak :Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Salih Bozok'un Mektupları, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-74.

Ek 12: Salih Bozok'un, Behiç Erkin'e 10 Ekim 1938 tarihli göndermiş olduğu mektup.

10 - 10 - 938
 DOLMA BAKÇE

مرود بود - فقط - بكم
 اصلت دجانيزك مقوق اولاه به (صالح بو-اده) 38-10-7
 تاريخي لقا سام كرى المفه مني بكم سرد - با يايه بوكد - با دافرا عايمه
 قايي كورمده دلديگر توجه قايي عرصه مت وشكاف برده بكم
 بوتوه عايمه م نام صورت صايفيدمي صونا-ته صحت عايفيزك درامي ده جانده
 دير وهواه معور وختيا - اداكزه عايرايه - م . بعضه كونل سونه حيك قد - ايلك
 بز ، بورده برقدنيز وضعيه يز . بعضه كونل سونه حيك قد - ايلك
 آتاري كور و ملده ايه ده ددماي واساسي اميد ويري كونلر هوز نال
 ادر مدوه . مع يايه بوتوكاي حال دو وضعيه كور ده سونه اميد ويري
 داما براميد قلدي موهود د - بالخاصه ادر دوت كونل نيزيد - ده صبه
 صر نك نور مال برمالده بولومس هيمي سونيد - ملده د - بود صيف
 ايه هقه قد - ددما ايه حلق اولورس هويه بويون اميد لر د سويچارل
 اعلايه شادماي ايه هك . ايه كونل نيزيد - با - نك قول ايه - ن
 نشلي برموده - نو - دملده اولدقدي سزه سته نيز ايه بكم . انايه
 عين مال - عرصه بكم يي - ايه هقه قد - ددما ايه - ده صبه بويون باندنيز
 قدر توسط اولد - ادر دزه ادير توجه بيزك نفاي ديم محترم بكم اتم
 حالته صبه عرصه بيه

Salih Bozok

Kaynak: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk'ün Sağlığı Hakkında Salih Bozok'un Bir Mektubu, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-72.

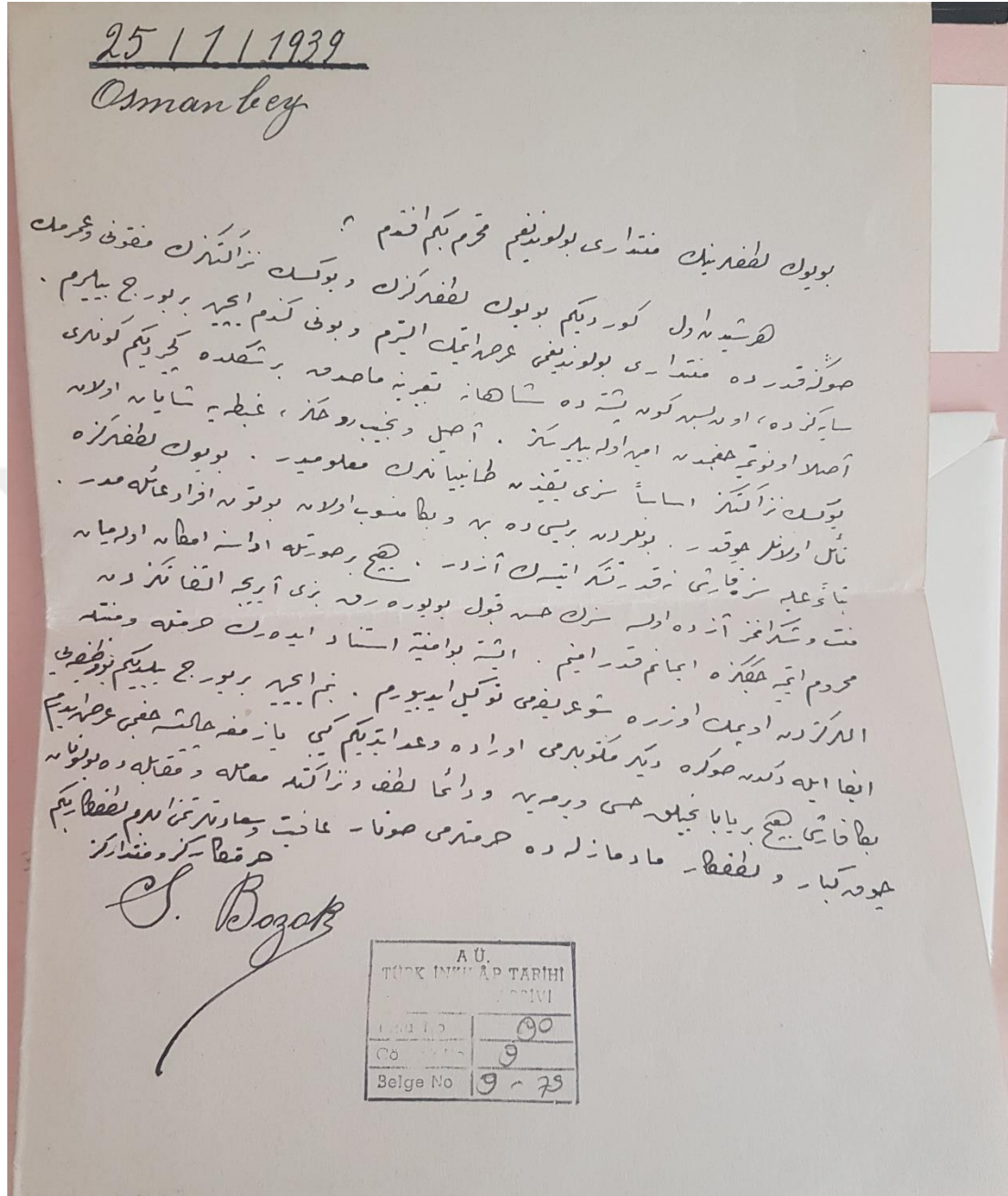
Ek 13: Salih Bozok'un Behiç Erkin'e göndermiş olduğu 8 Aralık 1938 tarihli mektubu.

8-12-938
Osman bey

لطف و بكم قسم
بودغی ایشتمکینا ناسنه لطفاً نوترمه اولدیغی صمیمی علاقه و درلای
باشه به اولم اولزه بوتونه اقرار اولم آیری آیری عرصه متدای الیز
هکونه رازدها ایلمده اولدیغی بکیم نه شادی ایلمک یوقه تا شیمی م. قورنولرجه
اضطراب قیده بکیمی بکیم اولیم بوتونه رازدها ایلمده اولدیغی بکیم نه شادی ایلمک یوقه تا شیمی م. قورنولرجه
یا ناله اوجیاری هورلو هورلغی یا عیبه اولما غمنا قورنولرجه ایلمک یوقه تا شیمی م. قورنولرجه
صالحه بونده ده برخیز واد ملاحظه بیه عهده ایلمک دهها مؤخره اولم
یا قورنولرجه عرصه ایلمک نه آنا تورک بده اول ترک عیبه اولم
عوم اولدیغی هاید یا ناهیم اوقی اصلا اولما صمیم
کوزلرک اولنده عوم نی نه ریدی کیدی اوقی اصلا اولما صمیم
دسته کور اول اوقی عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم
بیمیلی نده ایلم کور کورده عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم
دیکدی سولرک اولده عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم
مجلسه مازدیتا المقدر مازدیتا المقدر مازدیتا المقدر
بیمیلی نده ایلم کور کورده عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم
بیمیلی نده ایلم کور کورده عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم
بیمیلی نده ایلم کور کورده عیبه ایلمک دهها مؤخره اولم

Kaynak :Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, **Salih Bozok'un Mektupları**, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-73.

Ek 14: Salih Bozok'un, Behiç Erkin'e 25 Ocak 1939 tarihli göndermiş olduğu mektup.

Kaynak: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Salih Bozok'un Mektupları, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-75

Ek 15: Salih Bozok'un, Behiç Erkin'e 19 Ağustos 1939 tarihli göndermiş olduğu mektup.

19 - 8 - 38
Osmanbey

مردود - بکم قسم
لصفاء نری السلام
کوک لصفاء نرله هغه کوندر لکله کوم و القانده کون هغه مه قاسی شته ده
اراز بویوبلا نه بولک زانت و صاف بولنده قوه لغاره محس دل به عرصه فت و کله
ایدم بوتوه فراموشده هم حیاتمه دندتمه انشان ایده رت حقه بیاقتی هغه
هانه و دلنه بکم صوک ملو مجده هغه هغه دیویم بیاقتی معلومانه مجزه
سره کونده بقی غایت طبع بولوم هوله مربوطه کونده ده چی ایلم
اولقیغدی بیلدیو بک بولک بکوت ایجده هر کوره رآه و ها ایلمده
عدولوه هغه ایله هغه دیزد - ده هغه بقی طبع برهغه دویم ایتمده
دیازنه بارنه کسوت ایتمده ده ادلی الفح - اندیشه ایسه اولاره هغه دوقور ارقده بولک ایلمده
اصطرای بوقد - ادلی الفح - اندیشه ایسه اولاره هغه دوقور ارقده بولک ایلمده
هغدی منای ایتمده دیویوزونه قلدیم کورده قام ده امر ایسه هغه بارنه کیده
ساعده هغه بارنده بولویبیم بی کورده قام ده امر ایسه هغه بارنه کیده
یکم بایینه قد - تکی بصورته کورده هغه اولاره هر کوره مقصداً کوندری بالذات اوقومده
کسایتم و همندری بولیم بی محوره اولاره ایجاب ایسه امری درمده در
ومللت ایتری هغه و بینه معلومی آه - هر ده ابقده ده صلاصه
هغه کولونه ناسه دلایله کورده هغه معلومی ایتمده ده - انا ه سونه عاده کایت
ایده رت کورده هغه نایبه همنوت - ده هغه ده - انا ه سونه عاده کایت
ایده رت ایسه بی نام الهه بهاله طقدی کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده
بود - ایته نری ده بقیده انا بولده کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده
کورد - ایجاب و ساق بولمده - هغه انا بولده کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده کورمده

Salih Bozok

Kaynak :Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Salih Bozok'un Mektupları, Kutu No: 190, Gömlek No: 9, Belge No: 9-71.